

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๗

เรื่องกฎหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศส

ซึ่งเข้ามาตั้งกรุงศรีอยุธยา

ตอนแผ่นดินพระเจ้าเสือและพระเจ้าท้ายสระ

พิมพ์ครั้งที่ ๒

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

มหาเสวกตรี พระยาอาทรธรรศิลป์ (ม.ล. ช่าง กุญชร)

ท.๑, ท.๒, ค.๑, รัตนว.ป.ร.๓, ร.๑ พ.๑๓

เมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๗๓

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๗

เรื่องจดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศส

ซึ่งเข้ามาตั้งกรุงศรีอยุธยา

ตอนแผ่นดินพระเจ้าเสือและพระเจ้าท้ายสระ

พิมพ์ครั้งที่ ๒

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

มหาเสวกตรี พระยาอาทรธรรมาธิบดี (ม.ล. ช่วง กุญชร)

ท.จ., ท.ม., ต.ช., รัตนว.ปร.๓, ร.จ.พ.๑๓๑

เมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๗๓

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

เลขห้อง...หนังสือเอก

เลขหมู่...3๘4.๑ ต125 ๗

จากพระเจ้าน...

082379

R00771

มหาเสวกตรี พระยาอาทรธรรศิลป์ (ม.ล. ช่าง กุญชร)
ท, จ. ท, ม. ต, ช. รัตน ว, ป, ร, ๓. ร, จ, พ, ๑ ล ๑

คำนำ

ด้วยมหาอำมาตย์ตรี พระยาภักดีธรรมาธิบดี กับคุณหญิง
ภักดีธรรมาธิบดีผู้เป็นบุตรชายและธิดาของมหาเสวกตรี พระยาอาทร
ธรรมาธิบดี (ม.ล. ช่าง กุญชร) มาแจ้งความยังราชบัณฑิตยสภาว่า
ในกรุงปลงศพระยาอาทรธรรมาธิบดี จะขออนุญาตพิมพ์หนังสือเรื่องจดหมาย
เหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งเครื่องครุฑอยุธยา ซึ่งราช
บัณฑิตยสภาได้แปลจากภาษาฝรั่งเศส เป็นหนังสือแจกในวันพระราช
ทานเพลิง และมีปรารภจะขอให้ข้าพเจ้าแต่งคำนำให้โดยละเอียด เพราะ
ทั้งผู้มรณภาพและเจ้าภาพได้คุ้นเคยชอบพอกับข้าพเจ้าช้านาน ข้าพเจ้า
เต็มใจรับทำให้ตามประสงค์ ด้วยได้มีประวัติกาลเกี่ยวข้องกันมาจริง
นับตั้งแต่เมื่อข้าพเจ้ายังเป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการ จัดตั้งโรงเรียนพระ
ตำหนักสวนกุหลาบที่ในพระบรมมหาราชวัง เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์
วิวัฒน์ได้มอบบุตรแก่ข้าพเจ้าให้ส่งเข้าเป็นนักเรียนในโรงเรียนนั้นหลายคน
คือพระยาอาทร ฯ นี้เป็นคนใหญ่ ร่องลงมากที่พระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์
พระยาศรีภักดีธรรมาธิบดี และพี่น้องกันที่สิ้นชีพไปแล้วไม่ทันได้คิดในราชการ
ก็มี พวกบุตรเจ้าพระยาเทเวศร์ ฯ เหล่านี้ ในเวลาเมื่ออยู่ในโรงเรียน
สวนกุหลาบ จะนับว่าได้เคยเป็นศิษย์ของข้าพเจ้ามากได้ จึงได้มีความ
รักใคร่สืบมาถึงชั้นหลัง แต่ประหลาดอยู่อย่างหนึ่งที่ไม่ได้มีสักคนเคี้ยว
ซึ่งเมื่อออกจากโรงเรียนแล้ว ได้มาทำหน้าที่รับราชการร่วมกระทรวง
กับข้าพเจ้า ถึงกระนั้นก็ไม่ได้เป็นเหตุที่จะให้คลายความรักใคร่ตลอดมา

ส่วนพระยาอาทรนี้ เมื่อออกจากโรงเรียนแล้วได้ไปรับราชการในกรม
มหาดเล็ก แล้วย้ายไปรับราชการในกระทรวงนครบาล กระทรวงโยธา
ธิการ กรมศิลปากร ที่สุดท้ายไปรับราชการในกระทรวงวัง ตั้งแจ้ง
อยู่ในประวัติที่พิมพ์ไว้ท้ายค่านาน

ส่วนหนังสือเรื่องทีพิมพ์ในสมุดเล่มนี้ ข้าพเจ้าได้แต่งอธิบายไว้
แต่เมื่อพิมพ์ครั้งแรก แจกอยู่ในต้นเรื่องนั้นแล้ว

ราชบัณฑิตยสภาขออนุโมทนาในกุศลราชกิจนิพนธ์ของท่าน ซึ่ง
เจ้าภาพงานศพ มหาเสวกตรี พระยาอาทรธรรพ์ ได้บำเพ็ญเป็น
ขัตติยานมัยมีความกตัญญูกตเวทีเป็นที่สุด ขอผลแห่งกุศลนี้จงสำเร็จ
วิบากสุขแก่ผู้มรณสมควรแก่คติอยู่บัดนั้น ๆ เทอญ

စာ ၁၆ တရားရုံး

นายกฤษฎา^๒พิทยสภ

วันที่ ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๓

ประวัติสังเขป

มหาเสวกตรี พระยาอาหารธรรมาธิบดี (ม.ล. ช่าง—บุญชู)

มหาเสวกตรี พระยาอาหารธรรมาธิบดี เกิดวันศุกร์ เดือน ๓ แรม
๑๓ ค่ำ ปีจอ ฉศก จุลศักราช ๑๒๓๖ ตรงกับวันที่ ๒ มีนาคม พระพุทธ
ศักราช ๒๔๑๗ เป็นบุตรชายที่ ๑ ของท่านเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์
(ม.ร.ว. หลาน—บุญชู)

เมื่ออายุ ๑๑ ปีได้เข้าเรียนหนังสือไทยและหนังสืออังกฤษในสำนัก
พระตำหนักสวนกุหลาบ แล้วสอบไล่ได้ประโยค ๒

พ.ศ. ๒๔๓๒ เข้ารับราชการเป็นมหาดเล็กเวรฤทธิ

พ.ศ. ๒๔๓๘ อุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระอารามวัดราชประดิษฐ์
สมเด็จพระสังฆราช (สา) เป็นอุปัชฌาย์ เมื่อลาอุปสมบทแล้วได้ไป
รับราชการที่กระทรวงนครบาลในตำแหน่งนายเวรพิเศษ

พ.ศ. ๒๔๓๙ เสกสมรสกับ ชม บุตรีนายชวค หุตะสิงห์ มี
บุตรหญิงชาย ๓ คน คือ

๑. (หญิง) ชื่อเชย เป็นคุณหญิงกฤตราชทรงสวัสดิ์

๒. (ชาย) ชื่อวิจิต บุญชูรณอยุธยา ได้ถึงแก่กรรมเสียเมื่อ

อายุ ๑๘ ปี

๓. (ชาย) ชื่อวิเชียร บุญชูรณอยุธยา รับราชการในกระทรวง
เกษตราธิการ

วันที่ ๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๓ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์
เป็นหลวงอาณัตินรากร ตำแหน่งปลัดสำรวจ

พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้เลื่อนตำแหน่งขึ้นเป็นเจ้าพนักงานจตุรเบี่ยนรณ

พ.ศ. ๒๔๔๘ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์เบญจ
มาภรณ์มงกุฎสยามชั้นที่ ๕

พ.ศ. ๒๔๕๐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ย้ายไปรับราชการใน
ตำแหน่งปลัดกรมโยธา กระทรวงโยธาธิการ

พ.ศ. ๒๔๕๒ ได้รับพระราชทานเลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็นพระสถิตย์
นิมานการ

พ.ศ. ๒๔๕๔ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์เบญจมาภรณ์
ช้างเผือกชั้นที่ ๕ และได้รับพระราชทานยศเป็นอำมาตย์ตรี

พ.ศ. ๒๔๕๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ย้ายไปรับราชการใน
ตำแหน่งเจ้ากรมบัญชาการ กรมศิลปากร กระทรวงมรดก และได้
เลื่อนยศขึ้นเป็นอำมาตย์โท

วันที่ ๒๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ย้าย
ไปรับราชการในกระทรวงวัง และได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระยาอาทร
ธรรมาธิบดี เมื่อวันที่ ๓๐ ธันวาคม

วันที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๗ ได้รับพระราชทานยศเป็น
เสวกเอก

วันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้รับพระราชทานเครื่องราช
อิสริยาภรณ์ ทวีตมาภรณ์มงกุฎสยามชั้นที่ ๓

วันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๙ ได้รับพระราชทานเหรียญรัตนาภรณ์
ชั้นที่ ๓ รัชกาลที่ ๖

วันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ ได้รับพระราชทานเครื่องราช
อิสริยาภรณ์ตริตาภรณ์ช้างเผือกชั้นที่ ๓

วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๑ ได้รับพระราชทานเครื่องราช
อิสริยาภรณ์ ตติยจุลจอมเกล้าวิเศษ (ไตรทอง)

วันที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ ได้รับพระราชทานเลื่อนยศชั้น
เป็นมหาเสวกตรี และได้รับพระราชทานเหรียญจักรพรรดิมาลา

วันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๔ ได้รับพระราชทานเครื่องราช
อิสริยาภรณ์ ทวีติยาภรณ์มงกุฎสยามชั้นที่ ๒

วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๖ ได้รับพระราชทานเครื่องราช
อิสริยาภรณ์ ตติยจุลจอมเกล้า (พานทอง)

นอกจากนี้ได้รับพระราชทานเหรียญพระราชพิธีต่าง ๆ และทรง
พระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานบำเหน็จพิเศษเป็นส่วนพระองค์
หลายอย่าง เช่น (๑) เชื้อมกลักพระบรมนามาภิไธยชั้นที่ ๑ ว. ป. ร.
ประคับเพ็ชร (๒) ได้รับพระราชทานหีบขี้เหล็กาไหล่ทอง มีพระบรม
นามาภิไธยย่อ จ. ป. ร. (๓) ซองขี้เหล็กเงินขนาดใหญ่ มีพระบรมนามา
ภิไธยย่อ จ. ป. ร. ลงยา (๔) กระกุ่มและแหวนทองคำลงยา ว. ป. ร.

(๖)

เมื่อวัน^{ที่} ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๘ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้
ออกรับพระราชทานเบี้ยบำนาญจนถึงวันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๓ ถึง
อนิจกรรมด้วยวรรณะโรค คำนวณอายุได้ ๕๕ ปี ๖ เดือน ๒๘ วัน
ได้รับพระราชทานน้ำอาบศพและหีบลายก้านชดกับเครื่องประคับศพตาม
เกียรตินิยม

จดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศส
ซึ่งเข้ามาตั้งกรุงศรีอยุธยา
ตอนแผ่นดินพระเจ้าเสือและพระเจ้าท้ายสระ
ต่อจากภาคที่ ๓

เรื่องมองเซนเยอร์เดอซีเซ

ค. ศ. ๑๗๐๐—๑๗๒๗ (พ. ศ. ๒๒๔๓—๒๒๗๐)

เรื่องเจรจาการบ้านเมือง

ค. ศ. ๑๗๐๓—๑๗๒๗ (พ. ศ. ๒๒๔๖—๒๒๗๐)

การเจรจาที่จะให้ฝรั่งเศสกับไทยได้เป็นมิตรกันอย่างเดิม

การเจรจาขึ้นต้น

จดหมายมองเซนเยอร์เดอซีเซ ถึงผู้อำนวยการคณะต่างประเทศ

วันที่ ๓๐ เดือนพฤษภาคม ค. ศ. ๑๗๐๓ (พ. ศ. ๒๒๔๖)

เมื่อขกกลายนี้ ข้าพเจ้าได้ มีจดหมายถึงท่านฝากมาหลายทาง
ข้าพเจ้าจึงเชื่อว่าอย่างไร ๆ ท่านก็คงจะได้รับจดหมายของข้าพเจ้าข้างบาง
ฉบับ เพราะฉะนั้นในที่นี้ข้าพเจ้าจะไม่กล่าวซ้ำถึงการที่ข้าพเจ้าได้มาถึง
เมืองนี้ เพราะข้าพเจ้าได้เล่าให้ท่านฟังแล้ว ว่าเจ้าพระยาพระคลัง
ได้รับรองข้าพเจ้าอย่างดี และพระเจ้าแผ่นดินกับเจ้าองค์ใหญ่ ผู้เป็น
พระโอรสองค์ใหญ่ก็ได้ ไปรคในของที่ข้าพเจ้าได้ถวายนั้น

ในจดหมายฉบับหลัง ๆ ที่ข้าพเจ้าได้ มีมายังท่านนั้น ข้าพเจ้า
 ได้บอกให้ท่านทราบแล้วว่า การที่ปวงซึ่งได้ตั้งตนอย่างนี้ ไม่ได้เป็น
 ผลสำเร็จดังที่ใดคาดไว้ พระเจ้ากรุงสยามกับพระมหาอุปราชมีพระ
 ราชประสงค์จะพระราชทานของให้เป็นที่พักใจของข้าพเจ้าอย่าง ๑ แต่
 ก็ติดอยู่เพียงพระราชประสงค์เท่านั้น เพราะของก็ยังหาได้พระราชทาน
 ไม่ การที่เปลี่ยนแปลงไปเช่นนั้น ไม่ทราบว่าจะเป็นด้วยเหตุใด บางคน
 เห็นว่าการที่พระเจ้ากรุงสยามและพระมหาอุปราชทำเช่นนั้น เพื่อจะแสดง
 การที่ไม่พอพระทัย ในเรื่องที่ฝรั่งเศสไม่ได้รับพระราชสาสน ซึ่งได้ให้
 ขาดหลวงตาชาเชิญไปนั้น ให้สมพระเกียรติยศดังได้ทรงคาดไว้ เพราะ
 ได้ทรงมุ่งหมายไว้ว่า ฝรั่งเศสคงจะแต่งราชทูตเชิญพระราชสาสนตอบ
 ของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส และคงจะส่งเครื่องราชบรรณาการมาถวาย
 เหมือน เมื่อ ครั้ง ฝรั่งเศส แต่ง ราชทูต มา สองคราวในแผ่นดินสมเด็จพระ
 นารายณ์เช่นนั้น แต่ที่พระเจ้ากรุงสยามไม่พอพระทัยยิ่งกว่าอย่างอื่นนั้น
 ก็ที่ ได้ทรงทราบว่า ขาดหลวงตาชาได้ ไปยังเมืองสุหรัท แล้วเลยไปเมือง
 ปอนคีเซรี โดยมีได้ตรงมากราบทูลถึงเหตุผลที่ตนได้เชิญพระราช
 สาสนไป ได้มีคนมาบอกกับข้าพเจ้าว่า พวกฮอลันดาได้กราบทูลยุแหย่
 ให้พระเจ้ากรุงสยามมีพระทัยลำเอียงไปทางอื่น โดยได้พยายาม
 กราบทูลว่า การที่ติดต่อกับฝรั่งเศสนั้นเป็นการไม่สมควร ในเวลา
 ที่คนมาแล้วให้ข้าพเจ้าฟังนั้น ข้าพเจ้าก็ได้เห็นสมจริงอยู่ข้าง และ
 ในเรื่องนี้ ดูเหมือนข้าพเจ้าได้ เล่าให้ ท่านฟังในจดหมายฉบับก่อน ๆ แล้ว

ครั้นมาภายหลังได้ทราบความแน่นอน ถึงเรื่องเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นใน
ระหว่างพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสกับพวกฮอลันดาในเรื่องการค้าขาย จนถึง
กับจะเกิดแตกวิวาทกันขึ้น ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าการที่หาว่าพวกฮอลันดา
กราบทูลยุแหย่พระเจ้ากรุงสยามนั้นคงเป็นการไม่จริง แต่ถึงจะอย่าง
ไรก็ตาม การทั้งปวงก็คงอยู่ตามเกิมนั่นเอง และในระหว่างที่การ
ยังค้างอยู่นั้น ก็พอที่พระเจ้ากรุงสยามได้เสด็จสวรรคต พระเจ้า
แผ่นดินพระองค์นี้ได้ บังคับไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้นับถือพระองค์เป็น
พระพุทธเจ้า ครั้นประจวบลงพระอาการก็มีคล้ายที่กล่าวไว้ในคัมภีร์
ของพระเยซู และมีอาการทั้งเจ็บทั้งปวด จึงได้ทรงรู้สึกได้ว่า พระองค์
เป็นแต่เพียงมนุษย์ธรรมดาเท่านั้นเอง พอพระเจ้ากรุงสยามได้เสด็จ
สวรรคต พระมหาอุปราชก็ได้ขึ้นครองราชสมบัติ แลเพื่อจะได้
ครองราชสมบัติให้เป็นสุขโดยไม่มีใครมารบกวนนั้น พระมหาอุปราช
จึงได้ประหารพระญาติของราชวงศ์เก่าจนหมดสิ้น การที่ทำเช่นนั้นก็เพื่อ
ตามแบบอย่างของเมืองอันเป็นมิชชาติขึ้นนั่นเอง

ได้มีคนมาแนะนำให้ข้าพเจ้าหาของไปถวายพระเจ้าแผ่นดินพระองค์
ใหม่นี้ เพื่อยोगกันมิให้มาทำอันตรายแก่โรงเรียนนี้ ข้าพเจ้าจึงได้นำน้ำอบ
อย่างหอมไปถวายสองสามขวด พระเจ้าแผ่นดินทรงรับของถวายนี้โดย
แสดงความดีพระทัยอย่างยิ่ง แล้วได้พระราชทานเสื้อแพรมาให้ข้าพเจ้า
๑ เสื้อ ในลายพระราชหัตถ์ที่ส่งมาพร้อมกับเสื้อ ตามแบบธรรมเนียม
ของเมืองไทยนั้น ได้มีข้อความยกย่องสรรเสริญข้าพเจ้าเป็นอันมาก

และมีใจความว่า ทรงหวังพระทัยว่าเรือฝรั่งเศสคงจะได้มาทำการค้าขายในพระราชอาณาเขต และถ้าพวกฝรั่งเศสมาจริงแล้ว ก็จะได้ทรงเป็นพระราชธรรมาโอรสให้ฝรั่งเศสได้เปรียบยิ่งกว่าชาติอื่น ในข้อนี้พระราชประสงค์จะให้ข้าพเจ้ามีหนังสือบอกไปยังประเทศฝรั่งเศส และบอกให้พ่อค้าฝรั่งเศสในอินทรีทราบาย และมีพระราชประสงค์จะให้ข้าพเจ้ารับรองว่า พ่อพวกพ่อค้าฝรั่งเศสได้รับจดหมายของข้าพเจ้าแล้ว เรือฝรั่งเศสจะได้มายังเมืองไทยโดยทันที ในเรื่องนี้จนถึงกับรับสั่งให้ขุนนางบางคนให้มาคาดคั้นให้ข้าพเจ้าสัญญาให้จึงได้ แต่ข้าพเจ้าได้ให้กราบทูลเสมอว่า ข้าพเจ้าไม่ได้เกี่ยวข้องด้วยการค้าขายอย่างใด แต่เพื่อจะไม่ให้ขัดพระทัย ข้าพเจ้าก็จะได้ มีหนังสือไปยังประเทศฝรั่งเศส บอกให้ชาวฝรั่งเศสทราบว่า พระองค์ทรงพระเมตตาแก่ประเทศของเรามาก ทั้งจะมีจดหมายไปบอกให้ท่านผู้ว่าการการค้าขายฝ่ายอินทรีทราบายด้วย แต่ที่จะให้ข้าพเจ้ารับรองว่าการคงจะเป็นไปตามพระราชประสงค์นั้น ข้าพเจ้ารับรองไม่ได้ เพราะในการชนิดนี้ข้าพเจ้าไม่มีหน้าที่จะบังคับได้

ข้าพเจ้าได้รับรองว่าหนังสือที่ข้าพเจ้าจะมีไปอย่างนั้น จะได้มีไปในราวเดือน พฤศจิกายน หรือ ธันวาคม แต่ในเวลาที่จะมีไปนั้นก็จะต้องแน่ใจเสียก่อนว่า พระเจ้าแผ่นดินยังคงทรงพระราชดำริห์อย่างเดิมมิได้เปลี่ยนแปลงอย่างใด และการบ้านเมืองจะต้องเรียบร้อยเป็นปกติพอที่จะให้พระเจ้ากรุงสยามได้มีเวลาดำริห์ถึงการภายนอกได้ เมื่อ

เวลามีโอกาสที่จะฝากหนังสือไปทางเมืองจันทบุรี ข้าพเจ้าก็หาได้ฝากไปไม่ และก็เกิดความเสียขวัญซ้ำ เพราะเหตุว่าต้องการหาเวลาเพื่อจะได้ออกมาให้แน่เสียก่อนว่า การจะดำเนินไปอย่างไรต่อไป การที่ข้าพเจ้าได้เล่าให้ท่านฟังทั้งนี้ ก็ประสงค์อย่างเดียวกันแต่จะให้ท่านทราบว่า ตั้งแต่ข้าพเจ้าได้มีจดหมายมาฉบับก่อนๆ ได้มีเหตุการณ์ดำเนินมาอย่างไรเท่านั้น เมื่อท่านได้ทราบข้อความตามนั้นแล้ว ท่านจะจัดการอย่างไรต่อไปก็แล้วแต่ท่านจะเห็นควร และเมื่อท่านจะเห็นควรนำความกราบทูลพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสให้ทรงทราบหรือไม่นั้น ก็แล้วแต่ท่านจะเห็นควรทั้งสิ้น

ข้าพเจ้าจะต้องรับสารภาพว่า เมื่อข้าพเจ้าได้เห็นพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่ดำริห์การที่จะให้ฝรั่งเศสกับไทยทำการค้าขายติดต่อกันอีก และจะเอาคณะบาทหลวงเป็นสายสำหรับให้การนี้สำเร็จไปนั้น เป็นการที่ทำให้ข้าพเจ้าไม่พอใจอย่างยิ่ง เพราะข้าพเจ้าได้เห็นแล้วว่า การที่ฝรั่งเศสกับไทยได้ มีไมตรีติดต่อกันนั้นได้ทำให้เป็นผลร้ายเกิดขึ้นเพียงไร การที่ไทยเป็นมาแล้วในเวลาที่เกิดจลาจลครั้งพระราชบิดาของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้ ก็เป็นสิ่งที่ทำให้ชาวฝรั่งเศสไม่พอใจอยู่แล้ว เพราะฉะนั้นจึงไม่ควรไว้วางใจในพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้ ซึ่งปฏิบัติการแต่ตามความพอใจพระทัย และทั้งพระทัยก็กลับกลอกไม่แน่นอนด้วย ยิ่งข้าพเจ้ารู้จักพระองค์มากขึ้นก็ยิ่งทำให้ข้าพเจ้าเห็นว่าการต่าง ๆ ที่มีคนเล่าถึงพระอริยาถยานั้นเป็นความจริงทั้งนั้น ถ้าแม้ว่าจะกลับพระทัยในเวลาอันรวดเร็วเช่นนั้นได้ก็จะเป็นการปลาดอย่างยิ่ง ขางที่ถ้าได้เกิดการ

ปอลิติกอย่างคึกก็อาจจะทำให้เปลี่ยนพระนิสัยได้ข้างกรมัง แต่ปอลิติก
 ในเมืองชนชั้นนี้ ไม่แรงพอที่จะคุมครองเมืองซึ่งมีกษัตริย์อันมีนิสัย
 เต็มไปด้วยโทษะโมหะ และยังมีอำนาจที่จะทำตามโทษะได้
 ทุกอย่างแล้ว ก็เป็นอันไม่ได้ด้วยเอง การที่พระเจ้าแผ่นดินทรงยับยั้ง
 พระอนุชาซึ่งเป็นรัชทายาท ผู้ที่สมควรจะครองราชสมบัติโดยแท้ อย่าง
 แส่นสาหัส และทรงยับยั้งขุนนางข้าราชการที่เข้ากับพระอนุชาจนลง
 ท้ายได้ฆ่าเสียหมดทุกคน ถึงพวกข้าราชการผู้ใหญ่แลพระสงฆ์จะ
 กราบทูลทักท้วงเท่าไรก็ไม่ฟังนั้น ทั้งการที่ทรงลงพระอาญาอย่างร้าย
 กาแก่พระราชบุตรทั้ง ๒ ของพระองค์ ซึ่งพระองค์ไม่ไว้วางพระทัย
 และทรงลงพระอาญาเหมือนดั่งอยู่เสมอนั้น ก็ทำให้เห็นได้ชัดว่า คงมี
 บุคคลบางจำพวกที่จะไม่ยอมทนไปได้นานสักเท่าไร และจำเป็นที่พระ
 องค์จะต้องกลัวยใจเสียโดยเร็ว การที่ขบถเหล่านี้ทำให้ข้าพเจ้าหนักใจ
 เป็นอันมาก เพราะข้าพเจ้าเชื่อมั่นว่าพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้มีได้ รัก
 ชอบพวกเราเลย ข้าพเจ้าจึงเกรงว่าถ้าไม่มีเรือพ่อค้าฝรั่งเคสไปตาม
 พระราชประสงค์แล้ว ก็น่ากลัวจะทรงถือว่าการที่ฝรั่งเคสถูก และ
 คงจะทรงแก้แค้นกับพวกเราในโรงเรียนเป็นแน่

การที่พระเจ้ากรุงสยามมีพระราชประสงค์จะให้ พ่อค้า ฝรั่งเคส มา
 ทำการค้าขาย และมาตั้งห้างในพระราชอาณาเขตนั้น ก็ด้วยเหตุ
 เหล่านี้ คือ ๑ พระราชอาณาเขตสยามกว้างไกลลงไปมาก ด้วยเหตุ
 ว่าไม่มีชาวยุโรปมาเลย และพ่อค้าทางอินเดียก็มาน้อยที่สุด ๒ เพราะ

ไต่ทราบข่าวว่าเจ้าอันสืบสายโลหิตของพระราชวงศ์ฝรั่งเศสองค์หนึ่ง ได้
ขึ้นครองแผ่นดินสะเปน และประเทศฝรั่งเศสกับประเทศสะเปนได้เป็น
ไมตรีกันอย่างสนิทแล้ว ๓ เพราะอังกฤษได้ไปตั้งตัวอยู่ที่เกาะ ฟูโล
คอนตอ ซึ่งเป็นเกาะอยู่ในระหว่างเมืองเขมรและเมืองญวน และ
การที่อังกฤษไปตั้งอยู่ที่เกาะฟูโลคอนตอเช่นนี้ กระทำให้อังกฤษเป็น
ใหญ่ในทะเลจีน ยี่ขุ่นและไทย ฝ่ายพระเจ้ากรุงสยามก็ทรงเชื่อว่า
พวกอังกฤษคงจะไม่ลืมในการที่พวกอังกฤษถูกฆ่าตายในเมืองมริด และ
ในการที่ฆ่าพวกอังกฤษครั้งนั้น พระราชบิดาของพระองค์ก็เป็นต้นเหตุ
ด้วย เพราะฉะนั้นการที่อังกฤษมาตั้งอยู่แถบซานพระนครเช่นนี้ จึงกระทำ
ให้พระองค์ร้อนพระทัยยิ่งนัก ๔ เพราะพระเจ้ากรุงสยามทรงเกรงพวก
ซอลันดา เพราะพวกซอลันดาไม่พอใจในพระเจ้าแผ่นดินองค์นี้อย่างยิ่ง
และมีเรื่องที่ควรจะขัดใจพวกซอลันดาอยู่เสมอ เพราะฉะนั้นจึงทรงเกรง
ว่าพวกซอลันดาจะคิดการร้ายอย่างหนึ่งอย่างใด การทำ ๆ เหล่านี้
จึงกระทำให้ทรงเห็นว่า ถ้าฝรั่งเศสได้อุดหนุนแล้วก็จะเป็นการช่วย
ให้เขาพระทัยลงเป็นอันมาก จึงทรงพยายามที่จะทำไมตรีกับฝรั่งเศส
ถึงข้าพเจ้าได้กล่าวมาข้างบนนี้แล้ว

จดหมายมองเซียร์เดอซีเซ ถึงผู้อำนวยการคณะต่างประเทศ

เดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๗๐๓ (พ.ศ. ๒๒๔๖)

ทวิยขาดหลวงขึ้นมา ซึ่งประจำอยู่เมืองจีนและเป็นพวกคณะแซง
โอกุสแตงจะผ่านไปทางเมืองฝรั่งเศสเพื่อไปเมืองอิตาลี ข้าพเจ้าก็
เจ้าพระยาพระคลังจึงฉวยโอกาสนี้ ที่จะเขียนจดหมายถึงท่านเพื่อยกข่าว
ในเมืองไทยว่าการในเวลานั้นเป็นอย่างไรร้าง ข้าพเจ้าได้มาถึงเมืองไทย
ได้ ๒ ปีแล้ว ได้เห็นว่าการในบ้านเมืองสงบราบคาบก็เพราะพระเจ้าแผ่นดิน
ทรงพระปรีชาสามารถได้ปราบปรามพวกขบถที่ได้คิดการจลาจลขึ้น พระ
เจ้ากรุงสยามกับทั้งพระโอรสได้ทรงแสดงความยินดีในการที่ข้าพเจ้าได้มา
ถึงเมืองไทย และได้ทรงเต็มใจรับของที่ข้าพเจ้าได้ถวายด้วย ข้าพเจ้า
มีความปลาบปลื้มใจมากที่ได้เห็นโรงเรียนมีจำนวนนักเรียนเกือบเท่าจำนวนที่มี
อยู่เมื่อ ๒๐ ปีมาแล้ว พวกฝรั่งเศสซึ่งมีแต่จำนวนเล็กน้อยได้แต่งาร
มีภรรยาในเมืองนี้เอง ทุกก็เป็นทีพอใจและได้อยู่เป็นสุขสบายดีมาก
ข้าพเจ้าเชื่อว่าท่านคงจะได้ทราบแล้วว่าเมื่อ ๒ ปีที่ล่วงมาแล้ว มีเรือ
ฝรั่งเศสลำ ๑ จากเมืองสุหรัทจะไปเมืองจีน ได้ถูกพายุอย่างแรงจึงต้องเข้า
มาซ่อมแซมในเมืองนี้ และพระเจ้ากรุงสยามได้ทรงพระเมตตาช่วยเหลือ
เรือลำนี้เป็นอันมาก คือได้พระราชทานที่บ้านให้พวกนายเรือพัก และได้
พระราชทานสำหรับเอาสินค้าขึ้นเก็บด้วย ส่วนภาษีอากรต่าง ๆ นั้น
ก็ได้ทรงยกเว้นไม่เก็บอย่างใดเลย เหมือนเมื่อครั้งราชบริษัทได้เคย
รับความยกเว้นเมื่อได้มาตั้งห้างในเมืองนี้เช่นเดียวกัน ทั้งได้รับสั่งว่า

พระราชประสงค์อย่างยิ่งที่จะให้พ่อค้ามาตั้งการค้าขายในพระราชอาณาเขต
และถ้าพ่อค้าฝรั่งเคยได้มาแล้วก็จะทรงปกครองบำรุงทุกอย่าง ในระหว่าง
ที่ทรงพระราชดำริห์อยู่เช่นนี้ก็ได้เสด็จสวรรคตเมื่อต้นเดือนกุมภาพันธ์
พระมหาอุปราชซึ่งเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ได้เสวยราชสมบัติแทน
พระบิดา ก็ได้มีพระราชดำริห์เช่นเดียวกับพระราชบิดา พอได้ขึ้นครอง
ราชสมบัติก็ได้ทรงแสดงพระองค์ว่าพอพระทัยที่จะให้พ่อค้าฝรั่งเคยมา
ค้าขายในเมืองนี้ ข้าพเจ้าได้ถวายพรในการที่ได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ
ซึ่งคุณเป็นการพอพระทัยมาก และในพระราชดำรัสตอบนั้นได้รับสั่งว่า
ทรงมีความนับถือประเทศฝรั่งเคยมาก และได้รับสั่งต่อไปว่า สิ่ง
ที่ข้าพเจ้าจะทำให้พอพระทัยนั้นไม่มีอย่างใดยิ่งกว่าที่ข้าพเจ้าจะเป็นธุระช่วย
ให้ ไมตรีซึ่งเคยมีในระหว่างไทยกับฝรั่งเคยมาแต่ก่อนนั้น ได้คงมีอยู่
ตามเดิม และรับสั่งว่าถ้าพวกฝรั่งเคยมาจากประเทศฝรั่งเคยก็ให้หรือ
มาจากอินเดียก็ตาม ถ้าได้เข้ามาค้าขายในพระราชอาณาเขตแล้ว
ก็จะพระราชทานโอกาสให้ ได้ทำการค้าขายตามท่าเรือต่าง ๆ ได้ทุกแห่ง
และส่วนราชบริพารฝรั่งเคยโดยเฉพาะนั้นจะได้พระราชทานพระราชานุญาต
ให้มาค้าขายในพระราชธานี หรือที่แห่งอื่น ๆ ก็ได้แล้วแต่บริพารจะพอใจ
เพื่อจะได้มาตั้งห้างและจะได้พระราชทานสิทธิต่าง ๆ เสมอหน้ากันกับพวก
ฮอลันดา ในพระราชหัตถเลขาซึ่งทรงตอบจดหมายของข้าพเจ้าที่ข้าพเจ้า
ได้ให้เจ้าพระยาพระคลังถวายนั้น มีกระแสรับสั่งโดยเฉพาให้ข้าพเจ้า
บอกความทั้งนี้ไปยังประเทศฝรั่งเคยและอินเดีย เพราะฉะนั้นข้าพเจ้า

จึงได้มีจดหมายฉบับนี้มายังท่านตามพระราชโองการ แล้วข้าพเจ้าจะได้
บอกไปยังผู้อำนวยการบริษัทที่เมืองปอนต์เซวีร์เมืองสุหรัท และเมือง
เบงกอลให้ทราบเหมือนกัน

ข้าพเจ้าอยากจะกราบทูลต่อพระเจ้ากรุงสยามว่าในเรื่องที่จะไปรค
กรุณาแก่พวกพ่อค้าฝรั่งเศสนั้น ข้าพเจ้าคงจะได้รับหนังสือตอบโดยเร็ว
แต่หากว่าการเดินเรือในเมืองนี้ต้องอาศัยระคุมรสุ่ม และมรสุ่มนั้น
บางทีก็ล่าช้าไปเป็นการไม่แน่ได้ ข้าพเจ้าจึงไม่กล้ากราบทูลรับรอง
แต่ได้พยายามจัดการให้ยากหลวงอีตาเลี่ยนไปถึงเมืองมริคในต้นระคุ
มรสุ่มที่พุดมาจากเหนือ และให้ยากหลวงลงเรือลำแรกที่จะออกจาก
เมืองมริคให้ไปถึงเมืองปอนต์เซวีร์หรือเมืองเบงกอลก่อนที่เรือของบริษัท
ซึ่งจะกลับไปยังประเทศฝรั่งเศสจะได้ออกจากเมืองเหล่านั้น

เมื่อข้าพเจ้าได้จัดการไปดังนี้แล้วก็หมดหน้าที่ที่จะทำอะไรต่อไปอีกได้
นอกจากมอบการเรื่องนี้ให้พระเปนเจ้าได้จัดการต่อไป และเชื่อในความ
สามารถของท่านอย่างเต็มเท่านั้น พระเจ้ากรุงสยามและบรรดาข้า
ราชการหวังพระทัยและหวังใจว่า ท่านคงจะได้้นำความเรื่องนี้ขึ้น
กราบทูลพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส และเชื่อกันว่าพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสคงจะทรง
ยินยอมในการที่พระเจ้ากรุงสยามได้ทรงจัดการอย่างนี้เพื่อจะได้เป็นไมตรีกับ
กรุงฝรั่งเศสต่อไป และหวังใจกันว่าพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสคงจะทรงตอบ
โดยพระอภัยาคัยอันดี ในการเรื่องนี้ขอท่านได้ ไปรคฟ่งข่าวที่หัวหน้า
โรงเรียนสามเณรที่กรุงปารีสด้วย เพราะหัวหน้าโรงเรียนจะได้ส่งจดหมาย

ฉะนี้ให้แก้ท่านพร้อมด้วยยากหลวงอิศาเลียน และหัวหน้าโรงเรียน
จะได้เล่าความต่าง ๆ ให้ท่านฟังนอกจากข้อความที่มีในจดหมายฉะนี้
หลายอย่าง เพราะข้อความต่าง ๆ ข้างเข้าไม่ได้กล่าวในจดหมายฉะนี้
โดยเกรงว่าเจ้าพระยาพระคลังและที่ปลุกยาราชการของพระเจ้ากรุงสยาม
จะเบื่อ

แต่เพื่อให้จดหมายฉะนี้มีเนื้อความ โดยตลอดและละเอียดตาม
ความปรารถนาของเจ้าพระยาพระคลังแล้ว จึงเป็นการจำเป็นที่ข้าพเจ้า
จะต้องเล่าให้ท่านฟังถึงความเห็นของพวกไทยในพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่
นี้คือ พวกไทยเข้าใจกันว่า พระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่นี้คงจะได้ครอง
ราชสมบัติโดยยืดยาว และโดยมีความผาสุกตลอดรัชกาล การที่ไทย
คิดเช่นนั้นก็โดยจับเอาเหตุที่มีขึ้นซึ่งไทยถือว่าเป็นฤกษ์ดี กล่าวคือ แต่
ก่อนมาเจ้าแผ่นดินเขมรไม่ยอมส่งช้างเผือกให้ไทยเลย และการที่
ไม่ยอมนั้นก็เป็กาลช้านานมาแล้ว ครั้นมาในขึ้นเจ้าแผ่นดินเขมรได้ส่ง
ช้างเผือกเข้ามา โดยแต่งราชทูตและผู้คนเป็นอันมากให้นำช้างเผือก
มาถวาย เมื่อเวลาช้างเผือกมาถึงนั้น บรรดาขุนนางข้าราชการ
ทวยราษฎร์ทั่วพระราชอาณาเขต ได้จัดการรับช้างเผือกอย่างเอิกเกริก
ด้วยความขบขันดี ฝ่ายพวกพราหมณ์ของพระเจ้ากรุงสยามก็คล่องช้างดีคำ
ได้ ๑ เชือก แต่ช้างเชือกนี้มีลักษณะงามมากซึ่งไม่มีใครได้เคยเห็นเลย
ช้างตัวนี้ถึงจะแก่ก็จริงแต่เงาเล็กมาก หางก็ปลาคซึ่งเป็นการที่คนไทย
เห็นว่าเป็นการอัศจรรย์มาก ฝ่ายเจ้าลาวก็แต่งทูตลงมาซึ่งพระสงฆ์

มีชื่อเป็นหัวหน้าคุมมา ฝนก็ตกตามฤดูกาลซึ่งจะทำให้ไร่นาบริบูรณ์มาก
 เมื่อเวลาท่านอ่านหนังสือฉบับนี้ ท่านคงจะนึกว่าเป็นหนังสือแปลก
 หาใช่หนังสือชาวยุโรปไม่ แต่หนังสือฉบับนี้แต่งตามแบบของไทย
 ซึ่งไม่ตรงกับความต้องการของฝรั่งเศสเลย และพวกมิชชันนารีก็ไม่
 ทรายว่าจะแก้ไขได้อย่างไร เพราะฉะนั้นพวกบาทหลวงได้แต่ฮอนวอน
 พระเป็นเจ้า ขอให้โปรดบรรดาผู้ที่อยู่ในตำแหน่งหน้าที่สูง ๆ ซึ่งต้อง
 รับน้ำหนักของการแผ่นดิน และขอให้นิซาฟเจ้าก็ได้ฮอนวอนพระเป็นเจ้า
 ขอให้โปรดทั่วท่านโดยเฉพาะและทั้งครอบครัวของท่านด้วย

จดหมายมองเซนเยอร์เดอซีเซ ถึงผู้อำนวยการคณะต่างประเทศ

วันที่ ๖ เดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๗๐๓ (พ.ศ. ๒๒๔๖)

การทางเมืองไทยได้มีเรื่องขึ้นอีกแล้ว และถึงข้าพเจ้าจะตั้งใจว่า
 จะไม่เกี่ยวข้อด้วยสักเท่าใดก็ไม่ไหว เพราะเป็นการจำเป็นจำใจที่
 ข้าพเจ้าต้องเกี่ยวด้วยจนได้ จึงอยู่การที่ข้าพเจ้าต้องเกี่ยวด้วยการ
 เมืองไทยคราวนี้เป็นแต่เพียงเป็นล่ามของคนที่ใช้ข้าพเจ้าเท่านั้น คือว่า
 เขาให้พูดอย่างไรก็พูดตามเขาโดยไม่ต้องเพิ่มเติมอะไรในส่วนของข้าพเจ้า
 เลย หนังสือที่ข้าพเจ้าได้มีไปยังมองซิเออร์ปองซาแตงนั้น ก็เป็น
 ใจความตามที่ไทยบอกให้เขียนทั้งนั้น หนังสือฉบับนี้ข้าพเจ้าได้ส่งมา
 ยังท่านโดยยังไม่ปิดผนึก เพราะข้าพเจ้าจะต้องการให้ท่านอ่านและให้
 ท่านพิจารณาเห็นว่าควรจะส่งให้มองซิเออร์ปองซาแตงหรือไม่ ข้าพเจ้า

ได้บอกให้ข้าทูลวงอิทาเลียบผู้นำจกหมายฉยนั้นให้เข้าใจในเรื่องนี้โดย
ตลอดแล้ว เมื่อท่านเห็นว่าจะไม่ควรส่งหนังสือให้มองซิเออร์ปองซาตรง
ข้าทูลวงอิทาเลียบจะได้ไม่ตกใจ

พระเจ้าแผ่นดินสยามได้สวรรคตเมื่อต้นเดือนกุมภาพันธ์ปีนั้นเอง พระ
มหาอุปราชได้ขึ้นครองราชสมบัติแทน เพราะท่านพระองค์นี้สมควรจะ
ครองราชสมบัติได้ ก็คิดว่าพระอนุชาซึ่งมีพระชนม์เพียง ๑๔ หรือ ๑๕ ปี
เท่านั้น แต่ที่จริงราชสมบัติควรจะตกแก่พระอนุชา เพราะท่านพระองค์
นี้ได้ประสูติจากพระองค์หญิงซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์เก่า ครั้นพระเจ้า
แผ่นดินองค์ใหม่ได้ขึ้นครองราชสมบัติแล้ว ก็หาได้ฆ่าพระอนุชาไม่
แต่กลับแสดงความรักใคร่ไปรุดปรานและทรงสัญญาว่าถ้าพระอนุชา
สมควรจะครองราชสมบัติได้เมื่อใดก็จะทรงเวรราชสมบัติให้ ข้าพเจ้า
ได้เห็นบรรดาผู้ที่เปื้อนหัวหน้าที่ของชนชาวประเทศอื่น ๆ ได้ถวายพรใน
การที่ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ข้าพเจ้าจึงได้ถวายพรตามอย่าง
เขาบ้าง พระเจ้าแผ่นดินได้ทรงรับพรและได้มีพระราชดำรัสตอบด้วย
ในพระราชดำรัสที่ตอบมานั้น ได้ทรงยกย่องสรรเสริญประเทศฝรั่งเศส
โดยยืดยาวมาก และได้รับสั่งแก่ข้าพเจ้าว่าถ้าข้าพเจ้าจะทำการให้เป็น
ที่พอพระทัยแล้วก็ไม่มีการอย่างใดที่จะพอพระทัยยิ่งกว่าที่ข้าพเจ้าจะจัดการ
ให้พระราชไมตรีซึ่งเคยมีในระหว่างประเทศสยามและประเทศฝรั่งเศสมา
แต่เดิมได้กลับมีขึ้นอีก ถ้าได้ทรงเห็นพ่อค้าฝรั่งเศสมายังเมืองนี้แล้ว
ก็จะทรงยินดีเป็นอย่างยิ่งและจะได้ทรงปกครองทั้งจะทรงอนุญาตให้พ่อค้า

เหล่านี้ได้ตั้งห้างในที่ต่างไปตามความพอใจ และจะได้พระราชทานสิทธิให้เท่ากับพวกฮอลันดา จึงมีรับสั่งให้ข้าพเจ้ามีจดหมายบอกข้อความตามทูลรับสั่งนี้ไปยังประเทศฝรั่งเศสและประเทศอินเดีย เพราะทรงมีพระทัยว่าพอพวกฝรั่งเศสได้รับหนังสือของข้าพเจ้าแล้ว ในไม่ช้าก็คงจะมีเรือพ่อค้ามาจากประเทศฝรั่งเศสและประเทศอินเดียเพื่อมาทำการค้าขายในพระราชอาณาเขต การที่มันพระทัยเพียงเท่านั้นยังหาพอไม่ ยังจะกลับให้ข้าพเจ้าเป็นผู้รับประกันเสียอีกว่าพวกพ่อค้าคงจะมาเมืองไทย โดยทันที ข้าพเจ้าจึงกราบทูลว่า ข้าพเจ้าจะได้นำข้อพระราชดำริห์บอกไปยังประเทศฝรั่งเศสและอินเดียโดยหาโอกาสที่จะส่งหนังสือไปอย่างรวดเร็วที่สุดที่จะส่งไปได้ แต่ขออย่าให้ข้าพเจ้ารับผิดชอบในการเรื่องนี้เลย เพราะการจะสำเร็จหรือไม่เป็นการที่ข้าพเจ้าจะบังคับไม่ได้เลย ทั้งในเวลานี้การบ้านเมืองก็ยังไม่ปรกติ ข้าพเจ้าจึงสงสัยว่าการเรื่องนี้คงจะไม่สำเร็จเป็นแน่ - แต่ถึงแม้ว่าข้าพเจ้าได้กราบทูลเช่นนั้นก็จริงแต่ก็ยังไม่พอพระทัย จึงได้มีรับสั่งให้ข้าราชการบางคนมาพูดคาคับกับข้าพเจ้าในเรื่องนี้อีก เพราะฉะนั้นเพื่อจะให้ทรงเห็นว่าข้าพเจ้ามิได้เพิกเฉยในสิ่งที่ตั้งพระทัยนักหนาเช่นนั้น และเพื่อจะไม่ให้เสียเวลาจากที่ข้าพเจ้าได้กราบทูลไว้ นั้น ข้าพเจ้าจึงหาโอกาสฝากจดหมายไปกับยาคหลวงอิตาเลียน ชื่อ นิโกลาส์ชีมา ซึ่งเป็นยาคหลวงคณะแซงโอกุสแตงประจำอยู่ณเมืองจีน ในเวลานี้จะกลับไปยังประเทศอิตาลีและเคิร์ททางผ่านฝรั่งเศสด้วย

ข้าพเจ้าจึงได้กราบทูลว่า ถ้าเป็นการชอบด้วยพระราชดำริห์แล้ว ข้าพเจ้าจะได้มีจดหมายฝากบาทหลวงคนนี้อย่างประเทศฝรั่งเศส เพื่อบอกให้ทราบถึงพระราชดำริห์ที่จะทรงพระกรุณาแก่ราชบริษัทฝรั่งเศส ถ้าหากว่าได้เดินทางโดยรีบด่วนแล้วบาทหลวงคนนั้นคงจะถึงเมืองมริค โดยเร็ว เพื่อหาเรือที่จะออกจากเมืองมริคในต้นมรสุมและกะให้ไปถึงเมืองปอนคิเชรีหรือเมืองเบงกอล ก่อนที่เรือของบริษัทจะกลับไปยังทวีปยุโรป ตามที่ข้าพเจ้ากราบทูลดังนี้พระเจ้ากรุงสยามทรงเห็นชอบด้วย จึงได้รับสั่งให้เจ้าพนักงานจัดการให้บาทหลวงอีกคนหนึ่งได้ออกเดินทางโดยเร็ว

ตามเรื่องที่ทรงพระราชดำริห์เช่นนั้น ไม่ใช่เป็นเรื่องใหม่หรือเรื่องสำคัญอย่างใดเลย และถ้าชาวฝรั่งเศสนิยมยินดีในเรื่องนี้ก็จะเป็นการที่ข้าพเจ้าเข้าใจผิดไปมาก เพราะในเรื่องนี้ไม่ได้กล่าวถึงอะไรนอกจากเรื่องบริษัทเรือพ่อค้า และห้างซึ่งล้วนแต่ต้องอยู่ในความเอื้อเฟื้อและความกรุณาของไทยทั้งสิ้น ถ้าจะพูดสั้น ๆ แล้วการเรื่องนี้ก็คงลงรูปเดิมซึ่งบริษัทได้เคยจัดทำมาก่อนการจลาจลนั้นแล้ว แต่ในครั้งนี้มีแปลกอยู่ข้อเดียวที่จะให้ฝรั่งเศสได้รัยสิทธิเท่ากับพวกฮอลันดาเท่านั้น อนึ่งการที่พระเจ้าแผ่นดินสยามชักชวนให้พ่อค้ามาทำการค้าขายนั้น ก็ไม่ได้ชักชวนแต่เฉพาะประเทศฝรั่งเศสแห่งเดียว แต่ได้ทรงชักชวนพวกอังกฤษ พวกเคนมาร์ก และชาวยุโรปทั้งหลายซึ่งจะมีความปรารถนามาตั้งค้าขายในพระราชอาณาเขต โดยฐานะอย่างเดียวกันทั้งนั้น

ถ้าการที่ทรงพระราชดำริห์เช่นนั้นเป็นที่พอใจของฝรั่งเศสแล้ว ถ้าเช่นนั้น
 นิสัยของฝรั่งเศสคงจะไ้เปลี่ยนแปลงไปมาก แต่ถ้านิสัยฝรั่งเศสไม่ได้
 เปลี่ยนแปลงแล้วการที่ทรงพระราชดำริห์เช่นนั้นก็คงจะไม่เป็นที่พอใจของ
 พวกฝรั่งเศสเป็นแน่ เพราะข้าพเจ้ารู้สึกว่าการต้องการอย่างอื่น
 นอกจากการตั้งห้าง แต่จะอย่างไรก็ตามข้าพเจ้าก็ต้องเขียนจดหมาย
 ตามความต้องการของไทย

ในส่วนความคึกแผลความเหินของข้าพเจ้าโดยฉะเพาะนั้น ข้าพเจ้า
 ไ้เล่าให้ท่านฟัง โดยยืดยาวในจดหมายที่ข้าพเจ้าฝากไปทางเมืองจีนแล้ว
 ตามที่ข้าพเจ้าไ้เล่าถึงความเดือดร้อนของเมืองนี้ ถึงความไม่แน่นอน
 ของรัฐบาลปัจจุบันนี้ ถึงพระนิสัยของพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่ อันจะ
 เชื่อพระวาจาไม่ได้นั้นเป็นสิ่งที่จริงทั้งสิ้น ถึงแม้ว่าพระเจ้าแผ่นดินองค์นี้
 ต้องร้อนพระทัยก็ยังต้องทำศึกสงครามอยู่ก็จริง แต่ถึงดังนี้ก็ยังคง
 ไ้คร่ำและทรงกรวดราดอยู่เสมอเท่าที่ไ้ไม่มีเรื่องอะไรมากวนพระทัย
 เลย และการที่ไ้มีศึกขึ้นคราวนี้โดยเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชไม่ยอม
 อ่อนน้อมโดยถือว่าไม่ใช่พระเจ้าแผ่นดิน ทั้งเจ้าเมืองสงขลาที่ยึดคานัก
 สมทบเข้าช่วยกบเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช พระเจ้าแผ่นดินองค์นี้ไปรตนัก
 ในการที่จะไปแย่งชิงเก็กทั้งหญิงและชายเพื่อเอาไปเป็นทาสสำหรับไว้ใช้
 ในวัง เมื่อสองสามวันนี้อีกไ้มีพวกญวนและไทยเขารคชงตั้งบ้านเรือน
 ใกล้กับโรงเรียน ไ้ค้นตกใจวิ่งมาขอให้เราช่วย เพราะเจ้าพนักงาน
 ไ้มาขอซื้อเก็กลูกของคนเหล่านี้ จึงเกรงว่าเก็กพวกนี้จะต้องถูกจับเข้า

ไปในวัง พวกนักคิดจะบอกเจ้าพนักงานว่าตัวเขาและลูกเป็นทาสชายตัว
อยู่กับพวกบาทหลวง เพราะฉะนั้นพอรุ่งขึ้นพวกนักคิดก็ไปทำหนังสือยอม
ตัวเป็นทาสของบาทหลวงตามที่คิดไว้ แล้วได้พาลูกมาขอให้เรารับไว้
ซึ่งเป็นการที่เราจะไม่ยอมไม่ได้ เพราะถ้าจะคิดถึงผลประโยชน์ของ
เด็กเหล่านั้นแล้ว ถ้ามาอยู่กับเราอาจที่จะหันให้นับถือศาสนาคริสต์ได้
แต่ถ้าจะขึ้นปล่อยตามลำพังแล้ว เด็กพวกนี้คงจะประพฤติตามเยี่ยง
อย่างของผู้ใหญ่ ส่วนเด็กผู้หญิงซึ่งจะต้องระวังมากกว่าผู้ชายนั้น เรา
ได้เอาไปเที่ยวฝากไว้กับผู้หญิงแก่ ๆ ที่เขารักและผู้หญิงเหล่านั้นได้จัดการ
สอนเด็กผู้หญิงไว้อย่างดีที่สุกที่จะสอนได้

แต่ถึงเราได้จัดการป้องกันเด็กเหล่านั้นไว้จริง แต่เราจะอดอ้าง
ไม่ได้ว่าเด็กเหล่านั้นจะพ้นอันตรายแล้ว ถ้าไทยยกพวกมาจับเด็กเหล่านั้น
แล้วเราก็คงเดือดร้อนมาก การที่ข้าพเจ้าเล่ามาให้ท่านฟังดังนี้ ก็ค
งกลัวความสงสารพวกญวนเหล่านั้นไม่ได้ เพราะพวกญวนเหล่านั้นได้หนีมา
จากเมืองญวนเพราะทนการทารุณและทนความเดือดร้อนไม่ได้ ครั้นหนีมา
หาที่เย็นก็กลับได้ความเดือดร้อนยิ่งกว่าเก่าซึ่งตัวหนีมาก็คิดว่าพ้นแล้วเสีย
อีก เพราะฉะนั้นพวกญวนโดยมากจึงคิดอพยพไปอยู่ที่อื่นซึ่งจะขาดทาง
ศาสนา และเขาพูดกันว่าพวกญวนจะอพยพไปอยู่ที่เกาะบูโลคอนคอ ซึ่ง
เป็นเกาะที่พวกอังกฤษไปยึดไว้เมื่อเร็ว ๆ นี้ และอังกฤษกำลังสร้าง
ย้อมที่เกาะนี้ซึ่งเป็นการทำให้อังกฤษเป็นใหญ่ฝ่ายเมืองจีนได้

พวกซอลันดาและอังกฤษในเมืองไทย

จดหมายมองเซนเยอร์เคอชเช ถึงผู้อำนวยการคณะต่างประเทศ

วันที่ ๔ เดือนมกราคม ค. ศ. ๑๙๐๘ (พ. ศ. ๒๒๕๑)

ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าในเมืองฝรั่งเศสจะมีความเห็นถึงเรื่องเมืองไทย
ว่าอย่างไร แต่ข้าพเจ้าได้เห็นด้วยตาของข้าพเจ้าเองว่า พวกซอลันดา
และพวกอังกฤษถือว่าเมืองไทยนี้ เป็นเมืองที่สำคัญสำหรับการค้าขาย
อย่างยิ่ง คือพวกซอลันดาเกิดความไม่พอใจขึ้นมา จึงได้ขออนุญาต
อพยพออกจากเมืองไทยและเลิกห้างเสียด้วย พระเจ้าแผ่นดินก็พระ
ราชทานพระราชานุญาตให้พวกซอลันดาออกจากเมืองได้ ครั้นความ
นี้ทราบไปถึงผู้อำนวยการใหญ่ที่เมืองยาทาเวีย ผู้อำนวยการก็ไม่พอ
ใจในการที่พวกซอลันดาได้ทำเช่นนั้น จึงได้บังคับให้พวกนี้กลับมายัง
เมืองไทยอีก และให้นำของอย่างใด ๆ งาม ๆ มาถวายเพื่อเป็นหน
ทางได้ทำการอีกได้เช่นเดิม ฝ่ายพระเจ้าแผ่นดินก็กริ้วในการที่พวก
ซอลันดาได้ทำการเช่นนั้น จึงทรงแสดงคุณและบังคับกตขด้วย พวก
ซอลันดาก็ยอมทุกอย่าง แต่การที่พวกซอลันดายอมอ่อนน้อมเช่นนั้น
ก็หาได้ทำให้พระเจ้าแผ่นดินคลายกริ้วไม่ พวกซอลันดาจึงทำกันทุก
อย่างที่จะพยายามให้หายกริ้วให้ได้ เพื่อจะได้ตั้งต้นทำการได้ต่อไป
อย่างเดิม การที่เขาพยายามนั้นก็พึงมาสำเร็จปราณาเมื่อยตนเอง

ในบัดนี้พวกอังกฤษได้ส่งทูตมาเจริญทางพระราชไมตรี ซึ่งได้เคย
มีมาแต่ก่อนในระหว่างประเทศทั้งสองนี้แล้ว และเพื่อจะขออนุญาตตั้ง
ห้างขึ้นอย่างเดิมด้วย

ในการที่ชาวยุโรปได้เข้ามาเฝ้าทำพระราชไมตรีเช่นนั้น พระเจ้า
กรุงสยามทรงยินดีเป็นอันมาก แต่ภายนอกกำลังทำอิศรอกต่าง ๆ
แต่ความจริงนั้นทรงยินดีเป็นอย่างยิ่ง ที่ได้ทรงเห็นชาวยุโรปกลับเข้า
มาในพระราชอาณาเขต และถ้าพวกฝรั่งจะได้เอาอย่างพวกซอลันกา
และอังกฤษแล้ว พระเจ้ากรุงสยามก็จะทรงยินดีหาสิ่งที่จะเปรียบไม่ได้
ตามความข้อนั้นของท่านโปรดพิเคราะห์ดูด้วย ว่าควรจะบอกให้มองซิเออร์
เดอปองซาแถลงทราบด้วยหรือไม่

เรื่องผู้ว่าราชการเมืองปอนดีเชร์เจรจาการบ้านเมือง
จดหมายมองซิเออร์เกิดถึงมองเซนเยอร์เมโกร
เมืองปอนดีเชร์ วันที่ ๓ เดือนกุมภาพันธ์

ค. ศ. ๑๗๑๑ (พ. ศ. ๒๒๕๔)

ด้วยท่านสังฆราชเคอซาบูลได้รับจดหมายจากท่านเซอวาเลียเฮ
แบต ซึ่งเวลานั้นเป็นเจ้าเมืองปอนดีเชร์ บอกความประสงค์ของบริษั
ตฝรั่งในการที่คิดจะไปทำความตกลงกับพระเจ้ากรุงสยาม ตามข้อ
ความที่ได้บอกมาในจดหมายนั้น และถ้าท่านสังฆราชเห็นมีทางที่จะ
สำเร็จได้แล้ว ก็ขอให้ท่านสังฆราชนำความกราบทูลแด่พระเจ้ากรุง
สยามด้วย ตามข้อความที่จะตั้งการตกลงกับไทยนั้น ข้อที่สำคัญ
ก็คือให้ การต่าง ๆ ได้คงเป็นไปตามหนังสือสัญญาที่ได้ทำไว้ กับพระเจ้า
แผ่นดินองค์เก่าที่เป็นพระเจ้าแผ่นดินคินคิน ซึ่งพระราชทานทำเรือ

เมืองมริคให้แก่บริษัทฝรั่งเศส มงเซนเยอร์เคอซาบูลจึงนำความ
 นี้เรียนต่อเจ้าพระยาพระคลังและขุนนางผู้ใหญ่อีกหลายคน เพื่อให้
 ความทราบทูลพระเจ้าแผ่นดินใหม่ ซึ่งได้ขึ้นครองราชสมบัติเมื่อ ค. ศ.
 ๑๗๐๘ (พ. ศ. ๒๒๕๒) และซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าแผ่นดิน
 องค์ที่ราชทูตสวรรคตเมื่อ ค. ศ. ๑๗๐๘ (พ. ศ. ๒๒๕๒) นั้น แต่เจ้า
 พระยาพระคลังและข้าราชการอื่น ๆ ก็ได้ตอบสั่งพระราชอาญาว่า จะ
 จับหลักอย่างไรไม่ได้ และขอทักท้วงด้วยการจะยกเมืองมริคให้แก่
 ฝรั่งเศสนั้นก็เกือบไม่พุดถึงเลย ตามข่าวที่ได้ทราบมาว่าบริษัทฝรั่งเศส
 ได้ยกให้เป็นหน้าที่ของมองซิเออร์มาลวงจัดการต่อไปนั้น กระทำให้คณะ
 ขาดหลวงพวกเรามีความเกรงว่า ถ้ามองซิเออร์มาลวงเห็นว่าจะไม่
 ได้เมืองมริคโดยคืบแล้ว ก็อาจจะมายึดเมืองด้วยกำลังก็จะเป็นได้
 ท่านสั่งพระราชอาญาจะทราบความจริงว่า มองซิเออร์มาลวงจะคิดการ
 อย่างไรแน่ จึงได้ตกลงเมื่อปลายเดือนมกราคมปีกลายนี้ จะให้
 ข้างเจ้าไปยั้งฝั่งโดยเรือของพระเจ้ากรุงสยามลำหนึ่ง ข้างเจ้าจึง
 ได้ออกเดินทางเมื่อวันที่ ๑ เดือนกุมภาพันธ์ ค. ศ. ๑๗๑๐ (พ. ศ. ๒๒๕๓)
 พร้อมด้วยนายเรือและคนนำร่อง เดินทางมาถึงเมืองตนาวัศร์และเมือง
 มริค เพื่อจะได้ลงเรือพร้อมกับนายเรือและคนนำร่องที่ไปด้วยกัน
 ครั้นเดินทางอย่างเห็นคเหินหาย ๓๕ วัน ก็ได้ไปถึงเมืองมริค แต่การ
 ที่เดินทางคราวนี้ไคร่ความลำบากอย่างสาหัส จึงได้เดินทางช้ามาก
 ข้างเจ้าจึงคิดในใจจะพักอยู่ที่เมืองมริคต่อไป แต่เพื่อยุพระเป็นเจ้า

ได้จัดการให้ข้าพเจ้าได้เที่ยวทางต่อไป โดยมีเรือของแขกอาณานิคมคน
 ๑ ชื่อเซซาเคอเลทัวลเป็นเพื่อนของเรา ได้หนีพายุลเข้ามาอาศัยใน
 เมืองมริคยอมจะไปส่งข้าพเจ้าที่ฝั่ง (Côte) ครั้นข้าพเจ้าได้ไปถึงเมือง
 ปอนคิเซรี ก็ได้ไปหาเซอวาเลียเซแบตเพื่อส่งจดหมายของมองเซน
 เยอร์เกอซาบูล และเพื่อจะพูดคุยปากถึงข้อความที่ได้กล่าวมาข้าง
 ต้นแล้ว และจะพูดถึงเรื่องเงินของบุตรมองซิเออร์คอนซตันซซึ่ง
 ได้ถึงแก่กรรมเมื่อปี ค. ศ. ๑๗๐๘ (พ. ศ. ๒๒๕๒) และซึ่งมากามคอนซ
 ตันซจะต้องการ เพราะตัวเป็นคนยากจนด้วย เมื่อข้าพเจ้าได้พบ
 กับเซอวาเลียเซแบตแล้วก็ได้รับความพอใจทุกอย่าง เพราะท่านผู้
 นี้ไม่ใช่แต่เป็นคนมีสติปัญญาสมกับตำแหน่งหน้าที่อย่างใดเลย แต่เป็น
 คนวิเศษยิ่งที่คิดด้วย ท่านผู้นี้มีความรักคณะบาทหลวงของเราและ
 นับถือมองซิเออร์เตเซียมมาก และบอกกับข้าพเจ้าว่ามีความนับถือมอง
 เซนเยอร์เกอซาบูลมากเหมือนกัน ท่านเซอวาเลียเซแบตได้รับรอง
 กับข้าพเจ้าว่า ตามที่พวกเรากลัวจะเกิดเรื่องขึ้นที่เมืองไทยนั้นเป็นอัน
 ไม่ต้องวิตก เพราะมองซิเออร์มาลวงยังไม่ได้รับหน้าที่เป็นหัวหน้าของ
 บริษัท และถึงแม้ว่าเขาจะได้เป็นหัวหน้าของบริษัทแล้ว ก็จะไม่
 ใช้กำลังไปที่เมืองมริคเป็นแน่ เพราะการที่จะใช้กำลังดังที่เราวิตก
 นั้นจะไม่ได้ประโยชน์เท่าไรนัก ด้วยเหตุว่าเวลานี้ฝรั่งเศสยังเป็นไมตรี
 กับไทยอยู่ คือว่าทุก ๆ ปีบริษัทฝรั่งเศสก็ได้ไปอาศัยซ่อมแซมเรือ
 ที่เมืองมริค ไทยก็รับรองอย่างดี เมืองฝรั่งเศสจะต้องการอะไรไทย

ก็จัดหาให้ โดยวิธีไม่ต้องใช้ ใส่หุ้ยมากมายเท่าไรนัก พระเจ้ากรุง
 สยามองค์ที่สวรรคตก็ได้รับสั่งไว้แก่เจ้าเมืองตะนาวศรีและเจ้าเมืองมริค
 ให้รับรองให้ดี และถ้าวิธีที่จะต้องการอะไรก็ให้จัดหาให้ ขอนเมือง
 มอญหรือหุ้ยไทยไปยังเมืองมริคก็ได้เห็นปรากฏอยู่แล้ว และพระ
 เจ้าแผ่นดินองค์ใหม่ก็ได้มีรับสั่งกำชับอย่างนั้นเหมือนกัน

จดหมายมองเซนเยอร์เดอชเช
 ถึงมองซิเออร์เฮแบต์เจ้าเมืองปอนดีเชรี

ค.ศ. ๑๗๑๔ (พ.ศ. ๒๒๕๗)

ในจดหมายฉบับนี้ ข้าพเจ้าจะไม่กล่าวความให้ซ้ำกับจดหมายที่
 ข้าพเจ้าได้มีมายังท่านซึ่งฝากมาทางเมืองมริคเมื่อ ๘ เดือนล่วงมาแล้ว^(๑)
 และที่ข้าพเจ้าได้กำชับให้ฝากไปกับเรือลำแรกที่จะไปยังฝั่ง เรือที่เคิร
 เข้าออกมีอยู่เสมอเกือบทุกระดุก ข้าพเจ้าจึงหวังใจว่าท่านคงจะได้รับ
 หนังสือของข้าพเจ้า และท่านคงจะทราบถึงการต่าง ๆ ที่ได้มีขึ้นในเมือง
 ไทย ตามความคำวิหีของท่านที่ได้บอกมาให้ข้าพเจ้าทราบนั้นแล้ว
 ข้าพเจ้าเชื่อว่าท่านคงจะมีความพอใจในรายการของข้าพเจ้าที่ได้ชี้แจงถึง
 การต่าง ๆ ที่ข้าพเจ้าได้จัดไปเพื่อให้ถูกใจท่าน และคงจะพอใจในการที่
 ข้าพเจ้าได้จัดเป็นการสำเร็จไปนั้นด้วย

(๑) สำเนาจดหมายที่อ้างนี้หาไม่

ตั้งแต่นั้นมาการต่าง ๆ ก็คงอยู่รูปเดิม ทั้งข้าพเจ้าได้ชี้แจงให้ท่านทราบแล้ว ทั้งฝ่ายไทยและฝ่ายเราหาได้จัดการอย่างไรต่อไปอีกไม่ ตามที่ข้าพเจ้าได้บอกท่านไปว่าพระเจ้ากรุงสยามได้มีรับสั่งให้เตรียมบ้านที่เอกอรรคราชทูตฝรั่งเศสได้เคยพัก และให้ซ่อมแซมบ้านของพ่อค้าฝรั่งเศสเพื่อจัดให้เป็นที่พักของเจ้าพนักงานของบริษัท เพราะไทยเชื่อว่าท่านคงจะพาคนของบริษัทมาด้วยนั้น การทั้งสองอย่างที่ได้รับสั่งให้ทำนั้นหาได้ใคร่ทำกันไม่ เมื่อได้รับสั่งในเรื่องนี้เป็นเวลาที่พึงได้เสวยราชย์และเป็นเวลาที่เหมาะ พวกขุนนางซึ่งได้รับกระแสรับสั่งให้จัดเรื่องนั้นก็ลงมือทำข้างในชั้นต้น แต่ภายหลังก็ไม่ได้อำนาจหรือร้อนอย่างใด การที่ข้าไปเช่นนั้นจะเป็นได้ด้วยเหตุหลายประการ ก็จะเป็นด้วยพระทัยของพระเจ้าแผ่นดินสืบไป เพราะได้มีคนกราบทูลว่า การที่จะเป็นไมตรีและติดต่อกับฝรั่งเศสอีกทั้งความต้องการของฝรั่งเศสนั้น คงจะได้รับคามยับยั้งของฝรั่งเศสซึ่งจะไม่เป็นประโยชน์แก่ประเทศสยามเลย อย่าง ๑ หรือจะเป็นด้วยความรังเกียจของข้าราชการไทยที่มีหน้าที่ทำการนี้ เพราะการที่จะซ่อมแซมบ้านตามรับสั่งนั้น ข้าราชการเหล่านั้นต้องออกทุนทรัพย์ของตัวเองซึ่งเป็นเงินไม่น้อยอย่าง ๑ หรือจะเป็นด้วยพวกชอลันตาคิดอ่านยุแหย่ เพราะพวกชอลันตาคาหาหนทางทุกอย่างที่จะชักขวางในความคิดของท่านอีกอย่าง ๑ ก็จะเป็นได้ ในเวลานี้พวกชอลันตาก็ได้ประจบประแจงเอาเจ้าพระยาพระคลังเป็นพวกของตัวเองแล้ว เจ้าพระยาพระคลังคนนั้นในส่วนตัวเองก็เป็นคนก็อยู่ แต่ก็เชื่อถ้อยฟังคำของจีนผู้หนึ่งทุก

อย่าง ถ้าเงิน^๒นี้^๕จะ^๕พ^๕ค^๕อย่าง^๕ไร^๕หรือ^๕จะ^๕ให้^๕ทำ^๕อย่าง^๕ไร^๕ เจ้า^๕พระ^๕ยา^๕พระ^๕ค^๕ล^๕ง^๕
ก็^๕ทำ^๕ตาม^๕ใจ^๕เงิน^๕คน^๕น^๕ท^๕ง^๕ส^๕น^๕ ฝ่าย^๕พ^๕ว^๕ก^๕ช^๕อ^๕ล^๕น^๕ค^๕า^๕เ^๕ห^๕น^๕ว^๕า^๕เงิน^๕นี้^๕จะ^๕เป^๕น^๕ส^๕าย^๕ไ^๕่^๕ค^๕
สำ^๕ห^๕ร^๕ับ^๕พ^๕ว^๕ค^๕า^๕เก^๕ล^๕ย^๕ก^๕ล^๕่อ^๕ม^๕เจ้า^๕พระ^๕ยา^๕พระ^๕ค^๕ล^๕ง^๕ไ^๕่^๕ จ^๕ึง^๕ไ^๕่^๕เ^๕า^๕เงิน^๕คน^๕น^๕ไป^๕
เล^๕ย^๕ง^๕แ^๕ล^๕ะ^๕ต^๕ึง^๕ให้^๕เป^๕น^๕พ^๕้อ^๕ค^๕ำ^๕ของ^๕บ^๕ริ^๕ษ^๕ท^๕ช^๕อ^๕ล^๕น^๕ค^๕า^๕ แ^๕ล^๕ะ^๕น^๕อ^๕ก^๕จาก^๕ทำ^๕การ^๕ของ^๕
บ^๕ริ^๕ษ^๕ท^๕แ^๕ล^๕ว^๕ พ^๕ว^๕ก^๕ช^๕อ^๕ล^๕น^๕ค^๕า^๕ย^๕ัง^๕อ^๕น^๕ุ^๕ญ^๕า^๕ค^๕ให้^๕เงิน^๕นี้^๕ทำ^๕การ^๕ค^๕ำ^๕ข^๕าย^๕ใน^๕ส^๕่ว^๕น^๕ท^๕ัว^๕
ไ^๕่^๕อ^๕ก^๕ ซึ่ง^๕ทำ^๕ให้^๕เงิน^๕คน^๕น^๕ไ^๕่^๕ร^๕ับ^๕พ^๕ระ^๕ โ^๕ย^๕ส^๕น^๕ถึง^๕ส^๕อง^๕ท^๕าง^๕ เ^๕พ^๕ระ^๕ฉ^๕น^๕เงิน^๕
นี้^๕จ^๕ึง^๕เ^๕า^๕ก^๕บ^๕พ^๕ว^๕ก^๕ช^๕อ^๕ล^๕น^๕ค^๕า^๕น^๕ก^๕ ถ้า^๕การ^๕ท^๕ไ^๕ท^๕ย^๕ชา^๕ไป^๕น^๕ั้น^๕จะ^๕เป^๕น^๕ท^๕ัว^๕ย^๕เหตุ^๕หน^๕ึง^๕
เหตุ^๕ไ^๕ค^๕ง^๕ที่^๕ข^๕ำ^๕พ^๕เจ้า^๕ก^๕ล^๕ำ^๕ว^๕า^๕น^๕ี้^๕แ^๕ล^๕ว^๕ ข^๕ำ^๕พ^๕เจ้า^๕จะ^๕ไ^๕่^๕ย^๕อ^๕ก^๕ให้^๕ท^๕ำ^๕น^๕ท^๕ร^๕าย^๕ภ^๕า^๕ย^๕ห^๕ล^๕ัง^๕
ใน^๕เว^๕ล^๕า^๕ที่^๕เร^๕ือ^๕ล^๕ำ^๕เล^๕็ก^๕ล^๕ำ^๕ ๑ ซึ่ง^๕มา^๕จาก^๕เม^๕ือ^๕ง^๕ม^๕ั^๕ท^๕ร^๕า^๕ส^๕จะ^๕ไ^๕่^๕อ^๕อ^๕ก^๕จาก^๕เม^๕ือ^๕ง^๕น^๕
ใน^๕เว^๕ล^๕า^๕น^๕ี้^๕ถ้า^๕ข^๕ำ^๕พ^๕เจ้า^๕จะ^๕ย^๕อ^๕ก^๕ให้^๕ท^๕ำ^๕น^๕ท^๕ร^๕าย^๕ว^๕า^๕ ใน^๕เร^๕ือ^๕ง^๕น^๕ข^๕ำ^๕พ^๕เจ้า^๕ม^๕ี^๕ค^๕ว^๕าม^๕เ^๕ห^๕็น^๕
อย่าง^๕ไร^๕น^๕ั้น^๕ก็^๕พ^๕อ^๕จะ^๕ย^๕อ^๕ก^๕ไ^๕่^๕ แต่^๕ค^๕ว^๕าม^๕เ^๕ห^๕็น^๕น^๕ี้^๕เป^๕น^๕ค^๕ว^๕าม^๕เ^๕ห^๕็น^๕ส^๕่ว^๕น^๕ท^๕ัว^๕ข^๕ำ^๕พ^๕เจ้า^๕เ^๕อง^๕
แ^๕ล^๕ะ^๕จะ^๕ร^๕ับ^๕ร^๕อง^๕ว^๕า^๕เป^๕น^๕ค^๕ว^๕าม^๕เ^๕ห^๕็น^๕ท^๕่^๕ถูก^๕ท^๕่^๕เ^๕ก^๕ย^๕ว^๕ก^๕ี^๕ย^๕ัง^๕ม^๕ไ^๕่^๕ไ^๕่^๕ เ^๕พ^๕ระ^๕ฉ^๕น^๕เงิน^๕จ^๕ึง^๕คว^๕ร^๕
จะ^๕ร^๕อ^๕ให้^๕ไ^๕่^๕ค^๕ว^๕าม^๕ช^๕ั^๕ค^๕เ^๕น^๕ซ^๕ึ^๕น^๕ แ^๕ล^๕ะ^๕ค^๕ิ^๕ก^๕อ^๕ำ^๕น^๕ส^๕ี^๕ย^๕ส^๕ว^๕น^๕ให้^๕ไ^๕่^๕ค^๕ว^๕าม^๕ส^๕ว^๕ำ^๕แ^๕จ^๕่ม^๕แ^๕จ^๕ัง^๕
เล^๕ีย^๕ก^๕่อน^๕จะ^๕ค^๕ิ^๕ก^๕ว^๕า

ถึง^๕แ^๕ม^๕ว^๕า^๕การ^๕ท^๕่^๕พ^๕ว^๕ก^๕ช^๕อ^๕ล^๕น^๕ค^๕า^๕จะ^๕พ^๕ว^๕ค^๕าย^๕แ^๕ห^๕ย^๕แ^๕ล^๕ะ^๕ไ^๕่^๕เป^๕น^๕ผล^๕อย่าง^๕ไร^๕เป^๕น^๕
การ^๕ท^๕่^๕ข^๕ำ^๕พ^๕เจ้า^๕ย^๕ัง^๕แ^๕ค^๕ล^๕ง^๕ใจ^๕อยู่^๕ก^๕ี^๕จ^๕ริง^๕น^๕ั้น^๕ แต่^๕ใน^๕ข^๕้อ^๕ท^๕่^๕พ^๕ว^๕ก^๕ช^๕อ^๕ล^๕น^๕ค^๕า^๕ค^๕ิ^๕ค^๕จะ^๕
ช^๕ั^๕ค^๕ว^๕าง^๕ท^๕ำ^๕น^๕น^๕ั้น^๕เป^๕น^๕การ^๕ท^๕่^๕ข^๕ำ^๕พ^๕เจ้า^๕ม^๕ี^๕ค^๕ว^๕าม^๕ส^๕ง^๕ส^๕ย^๕เล^๕ย^๕ เ^๕พ^๕ระ^๕พ^๕ว^๕ก^๕
ช^๕อ^๕ล^๕น^๕ค^๕า^๕ไ^๕่^๕พ^๕ย^๕า^๕ย^๕า^๕ม^๕อยู่^๕เ^๕ม^๕อ^๕เป^๕น^๕น^๕ิ^๕ค^๕ย^๕ท^๕่^๕จะ^๕ช^๕ั^๕ค^๕ว^๕าง^๕ใน^๕ค^๕ว^๕าม^๕ค^๕ิ^๕ค^๕ของ^๕ท^๕ำ^๕น^๕ท^๕ก^๕
อย่าง^๕ แ^๕ล^๕ะ^๕ค^๕ว^๕าม^๕ค^๕ิ^๕ค^๕ของ^๕ท^๕ำ^๕น^๕จะ^๕มี^๕อย่าง^๕ไร^๕ พ^๕ว^๕ก^๕ช^๕อ^๕ล^๕น^๕ค^๕า^๕ก^๕ี^๕รู้^๕ถึง^๕อยู่^๕เ^๕ม^๕อ^๕
เว^๕ล^๕า^๕น^๕พ^๕ว^๕ก^๕ช^๕อ^๕ล^๕น^๕ค^๕า^๕ย^๕ก^๕เจ้า^๕พระ^๕ยา^๕พระ^๕ค^๕ล^๕ง^๕ไ^๕ว^๕เ^๕ป^๕น^๕ห^๕ล^๕ัก^๕ แ^๕ล^๕ะ^๕เจ้า^๕พระ^๕ยา

พระคลังกับพวกชอลันดาชอบกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจนถึงกับกินและ
 เล่นอยู่ด้วยกันเป็นนิตย การที่กินกับเล่นด้วยกันนี้ไต่ทำกันอย่างเปิดเผย
 จนถึงกับคนทั่วไปมีความปลาบใจว่าเหตุใดจึงไต่สนิทกันถึงเพียงนี้ การ
 ที่พวกชอลันดากับเจ้าพระยาพระคลังประชุมสำหรับกินและเล่นกันนั้นก็มี
 จะไปประชุมที่บ้านเงินผู้ซึ่งไต่รับตำแหน่งหน้าที่เป็นพ่อค้าของห้างชอลันดา
 เงินผู้ไต่คิดถึงบุญคุณของเจ้าเมืองบาตาเวียมาก จนถึงกับพยายาม
 กักกันมิให้พ่อค้าต่างประเทศเข้ามาในเมืองนี้เพื่อพวกชอลันดาจะได้ทำการ
 ค้าขายไต่แต่ฝ่ายเดียว เมื่อเร็ว ๆ นี้เองมีพ่อค้าอังกฤษคน ๑ มาจาก
 เมืองเบงกอล ไต่มาหาหรือเงินผู้ถึงเรื่องการค้าขาย เงินผู้จึงไต่แนะนำ
 กับพ่อค้าอังกฤษอย่างเปนกันเอง ว่าถ้าอังกฤษจะเชื่อฟังถ้อยคำของเงิน
 ผู้แล้วก็ไม่ควรจะเข้ามาค้าขายในเมืองนี้ เพราะเป็นเมืองที่ยากจน
 ก็นการจะค้าขายสิ่งใดหากำไรวายก ฝ่ายพ่อค้าอังกฤษก็หาเชื่อไม่กลับ
 แสดงความปลาบใจที่เงินผู้พูดดังนี้ เพราะฉะนั้นเงินผู้จึงพยายามจะให้
 พ่อค้าอังกฤษฉวยหายให้จงไต่ และจนจะสำเร็จไป หากว่ามีข้าราชการ
 ไทยไต่อุกหนุนพ่อค้าอังกฤษ และไต่แนะนำต่าง ๆ จนที่สุดไต่หาโอกาส
 ให้พ่อค้าอังกฤษคนนั้นไต่ถวายเป็นเรื่องราว พระเจ้ากรุงสยามไต่ทรงรับ
 เรื่องราวแล้วไต่มีกระแสรับสั่งอนุญาตให้พ่อค้าอังกฤษไต่ทำการค้าขาย
 ไต่ตามชอบใจ แต่ถึงดังนั้นเจ้าพระยาพระคลังและเงินผู้ไต่ทำให้พ่อค้า
 อังกฤษไต่รับความลำบากและเคียดแค้นเป็นอันมาก จนถึงกับพ่อค้า
 อังกฤษคนนั้นคิดจะกลับจากเมืองไทยอยู่แล้ว

เจ้าพระยาพระคลังคนนี้เป็นคนที่พระเจ้าแผ่นดินที่สวรรคตไปรค
 ปรานมาก และพระเจ้ากรุงสยามองค์ปัจจุบันก็เฝ้าตามรอยพระราชบิดา
 ก็ไปรคปรานมากเหมือนกัน แต่การที่เจ้าพระยาพระคลังทำตามใจเงิน
 ผู้เป็นพ่อค้าของบริษัทยอลันดาทุกประการนั้น จึงเป็นการกระทำให้
 ความคึกของท่านเป็นที่ติฉินไปหมด ฝ่ายพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่ยัง
 มีพระชนมายุน้อยไปรคแต่ในการเล่นให้เพลินพระทัย จึงมอบราชการ
 งามเมืองโดยมากให้เจ้าพระยาพระคลังจัดทำไป ส่วนเจ้าพระยาพระคลัง
 รู้พระทัยของพระเจ้าแผ่นดินก็ได้ดำเนินการทุกอย่างให้เป็นทีต้องพระราช
 หฤทัย เพราะฉะนั้นผู้ที่เจ้าพระยาพระคลังไม่ชอบนั้นจึงตกอยู่ในฐาน
 ลำบากมาก แล้วเจ้าพระยาพระคลังได้คิดอุบายหาผู้หญิงเงินเข้าไปไว้
 ในพระราชวัง เพื่อให้คอยรับใช้พระมเหสีและเจ้านายผู้หญิง ส่วน
 ราชการฝ่ายหน้านั้นตำแหน่งใดที่เป็นตำแหน่งสำคัญ ๆ เจ้าพระยา
 พระคลังก็ตั้งให้พวกเงินเข้ารับตำแหน่งนั้น ๆ และตำแหน่งหน้าที่ที่เกี่ยว
 ด้วยการค้าขาย เจ้าพระยาพระคลังก็ตั้งให้พวกเงินเป็นหัวหน้า เพราะ
 ฉะนั้นในเวลานี้การค้าขายในเมืองไทยจึงตกอยู่ในมือพวกเงินทั้งสิ้น ถึง
 แม้ว่าพวกไทย มอญ แขนก มลายู แขนกัวไม่พอใจอย่างยิ่งในการที่
 ไทยลำเอียงเข้าข้างเงินเช่นนี้ ก็ไม่กล้าพูดจาคัดค้านอย่างใด เพราะ
 ทรายอยู่ว่าพระเจ้าแผ่นดินทรงฟังเสียงพวกเงิน โดยเจ้าพระยาพระคลัง
 เป็นสาย

ท่านได้ขอให้ข้าพเจ้าเล่าความจริงถึงการในเมืองไทยให้ท่านทราบ เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงได้เล่าความต่าง ๆ เหล่านี้โดยละเอียดเพื่อให้ตรงกับความต้องการของท่าน เพราะฉะนั้นเมื่อท่านได้ทราบแล้ว ท่านจะคิด จักการอย่างไรก็แล้วแต่ท่านจะเห็นควรตามสติปัญญาของท่านเถิด

จดหมายมองเซนเยอร์เคอซีเซ
ถึงมองซิเออร์เฮแบต์ เจ้าเมืองปอนดีเชรี

ค.ศ. ๑๗๑๕ (พ.ศ. ๒๔๕๘)

ท่านคงจะได้ เห็นแล้วตามจดหมายที่ข้าพเจ้าได้มีมาถึงท่านสอง ฉบับฝากมาทางเมืองมริคชัย ๑ ลงวันเดือนมีนาคม อีกฉบับ ๑ ลงวัน เดือนพฤศจิกายนก่อนนั้น ว่าข้าพเจ้าได้จัดการอย่างไร สำหรับพยายาม ความคึกของไทยในเรื่องที่ท่านได้ดำริไว้ เพราะฉะนั้นในต้นข้าพเจ้าจะ ได้รายงานให้ท่านทราบถึงข้าพเจ้าได้สัญญาไว้ในจดหมายฉบับหลัง ว่า ผลที่สุดของการที่ข้าพเจ้าได้พยายามไทย ในเรื่องฝรั่งเศสจะขอเมือง มริคชัย เป็นอย่างไร

การที่ข้าพเจ้าจะพยายามความคึกของไทยนั้น ข้าพเจ้าได้เจริญวิธี ๒ อย่างคือ ๑ ได้สืบถามและลองพูดกับข้าราชการผู้ใหญ่หลายคน อีก อย่าง ๑ ข้าพเจ้าได้สืบถามพวกไทยที่ฉลาด ๆ ซึ่งอยู่ในที่นั้นว่า ถ้า ฝรั่งเศสจะขอให้ไทยยกเมืองมริคให้ฝรั่งเศสแล้ว คนไทยเหล่านั้นจะ เห็นเป็นอย่างไร แต่การที่ข้าพเจ้าสืบถามพยายามทั้งสองทางนั้นไม่ได้

ข่าวอันที่จะบอกให้ท่านทราบได้เลย วิธีที่ข้าพเจ้าได้จัดการในเรื่องนี้
นั้นได้ทำดังนี้ คือเมื่อสองสามวันนั้นเอง ข้าพเจ้าได้ให้หัวหน้าของ
โรงเรียนสามเณร ไปหาข้าราชการผู้ซึ่งได้นำความกราบทูลว่าท่านได้
มาถึงอินเดียเมื่อก่อน และได้กราบทูลถึงอธิปัตย์ของท่าน ทั้ง
กราบทูลด้วยว่าท่านกำลังดำริที่จะให้ ไทยกับฝรั่งเศสได้กลับเป็นไมตรี
กันอีกครั้งหนึ่ง เมื่อหัวหน้าโรงเรียนได้ไปพบกับข้าราชการผู้นี้ จึง
ได้แจ้งให้ข้าราชการผู้นั้นทราบว่า เรือจะออกแล้ว เพราะฉะนั้น
ข้าพเจ้าอยากจะทราบว่า พระเจ้ากรุงสยามจะทรงตอบเรื่องราวที่ข้าพเจ้า
ได้ถวายไว้แต่เมื่อก่อนนั้นอย่างไร เพื่อข้าพเจ้าจะได้แจ้งไปให้ท่านทราบ
ในบัดนี้ เพราะเมื่อเมื่อก่อนจะบอกไปให้ท่านทราบไม่ทันด้วยเหตุเรือได้
ออกเสียก่อนได้ รยหนึ่งสัปดาห์จากเมืองมริค

ข้าราชการคนนั้นซึ่งเป็นผู้มีความรู้แต่ผู้เดียวถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ เมื่อ
ครั้งเกิดกลางนั้น และเป็นคนที่มีความเฉลียวฉลาดเฉลียวยิ่งกว่าข้า
ราชการทั้งปวงในเมืองนี้ ได้ตอบว่าการเรื่องนี้เป็นการณ์สำคัญอยู่จะต้อง
บอกให้เจ้าพระยาพระคลังทราบเสียก่อน เพื่อเจ้าพระยาพระคลังจะได้
นำความขึ้นกราบทูลให้ทรงทราบ ในวันนั้นเองหัวหน้าโรงเรียนได้ไป
ยังบ้านเจ้าพระยาพระคลัง และได้ไปพูดอย่างเกี่ยวข้องกับที่ได้พูดไว้แก่
ข้าราชการในตอนเช้า แต่หาได้บอกให้เจ้าพระยาพระคลังทราบไม่ว่า
ในเรื่องนี้ได้ ไปพูดกับคนอื่นไว้แล้ว เจ้าพระยาพระคลังจึงได้ตอบโดย
ทำกิริยาเฉย ๆ ว่า “ให้ท่านราชทูตมาเถิด ไทยจะได้จัดรับรองอย่างดี

พระเจ้ากรุงสยามก็ได้นำสิ่งไว้แล้วให้เจ๊กเตรียมวังไว้ให้ราชทูตพัก และให้เจ๊กบ้านไว้ให้พวกพ่อค้าที่จะมากับราชทูตอยู่ด้วย” หัวหน้าสามเณรจึงขอสำเนาคำสั่งนั้น เจ้าพระยาพระคลังก็เรียกเสมียนมาแล้วสั่งให้คัดสำเนาคำสั่งให้ แต่เพราะเหตุว่าคำสั่งนั้นก็ตรงกันกับที่ข้าพเจ้าได้ส่งไปให้ท่านคุณในจดหมายฉบับก่อน ๆ แล้ว ในครั้งนี้ข้าพเจ้าจึงหาได้แปลส่งมาอีกไม่ ภายหลังมาอีกสองวันเจ้าพระยาพระคลังจะได้ทรงถึงกริยาหยายที่ตนได้แสดงไว้หรืออย่างไรไม่ทราบ จึงได้ให้คนมาบอกข้าพเจ้าว่า ถ้าข้าพเจ้าต้องการแล้วเจ้าพระยาพระคลังจะได้นำความเรื่องนกราบทูลพระเจ้าแผ่นดินให้ทรงทราบ ซ่อนเป็นการที่ข้าพเจ้าต้องการโดยแท้ แต่การที่จะกราบทูลนั้นข้าพเจ้าไม่ต้องการให้ขึ้นชื่อว่าข้าพเจ้าได้ขอรับอย่างไร มิฉะนั้นเจ้าพระยาพระคลังก็จะมาขยอญขอกคุณข้าพเจ้าจึงได้ทำเป็นพูดว่า การที่ข้าพเจ้าได้มาแนะนำเช่นนั้นเป็นสิ่งที่น่ายินดีเป็นอันมาก และเป็นการที่เจ้าพระยาพระคลังควรจะจัดการโดยเต็มอกเต็มใจ เพราะเป็นหนทางที่จะให้เจ้าพระยาพระคลังหาความชอบต่อพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่ได้ เพราะเรื่องนี้เป็นสิ่งที่จะพอพระทัยยิ่งกว่าเรื่องอื่น (ที่จริงเรื่องการที่เกี่ยวด้วยพระเกียรติยศคงจะพอพระทัยเป็นแน่ แต่ที่เกี่ยวด้วยยกเมืองมริคให้ฝรั่งเศสคงจะทำให้กรวนักหนา) โดยเหตุที่พอได้เสวยราชย์ใหม่ ๆ ก็ได้รับสิ่งที่พระราชบิดาท้องพระราชประสงค์มาช้านานแล้ว เพราะฉะนั้นในเรื่องนี้ควรจะอย่างไรก็ควรจะกราบทูลหรือไม่นั้นก็แล้วแต่เจ้าพระยาพระคลังจะเห็นควรทั้งสิ้น เพราะ

การเรื่องนี้เป็นเรื่องที่เข้าใจกันอยู่แล้ว จึงขอให้เจ้าพระยาพระคลังตรึก
ตรองเสียให้ถี่ และจะควรอย่างไรก็แล้วแต่เจ้าพระยาพระคลังจะจัดการ
ต่อไป เจ้าพระยาพระคลังเห็นว่าการที่ไต่คดีสำเนาคำสั่งส่งมาให้ข้าพเจ้า
เป็นการพอแล้ว และไม่เห็นว่าควรที่จะนำความกราบทูลให้ทรงทราบ

ในการที่จะนำเรื่องขึ้นกราบทูลตามที่เจ้าพระยาพระคลังพูดว่า ถ้า
ข้าพเจ้าต้องการแล้วก็จะนำความกราบทูลให้ขึ้น ข้าพเจ้าไม่ต้องการให้
เจ้าพระยาพระคลังรู้สึกว่าเป็นการที่ข้าพเจ้าได้ขอให้ให้นำความกราบทูล เพราะถ้า
เป็นการที่ข้าพเจ้าขอรับรองแล้วก็จะเท่ากับเป็นการที่ข้าพเจ้าจะขอเผาคืบ ทั้ง
จะตรงกันข้ามกับหนทางที่ควรจะทำในในเรื่องนี้ เพราะเหตุว่าด้วย
ประการทั้งปวงจะต้องให้ตาโลกเห็นว่าไทยเข้าหาฝรั่งเศส หาใช่ฝรั่งเศส
เข้าหาไทยไม่ ถ้าแม้ว่าการเรื่องนี้ได้เกิดขึ้นในแผ่นดินก่อนทั้งสอง
รัชกาล ก็ถือว่าถ้าในแผ่นดินก่อน ๆ ได้ทราบกันว่าในประเทศอินเดียมี
ราชทูตของพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสซึ่งพร้อมอยู่ที่จะมาเจรจาการค้ากับเมือง
เพื่อให้พระราชไมตรีซึ่งเคยมีอยู่ในระหว่างประเทศสยามและประเทศ
ฝรั่งเศสได้คงมีต่อไปอีก และราชทูตคนนี้อาจจะเข้ามาถึงกรุงศรี
อยุธยา เพื่อมาเจรจาการค้ากันได้นั้น ชาวสยามก็คงจะมีความยินดี
อย่างยิ่ง และถ้าได้จัดการรับราชทูตเหมือนเมื่อครั้งรับเชอวาเลียเคอ
ไซมอนด์ หรือมองซิเออร์เคอลาลูแบและมองซิเออร์เซเบเรต์แล้วไทยก็
จะปลื้มหาญยิ่งไม่ แต่มาในสมัยนี้ไทยดูเหมือนจะเฉยไปหมด จนที่สุด
การที่จะสร้างหรือตบแต่งวังสำหรับรับราชทูต และการที่จะซ่อมแซม

บ้านสำหรับให้พ่อค้าฝรั่งเศษพนักนั้นก็เคยขายไม่กระตือรือร้นกันเลย การทั้งนี้ทำให้ข้าพเจ้าแน่ใจขึ้นอีกตามที่ข้าพเจ้าได้บอกท่านมาโดยยืดยาว ในจดหมายก่อน ๆ สอดคล้องแล้วนั้น ว่าพวกฮอลันดาได้เกลี้ยกล่อม หรือ จะ ว่า ซ้อ เฮา เจ้าพระยา พระคลัง กับ ข้าราชการอื่น ๆ อีกหลายคน เข้าเป็นพวกของตัวหมดแล้ว ในข้อที่ว่าซื่อนั้นเฉพาะเจ้าพระยาพระคลัง เป็นของแน่ เพราะหัวหน้าของห้างฮอลันดาซึ่งตั้งอยู่ในเมืองนี้ได้พบกับ คน ๆ ๑ ซึ่งเป็นที่เชื่อใจได้ ว่าหัวหน้าห้างได้รับสั่งจากบาทาเวียว่า ถ้าเจ้าพระยาพระคลังจะต้องการอะไร ก็ให้ห้างจัดหาให้ทุกอย่าง

การที่ข้าพเจ้าได้จัดการทลายตามความคิดของไทยในเรื่องฝรั่งเศษ นั้น เป็นเรื่องคงที่ได้เล่ามาข้างบนนี้ ข้าพเจ้าเห็นว่าไทยเคยเมินมาก จึงเห็นว่าการทั้งปวงที่ท่านได้ดำริห์ไว้นั้นไม่หวังว่าจะเป็นการสำเร็จได้ คือว่าคงจะจัดการไม่ให้เป็นการเสียพระเกียรติยศของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศษไม่ได้ และฝ่ายบริษัทก็คงจะไม่ต้องเสียใจภายหลังที่ตัวจะต้องลงชื่อบริษัทมากมาย แต่ไม่ได้ประโยชน์อย่างใด

ในข้อที่จะถามความเห็นของพวกฝรั่งเศษที่อยู่ในเมืองนี้ว่า เขา คิดเห็นอย่างไรในเรื่องนี้นั้น ข้าพเจ้าจะต้องบอกเสียก่อนว่า ตั้งแต่ ได้ตกลงปรองดองกับไทยมานั้น ยังคงเหลือชาวฝรั่งเศษแต่สามคน เท่านั้น ในสามคนนี้มีอยู่สองคนที่พอมีความรู้ที่จะทำมาหากินพอเลี้ยง ครอบครัวเท่านั้น แต่นอกจากนั้นไม่มีความรู้อย่างใดเลย เพราะ คนนี้ยังคงเหลือแต่ชาวฝรั่งเศษอีกคนเดียว ซึ่งมีสติปัญญาพอที่จะ

ปลูกอาหารไร่ได้ คือ มองซิเออร์ ซาบอนโน ซึ่งได้มาอยู่ในเมืองนี้
 ช้านานมาแล้ว และซึ่งได้เคยเมื่อครั้งเกิดกลางลไม่ใช้น้อยด้วย และ
 ในระหว่างที่กำลังเคี้ยวคร่อนอยู่นั้นก็ได้ดำเนินการโดยระวังตัวอย่างดี ท่าน
 ผู้มีความรู้ ในอริยาบถของไทยพอที่จะเชื่อถือได้ โดยไม่ต้องกลัว
 ว่าเขาจะเข้าใจผิดอย่างใด มองซิเออร์ซาบอนโนเป็นคนต่างชาติประเทศ
 ทั้งหลายในเมืองนี้มาก เมื่อการงานติดขัดพวกชาวต่างประเทศ
 ก็มาปลูกอาหารไร่มองซิเออร์ ซาบอนโนอยู่เสมอเป็นนิตย์ และถ้ามี
 การโต้เถียงกันระหว่างพวกชาวต่างประเทศ ก็มักจะขอให้มองซิเออร์
 ซาบอนโนเป็นคนกลางชี้ขาดในข้อโต้เถียงเหล่านั้น ฝ่ายพวกไทยก็มี
 ความนับถือรักใคร่มองซิเออร์ ซาบอนโนมากเหมือนกัน และยกย่อง
 เหมือนกับมองซิเออร์ ซาบอนโนได้เคยเป็นข้าราชการเก่า ซึ่งเคยได้
 เป็นผู้ว่าราชการเมือง และในระหว่างที่ว่าการเมืองอยู่นั้นก็ได้ทำ
 ให้คนทั้งหลายพอใจทั้งนั้น เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงอยากจะทราบว่า ใน
 การที่ฝรั่งเศสจะขอเมืองมริคจากไทยนั้น มองซิเออร์ ซาบอนโนจะมี
 ความเห็นอย่างไร ในเรื่องนี้ข้าพเจ้าได้เคยพบกับมองซิเออร์ ซาบอนโน
 หลายครั้ง เพื่อกอยสังเกตว่าเขาจะคงยืนคำอยู่หรือจะเปลี่ยนแปลง
 อย่างใด ข้าพเจ้าได้อธิบายถึงประโยชน์ในการที่ฝรั่งเศสจะได้ตั้งอยู่ที่
 เมืองมริค และได้เล่าว่าไทยก็ได้รับรองไว้แต่เดิมแล้วว่า จะได้ยก
 เมืองมริคให้แก่ฝรั่งเศส มองซิเออร์ซาบอนโนจึงได้ตอบข้าพเจ้าว่าไม่ควร
 ระวังเลย ว่า ไทยจะยกท่าเรือนี้ให้แก่ฝรั่งเศส เพราะไทยถือว่า

เมืองมริค เป็นเมือง ที่ สำคัญสำหรับ ทำการค้าขาย ติดต่อกับ เมืองมอญ
เมืองเบงกอลและฝั่งคอโรมันเดล การที่ไทยได้รับรองไว้แต่ก่อน ๆ
นั้น ก็ไม่ได้ประสงค์อะไรนอกจากจะพูดให้ถูกใจฝรั่งเศส เพื่อล่อให้
ฝรั่งเศสแต่งราชทูตมา เพราะการที่มราชทูตมาเช่นนั้นเป็นเกียรติยศ
ต่อไทย ทั้งไทยก็ได้กำไรด้วย ถ้าหากไทยจะถูกบังคับเพราะเหตุที่ตัว
รับรองไว้ และจำเอนจะต้องทำตามที่รับรองไว้นั้นแล้ว ไทยก็คง
สัญญายอมหมดทุกอย่าง แต่ลงปลายไทยก็คงจะไม่ทำตามที่ได้สัญญา
ไว้ ถ้าจะตกภายนอกก็เหมือนไทยจะเป็นธุระช่วยฝรั่งเศสให้มาตั้งค้า
ขายในแห่งต่าง ๆ ที่ไทยได้อนุญาตไว้ก็จริงอยู่ แต่ภายในไทยก็คิด
อุบายต่าง ๆ หลายนับอย่างที่จะชักขวางไม่ให้ฝรั่งเศสตั้งอยู่ได้ และ
ถ้าหากว่าพวกฝรั่งเศสจะจัดการแก้อุบายของไทยจนได้ มาตั้งการค้าขาย
ได้แล้ว ไทยก็คงจะพยายามรังแกข่มเหงที่สุดที่จะทำได้ นี่และ
เป็นความเห็นของมองซีเออร์ซาบอนโน ซึ่งตรงกับความเห็นของพวกเขา
บาทหลวงและนักเขียนของเรา และพวกนักธุรกิจนิสัยของไทยได้คิด
เหมือนกัน

ถ้าจะสรุปรวมความแล้ว ความเห็นของคนทั้งหลายในเรื่องนี้มี
ดังนี้ คือ ๑ ทำอย่างไร ๆ ไทยก็คงไม่เต็มใจยกเมืองมริคให้แก่ฝรั่งเศส
๒ ถ้าฝรั่งเศสได้แต่งราชทูตมาและมีเครื่องราชบรรณาการอย่างดีและงาม
มากด้วย ก็คงจะทำให้ไทยรับรองอีกว่าจะได้ยอมยกเมืองมริคให้แก่

ฝรั่งเศส ๓ แต่ถึงไทยจะรับรองและสัญญาว่าจะยกเมืองมริคให้ฝรั่งเศส
อย่างไรก็ตาม ไทยก็คงไม่ยกให้ นอกจากจะใช้กำลังแล้วทำอย่างไร
ฝรั่งเศสก็คงจะไม่ได้เมืองมริค ๔ ถ้าแม้ว่าไทยจะทำอย่างอื่นไม่ได้
นอกจากแกล้งทำเป็นที่จะช่วยให้ฝรั่งเศสได้ ไปตั้งที่เมืองมริคแล้ว ไทย
ก็คงจะคิดอุบายต่าง ๆ มิให้ฝรั่งเศสตั้งอยู่ได้ ๕ หากว่าฝรั่งเศสจะจัด
การไปอยู่เมืองมริคให้จงได้ โดยใช้กำลังทหารก็ตาม หรือจะเอา
เงินหว่านก็ตาม หรือจะคิดอุบายทุกอย่างก็ตาม แต่ก็คงจะวิวาทกับ
ไทยเสมอไม่ขาดเลย และไม่ช้าก็เร็วไทยก็คงจะทำกับฝรั่งเศสเหมือน
กับพวกญวนได้ ทำกับอังกฤษที่บุโลคอนคอเมื่อ ๓-๔ ปีนี้เอง และ
การที่ไทยจะคิดการเช่นนั้น ก็อาจทำด้วยกำลังของตัวเอง หรือจะใช้
พวกแขกพราหมณ์และแขกมลายู ซึ่งอยู่ตามเกาะต่างๆ ใกล้กับประเทศ
สยามก็ได้ ถ้าเสียงของข้าพเจ้าจะมีน้ำหนักบ้างแล้ว และเพื่อจะยืนยัน
ยืนยันว่าความเห็นตามที่กล่าวมาแล้วเป็นความเห็นที่ถูกต้องนั้น ข้าพเจ้าจะ
ต้องขอยกให้ท่านทราบว่า ตั้งแต่ข้าพเจ้าได้มารู้จักกับคนไทย ความ
เห็นของข้าพเจ้าก็ตรงกับความเห็น ๕ ข้อซึ่งได้กล่าวมาแล้วนั้น เพราะ
ฉันเห็นว่าท่านควรจะถือความเห็นนี้ไว้เป็นหลัก เพราะเป็น
เรื่องที่จะพูดในที่อื่นไม่ได้

การที่เจ้าเมืองตะนาวศรีได้ขอเพื่อแก่เรือฝรั่งเศสซึ่งได้แวะเข้าไป
ที่เมืองมริคเพื่อทำการซ่อมแซมเรือนั้น จะต้องถือว่าเป็นด้วยน้ำใจอัน
ดีของเจ้าเมืองนั่นเอง เพราะการที่ขอเพื่อนไม่ได้ขอเพื่อนเพราะเรือ

ของฝรั่งเศส แต่เจ้าเมืองตะนาวศรีได้เอื้อเฟื้อแก่คนทั่วไป เพราะ
 เมื่อก่อนเจ้าเมืองคนนี้จะออกไปรับหน้าที่ที่เมืองตะนาวศรี ก็ได้ยกกับ
 ข้าพเจ้าไว้ว่าจะตั้งใจเอื้อเฟื้อแก่คนทั่วไป แต่ท่านเจ้าเมืองคนนั้นคงจะไม่
 ได้อยู่ในตำแหน่งนานเท่าไรนัก เพราะหลานของเจ้าเมืองคนนี้ได้ถูกหา
 ว่าเป็นขบถจะคิดชิงราชสมบัติ และศาลก็ได้ตัดสินประหารชีวิตทั้งลูก
 ด้วยกันอีกคน ๑ แต่พระเจ้ากรุงสยามซึ่งมีพระอริยาศัสน์อันเต็มไปด้วย
 พระเมตตาการุณา ได้ทรงโปรดยกโทษประหารชีวิต แต่ให้คงมี
 โทษจำคุกตลอดชีวิต

ความกดขี่บีบคั้น

ว่าด้วยเรื่องไทยกดขี่บีบคั้นคณะบาดหลวงในเมืองไทย

เมื่อ ค.ศ. ๑๗๓๐ (พ.ศ. ๒๒๗๓)

สังฆราชเดเซียร์เดอเคราเล เป็นผู้แต่ง

เมื่อเร็ว ๆ นี้เองพวกเราได้หวังใจว่า ในบัดนี้ ค.ศ. ๑๗๓๐
 (พ.ศ. ๒๒๗๓) พวกเราจะได้สละเลือกเนื้อสำหรับให้เป็นเกียรติยศต่อ
 พระเป็นเจ้า แต่หากว่าพวกศัตรูของศาสนายังไม่ถึงกับต้องให้เรา
 สละเลือกเนื้อ เพราะฉะนั้นในทันทีจะต้องเล่าพอเป็นสังเขปว่า ศัตรู
 ของศาสนาได้ทำการอย่างไรเพื่อให้เสียเกียรติยศของพระเป็นเจ้า และ
 เพื่อให้เสื่อมเสียแก่ศาสนาด้วย

ต้นเหตุของเรื่องที่จะเกิดขึ้น

มีเด็กอยู่คน ๑ ชื่อเต็ง ซึ่งแต่ก่อนนั้นบิดาเคยได้ทำการหน้าที่ใหญ่ และซึ่งมารดาในเวลานี้ยังเป็นคริสเตียนอยู่ ครั้นบิดาได้ถึงแก่กรรม แล้วนายเต็งก็คงยังอยู่ในบ้านของบิดาต่อไป แล้วภายหลังญาติของ นายเต็งได้เก็บทรัพย์สมบัติของมารดานายเต็งไปจนหมดสิ้น แล้วจึง ไล่มารดานายเต็งให้ออกจากบ้าน มารดานายเต็งหมดเนื้อหมดตัว และไม่มีที่ที่จะอยู่แล้ว จึงได้ ไปอาศัยอยู่กับสังฆราชเคอซาบูล ท่านสังฆราชก็ได้ช่วยเหลืออุดหนุนทุกอย่างเท่าที่จะทำได้ ครั้นมา ภายหลังไม่ช้าเท่าไรนัก นายเต็งก็ตกมาจากที่สูงจนขาแลแขนหัก ญาติของนายเต็งจึงไล่ให้ออกจากบ้านให้ไปอยู่กับมารดาต่อไป ฝ่าย มารดาก็เป็นคนยากจนที่สุดไม่มีกำลังพาหนะจะรักษายุตร์ได้ จึงได้ทำ หนังสือยกยุดให้กับสังฆราชเคอซาบูล ตามแบบธรรมเนียมของเมืองนี้ ครั้นได้ จักการรักษานายเต็งอยู่หลายเดือน นายเต็งก็หาย แต่ขาและ แขนนั้นยังไม่มีกำลัง ท่านสังฆราชไม่ไว้ใจ จึงได้ทูลขอนายเต็งต่อ พระเจ้ากรุงสยาม ก็โปรดพระราชทานยกนายเต็งให้แก่สังฆราช

ครั้นนายเต็งอายุได้ประมาณ ๘ ขวบ ได้ รับความเล่าเรียนใน ทางศาสนาก็ยอมเขารักโดยเต็มใจ นายเต็งได้เล่าเรียนอยู่ในโรงเรียน ๑๐ ปี ได้เล่าเรียนหาคุณความดีสำหรับมีใจเผื่อแผ่ช่วยเหลือมนุษย์ จึงได้เข้าทำพิธีโกนศีรษะเข้าคณะบาทหลวง ฝ่ายญาติของนายเต็ง ไม่พอใจให้นายเต็งอยู่กับพวกเขา จึงได้ ทำเรื่องถวายถวายสมเด็จพระ อนุชาของพระเจ้าแผ่นดิน ขอให้บาทหลวงส่งนายเต็งคืนให้มาอยู่กับ

ญาติ สมเด็จพระอนุชาทรงอนุญาตตามคำร้องขอพวกญาติ จึงรับสั่งให้พวกข้าราชการมายังโรงเรียน เพื่อสั่งให้เรากินตัวนายเต็งให้ ฝ่ายนายเต็งอดกลั้นอยู่ไม่ได้ จึงได้ไปเฝ้าสมเด็จพระอนุชาฯ ทรงกริ้วหนัก จึงมีรับสั่งให้เจ้าพนักงานรถคเสี้ยววออกจากตัวนายเต็ง และให้นายเต็งแต่งตัวอย่างไทย แล้วจึงทรงมอบตัวนายเต็งให้ข้าราชการคุมตัวไว้

ภายหลังสักสองสามวัน สมเด็จพระอนุชาได้รับสั่งให้หานายเต็งไปเฝ้า และมีพระกะตู่ถามว่า นายเต็งได้ไปเข้าวัดด้วยเหตุใด นายเต็งได้ทูลตอบว่า “เพราะเห็นว่าศาสนาคริสต์เคยเป็นศาสนาที่ดี” สมเด็จพระอนุชาจึงรับสั่งถามว่า “พระเป็นเจ้าของเอง จะทำให้เองพ้นมิชชะใดหรือ” นายเต็งจึงทูลตอบว่า “ได้เป็นแน่ เพราะพระเป็นเจ้ามีอำนาจมาก” สมเด็จพระอนุชาจึงมีรับสั่งให้เอาไม้เรียวเขียนนายเต็ง นายเต็งทนถูกเขียนได้สองสามทีก็ร้องขึ้นว่า จะยอมทำตามรับสั่งของสมเด็จพระอนุชาทุกประการ สมเด็จพระอนุชาจึงรับสั่งให้นายเต็งเอาข้าวขี้ยี่ไม้กางเขนและให้กรวยพระพุทธรูปเสีย นายเต็งก็ทำตามรับสั่งทั้งสองประการ สมเด็จพระอนุชาจึงให้นายเต็งระบชื่อพวกเขารวม ๑๑ คน ซึ่งเป็นคนไทยบ้างมอญบ้าง ครั้นนายเต็งได้รักษาแผลถูกเขียนหายแล้ว สมเด็จพระอนุชาก็ยังค้ำให้ยวชเป็นภิกษุ และการทบวชนั้นก็ทำตามพิธียวชของไทยทุกอย่าง การที่นายเต็งมีใจกลับกโลกเช่นนั้นได้ทำให้พวกเราเสียใจเป็นอันมาก แต่นายเต็งก็ร้องอยู่เสมอว่า ที่ทำเช่นนั้นก็เพราะความกลัว แต่ในใจจริงก็ยังคงนับถือพระเยซูอยู่เสมอ

แล้วสมเด็จพระอนุชาไท้ให้ข้าราชการมาหาพวกเรา กล่าวโทษ
 มองเซนเยอร์เคอโรซาลี่ ในการที่รับนายเต็งเข้าวัด มองเซนเยอร์เคอ
 โรซาลี่จึงได้ตอบว่า “นายเต็งคนนี้ได้เข้าวัดก่อนที่ข้าพเจ้าได้เข้ามาใน
 กรุงสยาม อยู่แล้ว” สมเด็จพระอนุชาไท้ทรงทราบในคำตอบของ
 มองเซนเยอร์เคอโรซาลี่ ก็มีใ้รับสั่งอย่างไรต่อไป แต่ทรงหาช่องทาง
 ที่จะรีบ โรงเรียน วัด และบ้านของเราที่มหาพราหมณ์ให้จึงได้ แต่ผลที่สุด
 เรามิอำนาจอันชอบธรรมในที่นี้ สมเด็จพระอนุชาคิดการหาสำเร็จไม่
 เรื่องนี้เป็นปฐมเหตุที่จะทำให้ไทยกดขยี้กับคนพวกเรา เรื่องที่ ๒
 เป็นเรื่องกึ่งนี้

มีเจ้าเซอพระราชวงศ์เก๋องคี่ ๑ แสกกงพระองค์ว่าเป็นเพื่อนกับ
 พวกเรา ได้พาเจ้านายอื่น ๆ กับพระสงฆ์มาดูพิธีสวดของเราอยู่เสมอ
 จึงได้ยืมหนังสือศาสนาของเราจากท่านสังฆราชไปหลายเล่ม เจ้าองค์
 ไ้หนังสือเหล่านั้นไปแล้ว ก็นำไปถวายสมเด็จพระอนุชาของพระเจ้า
 แผ่นดิน โศขทรงเชื่อว่าสมเด็จพระอนุชาคงจะทรงโปรดศาสนาของเรา
 เหมือนกับพระองค์เหมือนกัน หนังสือเหล่านั้นก็กล่าวถึงคุณความดีและ
 อภินิหารของพระเป็นเจ้า กล่าวถึงเรื่องที่ตายแล้ววิญญาณจะไป
 เกิดใหม่หรือไม่ และมีข้อปัญหาถามพระสงฆ์ไทยถึงข้อนี้ ซึ่งพระสงฆ์
 ตอบไม่ได้เลยจนองค์เคียว ครั้นสมเด็จพระอนุชาไท้ทรงอ่านหนังสือ
 เหล่านั้นแล้ว ก็มีพระประสงค์จะต้องการหนังสืออื่น ๆ ที่เขียนไว้เป็น
 ภาษาไทย จนที่สุดหนังสือที่เราเคยอ่านในโบสถ์นั้นก็ต้องพระประสงค์

ด้วย จึงมีรับสั่งให้ข้าราชการมารับหนังสือเหล่านั้นไปจากพวกเรา การที่เป็นดังนี้ได้ทำให้เราหนักใจมาก เพราะเราจะบอกว่าหนังสือเหล่านั้นไม่มีก็บอกไม่ได้ และถ้าจะไม่ให้ไปก็จะกลัว อีกประการ ๑ เราก็นึกอยู่ว่า หรือบางทีจะเป็นโชคร้ายที่ที่พระเป็นเจ้าจะต้องการให้เจ้านายเหล่านั้นได้รับความสว่าง เพราะในราชสำนักนี้ไม่เคยไปสอนศาสนาคริสต์เคยนเลยกระมัง เมื่อคิดได้ดังนี้เราจึงได้มอบหนังสือเหล่านั้นให้ข้าราชการรับไปถวายสมเด็จพระอนุชา

ตั้งแต่นั้นมา พระเจ้ากรุงสยาม ทั้งเจ้านาย ข้าราชการผู้ใหญ่ ได้มี ประชุม ประชุม ปรึกษาหารือ โตเถียง กัน ถึงเรื่องศาสนา อยู่หลายเดือน แต่การที่ประชุมปรึกษากันนั้น หาได้ทำให้เห็นความจริงของศาสนาไม่ กลับทำให้ไทยหลยตาหนักลงไป และใจแข็งยิ่งขึ้นไป จนถึงกับพวกพระสงฆ์อันนับจำนวนไม่ถ้วน ซึ่งหากินทางศาสนาอันไม่จริงนั้น ได้ร้องขอให้อำมาตยาธิราชคริสเตียนเสียอย่าให้มีเลย

มองเซนเยอร์เตเชียเคอเคราเล ถูกชักถาม

ภายหลังอีกหลายวันพระเจ้ากรุงสยาม ได้มีพระราชโองการให้พวกเราไปยังศาลสูงตามวันที่กำหนดมา ครั้นถึงวันกำหนดพวกเรา ๕ คน คือ มองเซนเยอร์เคอโรซาลี มองซิเออร์เลอแมร์ กับบาทหลวงอีก ๓ รูป ได้ไปยังศาลตามเวลาที่นัดไว้ ทั้ง ๕ คนนี้ล้วนแต่ชำนาญ

ภาษาไทยทุกคน พอพวกเราได้ไปถึงศาล เจ้าพระยาพระคลังก็สั่ง
ให้เรานั่งลงกับพื้น โดยไม่ยกเว้นในเกียรติยศของสังฆราชอย่างใด

แล้วเจ้าพระยาพระคลังจึงพูดโดยอ้างพระราชโองการว่า มีข้อที่จะต้องกล่าวโทษสังฆราชหลายข้อ ซึ่งเป็นความผิดที่สังฆราชได้ทำไว้
มองเซนเยอร์เคอโรซาลีจึงได้ตอบว่า มองเซนเยอร์เคอโรซาลีไม่รู้ตัว
เลยว่าได้ทำการสิ่งใดที่จะให้พระเจ้ากรุงสยามกริ้ว เพราะฉะนั้นขอให้
เจ้าพระยาพระคลังชี้ข้อผิดให้ทราบด้วย เจ้าพระยาพระคลังจึงได้เรียก
เสมียนศาลมา แล้วมอบหนังสือซึ่งจดคำถามไว้ให้เสมียนอ่านทั้ง ๆ
และแจ่มแจ้ง เมื่อเสมียนได้อ่านคำถามแล้ว เจ้าพระยาพระคลังก็
ซักการถามด้วยปากเป็นข้อ ๆ คำถามและคำตอบของเรา มีดังนี้

คำถาม ท่านสังฆราชมีพยานหลักฐานที่จะอ้างได้หรือไม่ ว่า
พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้ขออนุญาตต่อพระเจ้ากรุงสยาม ให้พวกสังฆราช
มาทำการและตั้งบ้านเรือนในเมืองนี้

คำตอบ ขอนี้มีพยานหลักฐานอันแน่นอนโดยพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส
และสังตปาปา ได้มีพระราชสาสนและศุภอักษรมาถวายพระเจ้ากรุง
สยาม ฝ่ายพระเจ้ากรุงสยามก็ทรงเต็มพระทัยพระราชทานพระราช
อนุญาตตามที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสและสังตปาปาได้ขอร้องมา และพยาน
ในเรื่องนี้ยังมีอีกที่พระเจ้ากรุงสยามได้โปรดให้สร้างวัด และบ้านพระราช
ทานแก่พวกเรา

คำถาม ท่านสังฆราชมาอยู่เมืองนี้ประสงค์จะรักษาพระราชไมตรี
ในระหว่างพระเจ้ากรุงสยาม และพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสหรือไม่

คำตอบ ตั้งใจจะรักษาและข้าพเจ้าก็จะรักษาพระราชไมตรีนี้ด้วย
ความเต็มอกเต็มใจโดยแท้

คำถาม ถ้าท่านสังฆราชมาอยู่ในเมืองนี้โดยตั้งใจจะรักษาพระราช
ไมตรีในระหว่างพระเจ้าแผ่นดินทั้งสองแล้ว เหตุใดสังฆราชจึงทำการ
ตัดพระราชไมตรีนี้ โดยเทศน์ตีเคียนศาสนาของพระเจ้ากรุงสยามเล่า

คำตอบ การเทศน์ทั้งสองศาสนาคริสต์เคียนนั้นคงจะเป็นสายเชือก
สำหรับเชื่อมพระราชไมตรีในระหว่างพระเจ้าแผ่นดินทั้งสอง และพวก
ข้าพเจ้าได้ตั้งใจแต่จะสอนความจริงทุกแห่งเท่านั้น

คำถาม ถ้าเช่นนั้นเหตุใดท่านจึงยกย่องศาสนาของท่านนัก และ
ตีเคียนกฎหมายศาสนาของพระเจ้ากรุงสยามนักเล่า

คำตอบ เพราะเหตุว่าในโลกนี้มีแต่พระเป็นเจ้าองค์เดียวที่เป็น
ผู้สร้างฟ้าและดินและปกครองการทั่วไป เพราะฉะนั้นสำหรับมนุษย์เรา
ก็ควรจะมิแต่ศาสนาอื่นเดียว ซึ่งจะพาเราไปสู่ที่ใดเท่านั้น

คำถาม ในหนังสือเหล่านี้ ท่านสังฆราชได้เอาความจริงและความ
เท็จปนกัน และใช้คำล่อลวงซึ่งทำให้ราษฎรเข้าใจผิด เพราะราษฎร
เหล่านี้เป็นคนอยาบงี่เงาไม่รู้จักจะแยกความจริงออกจากความเท็จได้
ฟังแต่ถ้อยคำที่ไพเราะแก่หูจึงหลงเชื่อ เพราะฉะนั้นท่านสังฆราชทำการ
หลอกลวงราษฎรเพื่อให้เขาเข้าวัด

คำตอบ พระเป็นเจ้าไม่โปรดเลยในการที่เราจะหลอกลวง พวกเราเทศนาสั่งสอนแต่สิ่งที่ดีทั้งนั้น เราไม่ได้บังคับกักขังใคร เพราะศาสนาของเราห้ามไม่ให้บังคับกักขัง เราเรียกคนเข้ารีตแต่เฉพาะผู้ที่ได้แลเห็นความจริงแล้วก็เข้ามาหาเราเท่านั้น เราไม่ได้เอาเงินหรือคำสัญญาอย่างใด ๆ ล่อให้คนเข้ารีตเลย เราได้ทำทานแก่คนจนตามคุณานุรูปของเรา และทานอื่นที่เราได้ทำตลอดแผ่อำนาจไปถึงคนไทยสามัญด้วย

คำถาม ถ้าเช่นนั้นพวกทนายศาสนาคริสต์เคยได้ไปเข้ารีตด้วยความเต็มใจ มิได้ถูกหลอกลวงหรือถูกบังคับอย่างใดอย่างนั้นหรือ

คำตอบ เป็นอย่างนั้น และถ้าใครไม่ได้เต็มใจมาขอเข้ารีตก่อน เราไม่ได้รับให้เป็นคริสต์เคยเลย

คำถาม ท่านสังฆราชจะยืนยันได้หรือไม่ ว่าไม่มีใครที่ได้เข้ารีตด้วยถูกบังคับเลย และที่ใดเข้ารีตนั้นเพราะความเต็มใจทุกคน

คำตอบ ยืนยันได้

คำถาม ถ้าจะมีคนเข้ารีตคนใดมาสารภาพว่า ตัวได้เข้ารีตเพราะถูกบังคับและถูกหลอกลวงแล้ว ท่านสังฆราชจะว่าอย่างไร

คำตอบ ถ้าท่านกักขังด้วยโซ่จวนคนครบถล คนนั้นอาจจะพูดเช่นนั้นก็ได้

คำถาม ถ้าเขาพูดเช่นนั้นด้วยความเต็มใจ โดยไม่ถูกบังคับกักขังอย่างใด ท่านจะว่าอย่างไรเล่า

คำตอบ ข้าพเจ้าก็จะพูดว่าคนนั้นมูสาเท่านั้น

คำถาม เหตุใดท่านสังฆราชจึงไม่ดำเนินตามแบบอย่างของ
สังฆราชแต่ก่อนๆ เพราะสังฆราชแต่ก่อนได้เคยเทศนาในภาษาย่านเมือง
ของตัว แต่ส่วนสังฆราชคนนี้ใช้เทศนาเป็นภาษาไทย การที่ทำเช่นนั้น
สังฆราชเห็นว่าจะชักนำให้คนเข้าศาสนาคริสต์เถียนหรือ

คำตอบ ข้าพเจ้ามิได้ดำเนินการให้ผิดแบบของสังฆราชแต่ก่อนๆ
เลย เพราะสังฆราชแต่ก่อนๆ ก็เคยได้เทศนาเป็นภาษาไทยเหมือนกัน
และมองซิเออร์เคอเมเตโล โปลิศก็เคยเทศน์เป็นภาษาไทย อยู่เนื่องนี้ด้วย
จนพระเจ้ากรุงสยาม โปรดปรานจึงได้พระราชทานธรรมเนียมอันงดงาม
และ พระราชทานพระสารานุญาต ให้สังฆราชมี อำนาจ สอน ศาสนา
คริสต์เถียนแก่ไทย มอญและลาวได้ เพราะทรงถือว่า เป็นศาสนาที่แท้

ท่านเจ้าพระยาพระคลังเป็นคนมีอายุน้อยไม่มีใครมีความรู้ในเรื่อง
เก่าๆ และไม่ทราบในเรื่องนี้ จึงไม่ยอมรับคำตอบนั้นและถามว่า
ท่านมีหลักอย่างไรที่ว่าพระเจ้ากรุงสยามได้พระราชทานอำนาจเช่นนั้น

คำตอบ มีหลักที่พระเจ้ากรุงสยามได้รับสั่งให้สร้างโบสถ์และ
โรงเรียน และยังมีพยานอื่นอีก คือข้าราชการเก่าๆ ซึ่งยังมีชีวิต
อยู่นั้น ได้ยินแก่หูเห็นแก่ตา

คำถาม ในประเทศสยามมีคนต่างภาษาหลายชาติ เช่นแขกมัว
แขกมลายู จีน เขมร และชาติอื่น ๆ อีกหลายชาติ คนเหล่านั้นก็ต่าง
นับถือศาสนาของตนแต่ก็หาได้มาเชื่อถือศาสนาของไทยไม่ และตัว
เราเองก็ไม่ได้เชื่อถือศาสนาคริสต์เถียนอย่างใดเลย เหตุใดสังฆราชจึง
มาเชื่อถือศาสนาของเราเล่า

คำตอบ ชนต่างชาติต่างภาษาที่ท่านยกมาอ้างนี้ ได้ศึกษาและ
แสวงหาความจริงหรือเปล่า ข้าพเจ้าจะขอรบกวนท่านสักอย่าง ๑ ว่าเหตุใด
จึงได้มีศาสนาต่าง ๆ กันในโลกนี้มากนัก มนุษย์เราทั้งหลายก็เกิดจาก
ผู้ชายคนเดียวและผู้หญิงคนเดียว คืออาดัมและเอวา เพราะเหตุฉะนั้น
มนุษย์ทั้งหลายต้องเป็นพี่น้องกันทั้งนั้น ซึ่งควรจะนับถือแต่ศาสนา
อันเดียวเท่านั้น ก็การที่มีศาสนาต่าง ๆ กันเช่นนี้ จะเป็นด้วยเหตุอะไรเล่า
ท่านจะให้ข้าพเจ้าบอกท่านหรือไม่เล่า ก็คือ มนุษย์เราได้ปล่อยใจเอา
แต่ความพอใจของตัวเองเป็นเกณฑ์ จึงลืมนศาสนาเดิมที่ละเล็กละน้อย
และต่างคนต่างก็ศาสนาของตนขึ้นใหม่ ผู้ที่ยังคงนับถือศาสนาเดิมอยู่
ก็มีน้อยคน และที่คนเหล่านั้นยังคงถือศาสนาเดิมอยู่ก็โดยได้สืบทอดกันมา
เป็นทอด ๆ

เจ้าพระยาพระคลัง ไม่ยอมให้ สังฆราชชี้แจงต่อไปจึงพูดคัดค้านว่า
การต่าง ๆ ตามที่เอามาอ้างนี้ไม่เกี่ยวในเรื่องนี้ แต่ท่านสังฆราช
ไม่ยอมจึงอธิบายต่อไปว่า เพราะฉะนั้น ถ้าผู้ใดได้ทิ้งศาสนาเดิม
และเกิดประภิชฐานศาสนาขึ้นใหม่ซึ่งเป็นการไม่ดีต่อพระเป็นเจ้า เราก็
ติเตียนคนเหล่านั้นอยู่เสมอ

ในทันเจ้าพระยาพระคลังก็เอาเรื่องอื่นเข้ามาแทรก และพูดว่า
พวกโหรของเรามีความนับถือภาษาบาลี^(๑) และหนังสือเขมรมาก
เพราะฉะนั้นบรรดาเรื่องต่าง ๆ ที่เขียนเป็นภาษาบาลีหรือเขียนเป็นหนังสือ

(๑) การที่ข้าพเจ้าได้พูดชี้แจงเพื่อเป็นทางแก้ข้อหานี้ หาได้จัดลง
ในสมุดที่จะนำขึ้นถวายพระเจ้ากรุงสยามทุกคำตามข้าพเจ้าพูดไม่ เพราะ

เขมรแล้ว ไทยก็ถือว่าเป็นเรื่องที่จริงทั้งนั้น เพราะฉะนั้นการที่สังฆราช
แต่งตั้งลือควยภาษาบาฬีและใช้ตัวหนังสือเขมร จะประสงค์อะไร
นอกจากจะหลอกลวงคนซึ่งขาดความพิเคราะห์ และทำให้คนเหล่านั้น
หลงเชื่อ

เจ้าพระยาพระคลังให้จดแต่ตามความต้องการของท่านเท่านั้น ข้าพเจ้า
ได้ ร้อง คัดค้านว่าการที่จดลือคำของข้าพเจ้าเช่นนั้นไม่เป็นการยุติธรรม
แต่เจ้าพระยาพระคลังก็หาฟังไม่ ข้าพเจ้าก็ต้องยอมหนึ่ง ข้าพเจ้า
เชื่อแน่ว่าเจ้าพระยาพระคลังคงจะหาว่าข้าพเจ้าใช้วาจาและกิริยาอย่างร้าย
แรงมาก ในเวลาที่ถามและตอบกันอยู่นั้นขุนนางผู้เฒ่าชื่อ จักร หนึ่ง
ไม่ได้พูดอะไรเลยจนคำเดียว คอยคอยถึงเวลาจะนำพระราชโองการ
ของพระเจ้าแผ่นดินมาบอกแก่เรา ท่านจักรคนนั้นเคยเป็นมิตรแก่เราอยู่
เสมอจึงพูดคุยเราโดยซื่อตรง แต่ก็จำเป็นต้องปฏิบัติตามพระราชโองการ
และเป็นผู้ที่รักษาคำถามคำตอบเหล่านั้น ท่านจักรได้ชี้ให้เราดูตัวหนังสือ
บาฬีและพูดว่า “การที่ท่านได้ ใช้หนังสือบาฬีนั้นเป็นการที่ท่านได้ทำ
ความผิดอย่างร้ายแรง เพราะไทยถือว่าหนังสือบาฬีนั้นเท่ากับพระองค์ ๑
และการที่คนมีชาติสูงเช่นพวกเราเอามาใช้เช่นนั้น เท่ากับเป็นการลบหลู่
ศาสนา (ข้อความนี้คัดมาจากจดหมายมองเซนเยอเต้ถึงผู้ช่วย
การคณะต่างประเทศ ลงวันที่ ๗ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๗๓๔ พ.ศ. ๒๒๗๗)

คำตอบ หนังสือต่าง ๆ ที่สมเด็จพระอนุชาได้เรียกไปจากเรา และ
หนังสืออื่น ๆ ซึ่งอยู่ในพระหัตถ์ของสมเด็จพระอนุชานั้น ไม่ใช่หนังสือ
ที่ข้าพเจ้าแต่ง หนังสือเหล่านั้นเป็นหนังสือที่มองซิเออร์เคอเมเตโลโปลิศ
เป็นผู้แต่งเขียน และท่านสังฆราชผู้นี้เป็นคนที่ดีลาคและเป็นนักปราชญ์
ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกสปรานมาก และการที่ท่านสังฆราชผู้นี้ได้ใช้
ภาษาและตัวอักษรซึ่งเหมาะสำหรับแต่งข้อความอันสูงในศาสนาของเรานั้น
ไม่เป็นการแปลกอะไรเลย

เจ้าพระยาพระคลังได้เปลี่ยนเรื่องอีก ถามว่า เขาเล่ากันว่า
เมื่อแต่ก่อนนี้ ได้มีบาทหลวงคริสเตียนเข้าไปยังเมืองยูนได้ ไปสอน
ศาสนาคริสเตียน ในเมืองยูน และได้รับชาวยูนเป็นคริสเตียนหลายคน
ครั้นบาทหลวงเหล่านั้นเห็นว่าพวกของตัวมีจำนวนมากขึ้น เชื้อในกำลัง
ของตัวว่าพอแล้ว จึงได้ขบถขึ้น พระเจ้ากรุงยูนได้ต่อสู้พวกบาทหลวง
จนบาทหลวงแพ้ พระเจ้ากรุงยูนจึงได้จับบาทหลวงและพวกยูน
ที่เป็นขบถฆ่าเสียสิ้นทั้งบริวารพยานสมบัติเสียด้วย และสั่งว่าต่อไปห้าม
มิให้คนถือศาสนาคริสเตียนเหยียบเข้าไป ในแผ่นดินอีกต่อไปเป็นอันขาด
เพราะฉะนั้นในเวลาถ้าพระเจ้ากรุงสยามจะดำเนินตามแบบอย่างของยูน
และจะจับสังฆราชกับพวกบาทหลวงตกหัวเสียให้หมดทั้งบริวารพยานสมบัติ
ให้สิ้นเชิงด้วย พระราชไมตรีในระหว่างพระเจ้ากรุงสยามและพระเจ้า
กรุงฝรั่งเศสคงจะขาดเป็นแน่ แต่เมื่อเป็นเช่นนั้นการที่ขาดพระราชไมตรี
นั้น จะไม่ใช่สังฆราชเป็นต้นเหตุทำให้เป็นเช่นนั้นหรือ

คำตอบ ถ้าพระเจ้ากรุงสยามมีพระราชประสงค์จะตัดหัวพวกข้าพเจ้า
ทั้งหมดและจะริบทรัพย์สมบัติของพวกข้าพเจ้าด้วยก็ได้ เพราะพวก
ข้าพเจ้าอยู่ในเงื้อมพระหัตถ์ทั้งหมดทั้งพระองค์ก็เป็นนายในพระราชอาณา
เขตด้วย แต่ถ้าพระเจ้ากรุงสยามได้กระทำเช่นนั้นจริงก็จะต้องสงสัย
เลยว่า พระราชไมตรีในระหว่างพระเจ้าแผ่นดินทั้งสองจะต้องขาดเป็น
แน่นอน แต่เมื่อได้ขาดพระราชไมตรีแล้ว ก็จะไม่มีการทอษข้าพเจ้า
ได้ว่าข้าพเจ้าเป็นต้นเหตุทำให้ขาดพระราชไมตรี เพราะข้าพเจ้าไม่ได้
ทำอะไรเลยที่จะให้เขาทอษข้าพเจ้าเช่นนั้นได้ ในข้อที่ท่านยกการขบถใน
เมืองยูนนานมาเป็นตัวอย่างและว่ายุบร้างเกิดในพวกเรานั้น การเรื่องนี้
เป็นการให้ร้ายต่อประเทศฝรั่งเศสและต่อพวกเราจริง แต่เราก็จำเป็นต้อง
ยอมทนเอา เพราะความจริงพวกเราไม่เคยได้ไปขบถที่ไหนเลย ถึง
ในเมืองไทยนี้และในเมืองอื่น ๆ พวกเราก็ไม่เคยได้ก่อการขบถขึ้นเลย
อีกประการ ๑ คนทั่วโลกย่อมทราบอยู่แล้วว่าสังฆราชก็มิชชันนารี
ฝรั่งเศสก็มิเคยได้ไปยุ่งเมืองยูนนานเลย

คำถาม ถ้าเช่นนั้น พวกที่ไปก่อการขบถในเมืองยูนนานเป็นชน
ชาติใดในทวีปยุโรปเล่า

คำตอบ การที่ข้าพเจ้าตอบเพียงแต่ว่าไม่ใช่ชาติฝรั่งเศสก็พอ
แล้ว เพราะไม่ใช่หน้าที่ของข้าพเจ้าที่จะกล่าวโทษประเทศใด ๆ หรือ
บุคคลใด ๆ แต่ถึงจะเป็นชนประเทศใดก็ตาม เรื่องนี้ก็เป็นเรื่อง
ที่พวกข้าพเจ้าเดือดร้อนมาก

คำถาม ที่ท่านสังฆราชได้ปฏิบัติภารกิจที่ได้กล่าวมาในตอนต้น
แล้วนั้นเป็นความผิด สมควรที่พระเจ้ากรุงสยามจะลงพระราชอาญา
อย่างหนัก แต่พระเจ้ากรุงสยามทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ในครั้งนั้น
แต่เพื่อจะป้องกันมิให้สังฆราชประพฤติเช่นนี้อีก จึงมีพระราชโองการ
ว่าดังนี้ คือ ๑ ห้ามมิให้สังฆราชแต่งหนังสือสอนศาสนาคริสต์เขียนเป็น
ภาษาไทยและภาษาบาฬี ๒ ห้ามมิให้สังฆราชเทศนาสั่งสอนศาสนาแก่
ไทย มอญ และลาว ๓ ห้ามมิให้สังฆราชชักชวนและหลอกลวงพวก
ไทย มอญ และลาวให้เป็นคริสเตียน ๔ ห้ามมิให้สังฆราชตีเคียนศาสนา
ของเรา ตามที่มีพระราชโองการดังนี้ สังฆราชจะว่าอย่างไร สังฆราช
จะทำตามพระราชโองการของพระเจ้ากรุงสยามหรือไม่

คำตอบ มีปัญหาข้อนี้เป็นความสำคัญนัก เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าขอ
ทูลเกล้าฯ ถวายกราบบังคมทูลขอพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

การที่ท่านสังฆราชขอผิดเช่นนั้น ก็ประสงค์จะหาเวลาตรึกตรองว่า
จะควรตอบอย่างไรดี แต่เจ้าพระยาพระคลังไม่ยอมโดยบอกว่า จะเลื่อน
เวลาไปตอบในเวลาอื่นไม่ได้ และพูดต่อไปว่า “ท่านก็อยู่ในที่นี้
พร้อมกันแล้ว จะปฤกษาหารือกันอย่างไรก็ได้ เพราะฉะนั้นจะตอบว่า
อย่างไรก็ปฤกษากันดู แต่ถ้าท่านยังไม่ได้ตอบในคำถามนี้ตรายใด
ท่านก็จะกลับไปยังบ้านไม่ได้”

สังฆราชถามว่า “อย่างไรกัน จะห้ามมิให้ข้าพเจ้าสอนข่าวและ
คนใช้ของข้าพเจ้าเป็นภาษาไทย และคนเหล่านั้นก็ไม่เข้าใจภาษาอื่น
นอกจากภาษาไทย อย่างนั้นหรือ”

เจ้าพระยาพระคลังทูลว่า “พระราชโองการในข้อนี้ชักเงินและ
เก็บชาคอยู่แล้ว คือว่ามีพระราชประสงค์ห้ามไม่ให้ท่านเทศนาสั่งสอน
เป็นภาษาไทย ภาษามอญ ภาษาลาว ภาษาญวนและภาษาจีน”

สังฆราชถามว่า “ถ้าเช่นนั้น หากว่าคนชาติเหล่านั้นได้ถูกพระ
เป็นเจ้าคลไจ จะมาหาพวกข้าพเจ้าเพื่อรับคำสั่งสอน จะให้พวกข้าพเจ้า
ปฏิเสธไม่ยอมรับสั่งสอนให้อย่างนั้นหรือ”

เจ้าพระยาพระคลังทูลว่า “ท่านจะสั่งสอนในภาษาเหล่านั้นไม่ได้
เป็นอันขาด”

ในขณะนั้นขุนนางที่ชื่อจกรได้ทูลขึ้นว่า “ขอให้ท่านพิจารณาใน
ประกาศพระราชโองการนี้ให้ถี่ และขอให้ตรึงตรองให้ถี่ถ้วน ในประกาศ
พระราชโองการนี้ พระเจ้ากรุงสยามทรงตั้งข้อห้ามมิอยู่ & ข้อ ถ้าท่าน
ปฏิบัติตามพระราชโองการแล้ว ท่านก็จะอยู่โดยสุขสบายอย่างแต่ก่อน
ถ้าท่านขัดพระราชโองการแล้ว ท่านก็จะต้องถูกตัดหัว”

สังฆราชได้ทูลว่า “ถ้าการเป็นดังนี้แล้ว ควรจะอนุญาตให้พวก
ข้าพเจ้าได้กลับไปยังบ้านเมืองของข้าพเจ้าจะดีกว่า ถ้าไม่ยอมให้พวก
ข้าพเจ้ากลับบ้านเมืองแล้ว ก็ขอให้มาพวกข้าพเจ้าเสียทีเดียวเถิด เพราะ
ตามที่มีข้อห้ามดังนี้ พวกข้าพเจ้าจะไม่ยอมทำตามเป็นอันขาด”

เจ้าพระยาพระคลังจึงถามว่า “ยากหลวงอื่น ๆ มีความเห็นอย่าง
เดียวกับสังฆราชหรืออย่างไร”

เมื่อเจ้าพระยาพระคลังได้ถามดังนี้ พวกบาทหลวงทุกคนได้ตอบว่า
มีความเห็นพ้องกับท่านสังฆราชทั้งนั้น เจ้าพระยาพระคลังจึงได้ถาม
ข้อพวกเราทุกคน และสั่งให้จดข้อพวกเราไว้ ครั้นจดข้อเสร็จก็
เสร็จแล้ว เจ้าพระยาพระคลังก็พูดว่า “เวลานี้ก็คึกแล้ว ท่านสังฆราช
ก็เหนื่อยมาก ให้กลับไปพักผ่อนเถิด” พวกเราก็ก็นอนหลับไป

พวกคริสเตียนถูกจับ

รุ่งขึ้นขุนนางมีชื่อคน ๑ ได้รับพระราชโองการจากพระเจ้าแผ่นดิน
ให้มาจับพวกเขารัต ๑๑ คน ซึ่งนายเต็งได้ระบุชื่อไว้ ในคน ๑๑ นี้ได้ถูก
ใส่คุกจำตรวน ๕ คน นอกจากนั้นได้นำไปหมด คนใช้ของเรา ๒ คน
ได้ถูกฉกคร่าออกจากโรงเรียน ท่านสังฆราชได้จ่ายเงินสำหรับช่วย
พวกนี้เป็นอันมาก

บาทหลวงถูกซักถามอีก

มองเซนเยอร์ เดเซย์เดอเกราเล

ถวายดอกไม้ธูปเทียน

เมื่อวันที่ ๑๘ เดือนตุลาคมได้มีข้าราชการมายังโรงเรียน เพื่อมา
รับหนังสือต่าง ๆ ที่เขียนเป็นภาษาไทย มองเซนเยอร์ เดอโรซาลีได้ส่ง
แต่หนังสือบางเล่มที่ไม่เกี่ยวกับการศาสนาให้แก่ข้าราชการท่านนั้น แต่
หนังสือที่เกี่ยวข้องศาสนาของเราและศาสนาของไทย ท่านสังฆราช

ไม่ให้มอมให้เลยจนเล่นเกี้ยว ในระหว่างสามคืนเราได้อาหนังสี่และ
สมุทต่าง ๆ ที่เกี่ยวด้วยศาสนาไทยเผาไฟเสียโดยมาก หนังสือเหล่านี้
เป็นหนังสือที่หายากและมีราคาแพงมาก หนังสือที่เกี่ยวด้วยศาสนา
ของเราได้เผาข้างเหมือนกัน เพื่อมิให้ตกในเมืองไทย

มีขุนนางคนหนึ่งชื่อขุนชำนาญ (Khunchamnan) เป็นคนโปรด
ของสมเด็จพระอนุชา และดูภายนอกก็ดูเหมือนกับจะชอบพวกเรา
ได้ให้คนมาตามพวกเราไปคน ๑ และได้บอกกับข้าหลวงผู้ซึ่งไปนั้นว่า
การที่สังฆราชตอบขออนุญาตกลับไปบ้านเมืองนั้น เป็นการที่พระเจ้า
กรุงสยามและสมเด็จพระอนุชากริ้วมาก แล้วขุนชำนาญได้อธิบาย
ต่อไปว่า ตามแบบธรรมเนียมของเมืองนี้ ถ้าใครจะต้องการให้พระเจ้า
แผ่นดินหายกริ้วแล้ว ก็ต้องเอาดอกไม้ธูปเทียนไปถวาย (ธูปเทียนนั้น
หยาบตามว่า ไมตรีได้ขลุ่ยไปแล้ว บัดนี้ได้คิดต่ออีกตั้งธูปเทียน
ที่ดูสว่าง ดอกไม้นั้นหมายความว่ากลิ่นหอมของไมตรีที่กลายมีกัน
ใหม่) ในการเรื่องถวายดอกไม้ธูปเทียนนี้ ต่างเห็นพร้อมกันว่าเป็นวิธี
สามัญหาเกี่ยวข้องในการศาสนาอย่างใดไม่ ท่านสังฆราชจึงตกลงยอมจะ
ถวายดอกไม้ธูปเทียน

ครั้นจัดหาดอกไม้ธูปเทียนไว้เสร็จแล้ว ท่านสังฆราชก็ได้ไปยัง
ศาลของเจ้าพระยาพระคลัง พร้อมด้วยมองซิเออร์ เลอแมร์ ข้าหลวง
อีก ๒ คนกับพ่อค้าฝรั่งเศส ๔ คน ครั้นไปถึงแล้วข้าหลวงก็ลงนั่งกับพณ
และพูดกับเจ้าพระยาพระคลังว่าดังนี้ “ข้าพเจ้าได้ทราบว่าพระเจ้ากรุง

สยามได้ทรงกรวในการที่ข้าพเจ้าได้พบเมื่อวันก่อน คือขออนุญาตกลับไป
ยังบ้านเมืองของข้าพเจ้า แต่การที่ข้าพเจ้าได้พบเช่นนั้นก็ไม่ได้คิดทูล
อย่างไร และปฏิบัติตามแบบธรรมเนียมที่ใช้กันในทวีปยุโรป เพราะใน
ทวีปยุโรป ถ้าผู้ใดขออนุญาตกลับบ้านเมืองแล้ว เขาก็อนุญาตโดยง่าย
และก็ไม่มีการจะคิดขกเคืองเลย เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงขอแสดงตัวว่า
ในการที่พระเจ้ากรุงสยามทรงกรวนี้ ข้าพเจ้ามีความเสียใจมากที่ทำ
ให้กรวเช่นนั้น ข้าพเจ้าจึงขอถวายดอกไม้ธูปเทียนนี้ เพื่อแสดงความ
บริสุทธิ์ของข้าพเจ้า

พอมองเซนเบอร์เกอร์เคอโรซาลีได้พบลงแล้ว เจ้าพระยาพระคลัง
ก็เรียกเสมียนเข้ามา และบอกให้เขียนหนังสือถวายทานขล ในหนังสือ
ทานขลนั้นมีความว่า มองซิเออร์เคอโรซาลี กราบทูลต่อพระเจ้าอยู่หัว
ให้ทรงทราบว่ามองซิเออร์เคอโรซาลีรู้สึกตัวว่ามีความผิด จึงยอมปฏิบั
ติตามพระราชโองการ & ข้อซึ่งได้กล่าวมาแล้ว และต่อไปมองซิเออร์เคอ
โรซาลีรับรองว่าจะได้ปฏิบัติตามพระราชโองการทุกอย่าง เมื่อเขียน
เสร็จแล้วเจ้าพระยาพระคลังก็ส่งมาให้เราอ่าน พออ่านเสร็จเราก็ได้พบ
กับขุนชำนาญซึ่งนั่งอยู่ใกล้กับเรา ว่าทำอย่างไร ๆ ก็จะยอมตามนี้ไม่ได้
และถ้าหากว่าเจ้าพนักงานได้เอาหนังสือทานขลฉบับนี้ออกอ่านในที่เปิดเผย
แล้วเราก็จะปฏิเสธข้อความในหนังสือทานขลนั้นทุกข้อ และข้าพเจ้า
ก็ได้พูดต่อไปว่า พวกข้าพเจ้ายอมตายดีกว่าที่จะยอมทำตามหนังสือ
ทานขลนั้น ขุนชำนาญเห็นว่าพวกเราทุกคนนี้ และเชื่อใจว่าตัวพอจะพบกับ

สมเด็จพระอนุชาไท่ จึงไ้เอาพานขลิบนั้นไปพิช ตกลงไม่มีใครไ้อ่าน
 ข้อห้าม ๔ ข้อนั้นเลย เจ้าพระยาพระคลังจึงถามขึ้นว่า “คอกไม้ไ้ยเทียน
 มองชีเออร์เทอโรชาลี้ถวายใคร” มองชีเออร์เทอโรชาลี้จึงตอบว่า
 “ข้าพเจ้าขอถวายต่อพระเจ้ากรุงสยาม” เจ้าพระยาพระคลังจึงไ้ชมเชย
 สรรเสริญมองชีเออร์เทอโรชาลี้ว่าเป็นผู้ไ้ทำให้พระราชไมตรีในระหว่าง
 พระเจ้าแผ่นดินไ้ติดต่อกันอีก และว่าถ้าพระเจ้ากรุงสยามไ้ทรงทราบ
 แล้วก็คงจะทรงยินดีเป็นอันมาก ครั้นเสร็จเรื่องแล้วท่านสังฆราชก็ไ้
 ลากลับมาย่าน

ความเดือดร้อนของพวกเขารัต

ตั้งแต่ไทยไ้ลงมือกขบขืนพวกเรา และจับพวกเขารัตไ้คูกุนั้น
 พวกเขารัตอื่น ๆ ก็ไ้ละทิ้งบ้านเรือนอพยพหนีไปหมดและไ้รับความ
 ลำบากเดือดร้อนเป็นอันมาก ฝ่ายไทยก็มาคาคคั้นเราอยู่เสมอ ไ้เรา
 ้จัดการสมาณพระราชไมตรีในระหว่างพระเจ้าแผ่นดินทั้งสอง แต่ถึงคังนั้น
 พวกเขารัตของเราไ้ยังติดคูกอยู่เนิ่นเอง ส่วนพวกเขารัตที่หนีไปนั้น
 เจ้าพนักงานห้ามมิไ้กลับเขาย่านเขาเรือน และพวกนั้นก็มากวนเราอยู่
 เสมอ ๆ ไ้ไม่ยุคเลย

การเป็นอยู่คังนี้ไ้ทำให้เราไ้รับความร้อใจเป็นอันมาก

ขุนชำนาญถูกไ้ส่วน

ภายหลังมาสักสองสามวัน เจ้าพระยาพระคลังไ้ไปกราบทูล
 พระเจ้ากรุงสยามกล่าวโทษขุนชำนาญ หาว่าการที่ท่านสังฆราชไ้ไม่ยอม

เช่นหนังสือทานขลนนั้น ก็เพราะขุนชำนาญคนเคียว พระเจ้ากรุงสยาม
จึงได้รับสั่งให้หาขุนชำนาญไปไต่สวน ขุนชำนาญได้ให้การว่า การที่
ขุนชำนาญรับหนังสือทานขลมาจากเสมียนนั้นก็เพราะขุนชำนาญเห็นว่าถ้า
ได้เอาหนังสือทานขลนี้ออกอ่านเป็นการเปิดเผยแล้ว ท่านสังฆราชและ
บาทหลวงทั้งหลายก็คงจะร้องคัดค้านปฏิเสธข้อความในหนังสือทานขลนนี้
ถ้าสังฆราชและบาทหลวงได้กระทำเช่นนั้นแล้ว ก็จะมีความผิดโทษถึง
ประหารชีวิต และถ้าได้ประหารชีวิตสังฆราชและบาทหลวงแล้วก็จะ
ต้องขาดพระราชไมตรีที่ได้มีไว้กับพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส เมื่อขุนชำนาญ
ได้แก้ตัวเช่นนั้น พระเจ้ากรุงสยามก็ทรงนิ่ง แต่ถ้าสมเด็จพระอนุชาไม่ได้
เสด็จมาช่วยขุนชำนาญแล้ว ไม่ต้องสงสัยเลยขุนชำนาญคงจะต้อง
ถูกเขมยนเป็นแน่ เพราะข้อหาไม่มีแต่เพียงเท่านั้น เจ้าพระยาพระคลัง
ยังหาว่าขุนชำนาญได้ลงเอาเงินด้วย ในข้อที่หาว่าเอาเงินนั้นถ้าจะพูด
ไปแล้ว เจ้าพระยาพระคลังมีความผิดยิ่งกว่าขุนชำนาญเสียอีก เพราะ
เมื่อสองสามวันก่อน เจ้าพระยาพระคลังได้มำรัดเงินจากพวกเราไป
๑๕๐ เหรียญ

มองเซนเยอร์เตเชยเคอเคราเล จัดขึ้นไม่ยอม

ภายหลังวันประชุมสุดท้ายสักสองสามวัน ขุนชำนาญกับขุนนางอีก
หลายคนได้มาหาพวกเรา และได้ขอร้องต่อท่านสังฆราชว่าถ้าเจ้าพนักงาน
ได้เอาแผ่นศิลาซึ่งจารึกข้อห้าม ๔ ข้อมาปักไว้ที่ประตูโบสถ์หรือที่ประตู
โรงเรียนแล้ว ก็ขออย่าให้สังฆราชชักขวางอย่างใดเลย (เพราะสังฆราช

ไม่ยอมเซ็นทานบลครั้ง ๑ แล้ว) มองซีเออร์เคอโรซาลีได้ตอบว่า พระเจ้ากรุงสยามจะทำอะไรก็ได้ตามพระทัยเพราะเป็นบ้านเมืองของท่าน แต่ในส่วนตัวสังฆราชนั้นจะตามใจพระเจ้ากรุงสยามอย่างนั้นไม่ได้ เพราะเป็นการผิดศาสนาและขัดกับพระราชไมตรี ซึ่งพึงจะต่อดีกกันใหม่ในระหว่างสองประเทศนี้ ตามที่ท่านสังฆราชได้ตอบถึงคุณชำนาญพอใจ และดูปลาใจที่ได้เห็นเจ้าพนักงานของเจ้าพระยาพระคลังได้มาหาพวกเราเพื่อจะเชิญเชิญให้มองซีเออร์เคอโรซาลีเซ็นชื่อและประทับตราหนังสือทานบลให้จึงได้ มองซีเออร์เคอโรซาลีก็หายอมไม่ จึงได้ไล่เจ้าพนักงานกลับไป และตอบไปอย่างเดียวกับที่ได้เคยตอบมาแล้ว

ภายหลัง ขุนชำนาญกับข้าราชการอีกหลายคนได้มาค้นตามตู้หนังสือและตามห้องต่าง ๆ เพื่อตรวจดูว่าหนังสือเรื่องศาสนาของเราที่เขียนเป็นภาษาไทยจะยังมีอยู่อีกบ้างหรือไม่ การค้นนี้เจ้าพนักงานได้ค้นถึงสองหรือสามครั้ง แล้วเจ้าพนักงานจะบังคับให้ท่านสังฆราชสาบาลตัว และให้เขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษรว่าหนังสือชนิดนี้ไม่มีอยู่ที่เราแล้ว หรือถ้าไม่เช่นนั้นก็ให้สังฆราชทำทานบลเซ็นชื่อประทับตราว่าต่อไปในภายหน้าถ้าค้นพบหนังสือชนิดนี้ได้ อีก มองซีเออร์เคอโรซาลียอมรับผิดฐานหมิ่นพระเดชานุภาพ มองซีเออร์เคอโรซาลีไม่ยอมทั้งสองอย่างโดยอ้างว่า การที่จะให้สาบาลนั้นเป็นการทำให้เสื่อมเสียเกียรติยศ และการที่จะให้ทำทานบลนั้นไม่จำเป็นอย่างไร เพราะเจ้าพนักงานมีอำนาจจะค้นบ้านได้ทุกมุมทุก隅 เจ้าพนักงานคน ๑ จึงถามขึ้นว่า

“ก็ถ้าต่อไปพบหนังสือชนิดนี้อีกจะทำอย่างไรกันเล่า” ท่านสังฆราชจึง

ตอบว่า “ก็แล้วแต่พระเจ้ากรุงสยามจะทำอย่างไรก็ตามพระทัยเถิด”

การที่ท่านสังฆราชได้ทอยค้อนก็เคยทอยมาแล้วอย่างเคยวกกับที่เคยเคย

ข้าราชการบางคนในเวลาที่เขาจะให้สังฆราชทำทานบลดังเรื่องพวก

เขารักที่นายเต็งไคระบือชื่อแลซึ่งยังหนีอยู่เจ้าพนักงานยังไม่ได้นั้น

ในราวกลางเดือนพฤศจิกายน มีขุนนางคน ๑ เป็นบุตรน้องสาว

เจ้าพระยาพระคลังได้มาหาพวกเรา ขุนนางคนนี้ได้รีบเอาเงินไปจาก

พวกเราแล้วโดยสัญญาว่าจะช่วยพวกกบฏให้ แต่ก็หาได้พดกบฏตามที่ได้

สัญญาไว้ไม่ เมื่อมาคราวนี้ขุนนางผู้นี้ได้มาเตือนเรื่องเงินที่เราได้

สัญญาว่าจะให้เจ้าพระยาพระคลังและมาแจ้งว่าเจ้าพระยาพระคลังได้โอน

เงินรายนี้ให้แล้ว มองซิเออร์เคอโรซาลจึงได้ตอบว่า ได้สัญญา

จะให้เงินแก่เจ้าพระยาพระคลัง ๑๕๐ เหรียญจริง แต่การที่จะให้เงินนี้ก็

เพราะจะให้เจ้าพระยาพระคลังทำการซ่อมแซมพวกเรา แต่เจ้าพระยา

พระคลังก็หาได้ทำตามที่ได้สัญญาไว้ไม่ กลับซ่อมแซมแซมพวกเรา

หนักยิ่งกว่าเก่าชนิดอีก หลานเจ้าพระยาพระคลังจึงแก้ตัวว่าการสำคัญ ๆ

ชนิดนี้สงบบยากนัก จึงขออย่างน้อย ๆ ก็ขอให้ ๆ เงินสักครึ่ง ๑ ก่อน

ท่านสังฆราชได้ตอบว่าจะไม่ให้เลยจนเหรียญเดียว แต่ถ้าเขาได้จัดการ

ในเรื่องนี้ให้เป็นที่น่าพอใจก็จะให้เงินทั้ง ๑๕๐ เหรียญทีเดียว เมื่อหลาน

เจ้าพระยาพระคลังได้รับคำตอบเช่นนั้น จึงได้ควักเอาคำสั่งเจ้าพระยา

พระคลังออกมา ในคำสั่งฉบับนี้มีว่าให้ท่านสังฆราชพูดโดยตรงอย่า

โยกโย้ว่าจะยอมเซ็นชื่อประทับตราในหนังสือทูลเกล้าฯ ถวายขอ
 ประชุมครั้งแรก หรือสังฆราชจะพอใจให้เอาข้อห้ามกันว่าไว้มาติดไว้
 ที่ประตูโบสถ์หรือประตูบ้านอย่างไร ในคำถามชนิดนี้มองซิเออร์เดอ
 โรซาลีก็โต้ตอบมาหลายครั้งหลายหนแล้ว แต่ในครั้งนี้ก็โต้ตอบอีกว่า
 สังฆราชจะยอมเซ็นชื่อประทับตราในหนังสือทูลเกล้าฯ ถวายชนิดนี้ไม่ได้เพราะ
 เหตุว่า ๑ ข้อห้ามเหล่านั้นผิดกับระเบียบศาสนาของเรา ๒ ข้อห้ามเหล่านั้น
 ขัดกับวิธีกาเนินการอันสำคัญของพระราชไมตรีในระหว่างพระเจ้ากรุงสยาม
 และฝรั่งเศสซึ่งพึงได้เชื่อมติดต่อกันขึ้นใหม่เมื่อเร็ว ๆ นี้เอง ๓ ส่วน
 การที่จะเอาข้อห้ามเหล่านั้นมาขัดไว้ที่ประตูโบสถ์หรือประตูบ้านนั้น พระเจ้า
 กรุงสยามเป็นนายจะสั่งให้ทำอย่างไรก็ได้ และถ้าพระเจ้ากรุงสยาม
 จะพอพระทัยทำอะไรในแผ่นดินของท่าน พวกเราก็ไม่ได้คิดที่จะขัดขึ้น
 หรือต่อสู้อย่างใด แต่ถึงจะอย่างไรก็ตามพวกข้าพเจ้าจะต้องขอรับรองต่อ
 พระเจ้ากรุงสยามอย่าได้มีรับสั่งให้ทำดังนี้เลย เพราะการที่จะเอาประกาศ
 เช่นนั้นมาขัดไว้ที่ประตูโบสถ์หรือประตูบ้านนั้น ก็เท่ากับเป็นอนุสาวรีย์
 ซึ่งจะอยู่ชั่วนิรันดร์ แสดงว่าพระราชไมตรีในระหว่างพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส
 และกรุงสยามได้ขาดเสียแล้ว

แต่การที่พวกเราได้ขอรับรองเช่นนี้จะติดอยู่เพียงเจ้าพระยาพระคลัง
 หรือเขาจะได้นำความกราบทูล เป็นเรื่องที่เราจะทราบไม่ได้

พวกบาดหลวงจัดการขอร้องให้ปล่อยพวกเขารัต

เมื่อต้นเดือนธันวาคม ได้ทราบว่าพวกนักโทษเขารัตบางคน ได้ถูกเขี่ยนเพราะเจ้าพนักงานจะต้องการให้นักโทษเหล่านี้ระบุชื่อพวกเขารัตอื่น ๆ อีก และได้ทราบว่านักโทษคน ๑ ก็ได้ระบุชื่อพวกเขารัตหลายคน พวกเราจึงได้ทำเรื่องราวถวายพระมเหสี ขอให้ทรงไปศกกราบทูลพระเจ้าแผ่นดิน เพื่จะทรงหาขี้กรวดลงข้าง เพราะเจ้าพระยาพระคลังคอยกราบทูลเหยยให้กรวดพวกเราอยู่เสมอ แต่พระมเหสีได้ทรงจัดการไม่สำเร็จเป็นแต่ตกลงทรงเวรเรื่องนี้ให้ พระชามาดา (ลูกเขย) ทรงตัดสิน ท่านลูกเขยคนนั้นถึงจะมีนิสัยอย่างไรก็ตาม แต่ก็คงไม่ซึ่งพวกเราเท่ากับเจ้าพระยาคลัง เพราะเจ้าพระยาพระคลังได้ไปกราบทูลกล่าวโทษพวกเราซึ่งเป็นความไม่จริง หว่าพวกเราได้ชักชวนบุคคลข้างจำพวกให้เขารัต และบุคคลจำพวกนี้ต้องรับโทษเป็นตพุ่นหญ้าช้าง มีหน้าที่หาหญ้ามาเลี้ยงช้างของเจ้าพระยาพระคลัง หรือหาไม้หอมมาส่งส่วยเจ้าพระยาพระคลังมานานแล้ว

เมื่อวารัน วันที่ ๑๓ เดือนธันวาคม ภรรยาของข้าราชการคน ๓ ได้มาหาเราบอกว่า สามได้รับหน้าที่พิจารณาในเรื่องเราต่อไป ถ้าเรายอมจะให้อะไรแก่สามนี้ข้างแล้ว สามจะได้ใช้อำนาจที่มีอยู่เพื่อให้ความของเราเขาลง แต่การชนกันเราได้ออกมาหลายครั้งแล้ว เพราะฉะนั้นเราจึงได้ตอบไปว่า ถ้าสามได้จัดการช่วยเราได้จริงแล้ว เราก็จะไม่ลืมบุญคุณของสาม

ข้าพเจ้าล้มเล่าไปว่า เมื่อราวปลายเดือนพฤศจิกายน เราได้ถวาย
 เรื่องราวต่อพระไอยิกาของพระเจ้ากรุงสยามรัชกาลปัจจุบัน ขอให้ทรง
 โปรดรับสั่งแก่พระเจ้ากรุงสยาม อย่าให้พระเจ้ากรุงสยามทรงเชื่อ
 ถ้อยคำที่เจ้าพระยาพระคลังกล่าวโทษเรานัก แต่ในการที่เราได้ถวาย
 เรื่องราวนี้ เราได้ทูลว่า พระสงฆ์ได้ทูลคัดค้านไว้ เพราะฉะนั้นทรง
 คิจะช่วยพวกเราแต่เดิมจึงเป็นอันสงบไป

ในระหว่างคืนวันที่ ๓๓ และที่ ๓๔ เดือนธันวาคม คือเมื่อคืนนี้ เรา
 ได้จัดการย้ายเครื่องโสตไปไว้ที่อื่น เพื่อมิให้ตกไปอยู่ในมือคนไทย

ในจำพวกหนังสือที่ไทยได้ริบไปนั้นมีอยู่เล่ม ๑ ซึ่งยกข้อผิดและ
 คลาดเคลื่อนของศาสนาไทยมาแจ้งให้เห็นความผิด พระเจ้ากรุงสยาม
 และพระมหาอุปราชได้เรียกพวกพระสงฆ์ที่ธรรมมาแก่ ในข้อที่เรากล่าว
 ว่าผิดนั้น แต่ไม่มีพระสงฆ์องค์ใดจะกล้าแก้ปัญหาล่านั้นได้
 และแก้ตัวว่าไม่เคยได้เถียงแก้ปัญหานั้นอย่างพวกขาดหลง ทั้ง
 พระสงฆ์เหล่านั้นก็มักจ้อย่างอื่นที่จะต้องทำด้วย ครั้นวันหนึ่งพระมหา
 อุปราชกรวในการที่พระสงฆ์ทูลดังนี้ จึงได้ไล่พระสงฆ์ออกจากวัง
 และทรงหาว่าสงฆ์เหล่านั้นโง่เขลา ทำให้เสียเกียรติยศแก่ผ้าเหลือง

ภายหลังมาไม่เท่าไรวันนักพระมหาอุปราชได้ให้มาเอาแผนที่
 ภูมิศาสตร์จากพวกเรา ด้วยเข้าพระทัยว่าในแผนที่นั้นคงจะมีเขาพระ
 สุเมรุ ซึ่งไทยเชื่อว่าเป็นเขาที่สถิตของชั้นสวรรค์ต่าง ๆ และเชื่อกัน
 ว่าเขานี้สูงเหนือที่จะประมาณ และสูงยิ่งกว่าชั้นฟ้าทั้งหลายด้วย

ข้าพเจ้าจึงได้ชักให้มองซีเออร์เลอแมร์ กับมองซีเออร์รอมาค นำแผนที่
 อย่างใหม่ทั้ง ๔ ทวีปไปถวาย แต่คนสนธิของพระมหาอุปราชหายอมให้
 ยากหลวงทั้งสองเข้าเฝ้าไม่ เพราะจะต้องการตรวจดูด้วยตัวเองและ
 จะโต้เถียงกับยากหลวงเสียเอง แต่ยากหลวงก็โต้แย้งให้เห็นว่า
 ถ้ามีภูเขาสองและใหญ่ดังที่พูดกันนั้นจริงแล้ว โลกเรานี้จะต้องโตกว่า
 ที่เขื่อนอยู่เดี๋ยวนี้ถึง ๑๐ เท่าจึงจะพอฐานของภูเขานั้นได้ และโลกนี้
 ก็ใหญ่เพียง ๘๐๐๐ ไมล์โดยรอบเท่านั้น คนสนธิของพระมหาอุปราช
 คนนี้ ก็คือเจ้าพระยาพระคลังคนปัจจุบันนี้ ซึ่งหาว่าเราคิดเขินและคลก
 ศาสนาไทยนั่นเอง เจ้าพระยาพระคลังคนปัจจุบันนี้ ไม่ใคร่จะกล้าเหมือน
 เจ้าพระยาพระคลังคนก่อน แต่ถึงจะมีท่าทางกิริยาเป็นคนซอกจิม
 แต่ช้า ๆ นาน ๆ ก็ทำเราอย่างร้ายกาจ และพวกเราก็ไม่ได้หวังจะ
 ได้รับความกรุณาจากเจ้าพระยาพระคลังคนนี้เลย การที่เจ้าพระยา
 พระคลังคนนี้ซึ่งเป็นศัตรูอย่างร้ายของศาสนาคริสต์เขินได้ยอมให้เด็ก
 ซากิเงินของเรา ๔ คน มายังโรงเรียนของเรานั้น ต้องนับว่าเป็นการที่
 แปลกซึ่งพระเป็นเจ้าได้บันดาลเป็นแท้ เพราะเมื่อพวกเราได้ไปขอ
 อนุญาตให้เด็ก ๔ คนนี้ไปยังโรงเรียนได้นั้น เจ้าพระยาพระคลังได้ตอบ
 ว่า “ข้าพเจ้าจะยอมให้เด็กเหล่านี้ไปเข้าศาสนคริสต์เขินไม่ได้ แต่ถ้า
 เขาอยากจะไปโรงเรียนก็ให้ไปเถิด”

การที่พวกเราได้พบปะโต้เถียงกันเสมอ ถึงเรื่องพระผู้เป็นเจ้ามี
 แต่องค์เดียว เรื่องตายแล้ววิญญาณจะไปเกิดใหม่หรือไม่ เรื่องสุรย์และ

จันทร์คราญ เรื่องเป็นการจำเป็นที่จะต้องมีแต่ศาสนาเดียวในโลกนี้
และเรื่องอื่น ๆ นั้น ก็ทำให้เกิดผลดีอย่าง กล่าวคือมีข้าราชการ
ชั้นผู้ใหญ่บางคนได้อ่านหนังสือที่เราได้แต่งในเรื่องนั้นแล้ว ได้พูดว่า
การที่ศาสนาคริสต์เป็นเรื่องที่ดีต่อกันคือนั้นเป็นการน่าชมเชยมาก
เพราะศาสนาของไทยนั้นไม่มีทำไม่มีศิรัษะและไม่มีระเบียบอะไรเลย

มาวันหนึ่งข้าพเจ้ากำลังสนทนาอยู่กับขุนนางผู้ชื้อ ออกพระเทศา
ซึ่งเคยเป็นราชทูตไทยไปเจริญทางพระราชไมตรีในประเทศฝรั่งเศสแต่
กาลก่อน และซึ่งไปรับน้ำมนต์เขารัตที่กรุงปารีสนั้น ข้าพเจ้าจึงอ้อนวอน
และชี้แจงเหตุผลต่าง ๆ ขอให้ออกพระเทศากลับไปศาสนาคริสต์
เสียอย่างเต็ม ออกพระเทศาจึงตอบข้าพเจ้าว่า “โอ เป็นการยาก
เหลือเกิน เพราะข้าพเจ้าต้องถือศาสนาตามพระเจ้าแผ่นดิน” ข้าพเจ้า
ก็ค้านว่า “ถ้าพระเจ้าแผ่นดินจะตกนรก ท่านจะต้องการตกนรกตาม
เสด็จด้วยหรือ” ออกพระเทศาตอบว่า “จะทำอย่างไรได้ เป็นการ
จำเป็น” ข้าพเจ้าจะพูดจาชี้แจงเกลี้ยกล่อมอย่างไรก็ไม่ฟัง

ความเดือดร้อนของพวกเขารัต

ถึงแม้ว่าไทยได้ขังค้ำให้ท่านสังฆราชทำการปรองดองเพื่อพระราช
ไมตรีในระหว่างพระเจ้าแผ่นดินทั้งสองได้คงมีอยู่อย่างเต็มนั้นก็จริงอยู่
แต่ถึงกันนั้นไทยก็ยังพยายามที่จะทำให้ท่านสังฆราชเดือดร้อนอยู่เสมอ
และคงเอาพวกเขารัตที่ขังค้ำในจำคุกและจำตรวนอยู่นั่นเอง พวกเขารัต

ที่หลบหนีไปนั้นก็ไม่ได้อีกมายังบ้านเรือนเลย ฝ่ายเจ้าพระยาพระคลัง
ก็หมายจะเอาชนะแก่สังฆราชโดยทรมานพวกเขารัตตาคฤก จึงได้สั่ง
ให้เอาพวกเขารัตตาคฤกเสีย ๗ ชั้น ให้เอาคาใส่คอ และให้คุมขังไว้
อย่างแน่นหนาอย่าให้พบบัณฑิตใครได้เป็นอันขาด เมื่อได้ทรมานพวก
เขารัตตาคฤกได้หลายวัน เจ้าพระยาพระคลังก็สั่งเจ้าพนักงานให้ม
ซักถามพวกเขารัตตาคฤก เจ้าพนักงานได้มาชู้กันโซกว่าจะทำโทษพวกนี้
อย่างไรจึงถามขึ้นว่า “การที่สังฆราชและพวกบาทหลวงรับคนไทยเขารัตต
าคฤกโดยบังคับบ้าง ให้เงินบ้าง นั้นจริงหรือไม่” พวกนักโทษเขารัตตาค
ฤกตอบเป็นเสียงเดียวทุกคนว่าไม่จริง และไม่เคยได้ยินเลยว่าสังฆราชและ
บาทหลวงจะบังคับหรือให้เงินแก่ใคร เจ้าพนักงานผู้นั้นโกรธที่พวก
เขารัตตาคฤกตอบเช่นนั้น ก็เรียกหาขึ้นมาเขี่ยพวกนั้นจนโลหิตไหลตามไป
ทั้งตัว โดยหวังว่าถ้าเขี่ยแล้วพวกนั้นคงจะพูดตามความต้องการ แต่
พวกนักโทษเขารัตตาคฤกก็ยังยืนยันว่าที่ตัวใดพูดไว้นั้นเป็นความจริงทั้งสิ้น

ครั้นมาอีกวันหนึ่งเจ้าพนักงานคนนั้นเอง ได้เรียกพวกนักโทษ
เขารัตตาคฤกมาและถามว่า “เหตุใดพวกเองจึงทิ้งศาสนาของตัวไปถือ
ศาสนาคริสต์เสีย” การที่ถามดังนี้ก็เพราะเจ้าพนักงานไปเข้าใจเสีย
ว่าพวกนี้ฟังเขารัตตาคฤกใหม่ ๆ พวกนักโทษจึงตอบว่าตัวไม่เคยถือศาสนา
อย่างอื่นเลยนอกจากศาสนาคริสต์เสีย เพราะได้เป็นคริสต์เสียตั้งแต่
วันเกิดมาแล้ว เจ้าพนักงานจึงบังคับให้พวกนั้นบอกชื่อคนอื่น ซึ่งเป็นพวก
เขารัตตาคฤก นักโทษเหล่านั้นเกรงจะทำให้พระเป็นเจ้ากริ้วก็ไม่ยอมระบุชื่อ

ผู้ใด แต่ครั้นถูกเข้ยนทนไม่ไหวเข้าจึงไ้ระบู้ขอ พวกเข้าริตบางคน
 เจ้าพระยาพระคลังจึงสั่งให้ไปจับพวกเข้าริตตามข้อที่พวกนักโทษบอกไว้นั้น
 แต่ฝ่ายเจ้าพนักงานผู้รับคำสั่งของเจ้าพระยาพระคลังให้ไปจับพวกเข้าริต
 นั้น หาไ้เป็นศัตรูกับท่านสังฆราชไม่ จึงไ้ให้คนไปกระซิบบอก
 สังฆราชให้รู้ตัว ครั้นอีกสักครู่หนึ่งเจ้าพนักงานคนนั้นไ้คุมทหารไปจับ
 พวกเข้าริตก็ไ้ไ้พบคนเข้าริตจนคนเดียว เพราะพวกนั้นไ้หนีเข้าป่าไป
 หมดแล้ว เจ้าพนักงานคนนั้นไ้ไ้พยายามคุมทหารมากอยจับพวกเข้าริต
 อยู่เนือง ๆ และมักค้อมมาในเวลาที่ไม่ม่ใครคาดหมายว่าจะมา แต่
 เจ้าพนักงานคนนั้นมุ่งคิดต่อเราจึงร้องตะโกนมาแต่ไกลว่า “เฮาฝรั่ง
 เฮาฝรั่ง” ซึ่งเป็นเครื่องหมายให้รู้ว่าจะมาจับพวกเข้าริต พอพวก
 เข้าริตไ้ยินเสียงตะโกนมาดังนี้ ก็ต่างคนต่างหนีออกจากบ้านไปส่อน
 ตัวอยู่ในที่ต่าง ๆ บางคนไ้ไปลอยคออยู่ในหนองหลังโรงเรียนตั้งห้าหก
 ชั่วโมง และไ้เอาตะกร้าคลุมศีรษะ ทำประคองตระกร้านั้นลอยน้ำอยู่
 เฉย ๆ ตั้งแต่เราไ้ไ้เกลี้ยกล่อมเอาเจ้าพนักงานคนนั้นมาเป็นพวกเรา ไทย
 ก็จับคนเข้าริตไ้ไ้ได้อีกเลย

ครั้นเจ้าพระยาพระคลังเห็นว่าการที่คิดไว้นั้นไม่สมปรารถนา ก็คิดการ
 อย่างอื่นต่อไป คือเพื่จะให้ปรากฏชั่วฟ้าและกินว่าเจ้าพระยาพระคลัง
 ไ้ชนะพวกเรานั้น จึงไ้ให้เอาแผ่นศิลาจารึกข้อห้าม ๔ ข้อ ซึ่งไ้
 ถ้าวมาในตอนแล้วนั้น และคิดจะเอาแผ่นศิลาจารึกนั้นมาขังไว้ใน
 วัดคริสเตียนที่มีอยู่ในกรุงศรีอยุธยาทั้ง ๓ วัด แต่เพื่จะได้การนี้ไ้

สมปราชญ์ยังขึ้น จึงได้จกเจ้าพนักงานหลายคนให้มาหาท่านสังฆราช
 คราวละคน และให้มาพบกับท่านสังฆราช ขอให้สังฆราชรับศิลาจารึก
 เหล่านั้นไว้ในวัด แต่ท่านสังฆราชได้ตอบยื่นคำอยู่ สมองว่าพระเจ้า
 แผ่นดินเป็นนายในเมืองนี้ จะทำอย่างไรก็ได้ตามพระทัย แต่ส่วนตัว
 สังฆราชนั้นจะรับศิลาจารึกมาไว้ในวัดด้วยมือของท่านสังฆราชเองไม่ได้
 เป็นอันขาด และจะยอมให้เอาศิลาจารึกมาไว้ก็ไม่ได้เพราะเป็นการ
 เสียดายต่อพระเป็นเจ้าและศาสนา คำตอบอย่างนี้ไม่เป็นที่พอใจ
 เจ้าพระยาพระคลังเลย แต่พระเป็นเจ้าจะได้ช่วยอย่างไรก็ไม่ทราบใน
 เวลานั้นเจ้าพระยาพระคลังหาได้เอาศิลาจารึกมาไว้ในวัดได้ไม่ เพราะ
 ฉะนั้นเจ้าพระยาพระคลังจึงได้ ไป กราบทูลพระเจ้ากรุงสยามไม่เว้นเลย
 หารว่าท่านสังฆราชเป็นขบถ และเจ้าพระยาพระคลังก็มุ่งหมายที่จะทำลาย
 ศาสนาของเรา จึงกราบทูลต่อพระเจ้ากรุงสยามขอพระราชานุญาต
 ไล่สังฆราชและพวก มิชันนารี ให้ออกไปพ้นพระราชอาณาเขตเสียให้
 หมก การที่เจ้าพระยาพระคลังกราบทูลขอพระราชานุญาตเช่นนั้น จะได้
 มีรับสั่งว่าอย่างไรพวกเราหาทราบไม่ แต่ก็พอจะเชื่อได้ว่าพระราชทาน
 พระราชานุญาตเพียงแต่ให้จับท่านสังฆราชได้

ฝ่ายเจ้าพนักงานผู้ที่ท่านสังฆราชได้เกลี้ยกล่อมให้เป็นพวกเรานั้น
 ได้ทราบว่าได้พระราชทานพระราชานุญาตให้เจ้าพระยาพระคลังจับตัวท่าน
 สังฆราช จึงได้ให้คนใช้ถือเคียวกระดากมีอักษรเงินสองสามตัวมาส่ง

ให้แก่สังฆราช และสั่งคนใช้ให้บอกแก่สังฆราชให้สังฆราชจัดนักเรียน
คนใดที่รู้หนังสือเงินแปลหนังสือให้สังฆราชฟัง ในหนังสือนั้นแปลได้
ความว่า ถ้าเจ้าพระยาพระคลังให้มาเรียกตัวสังฆราชไปเมื่อใด ก็ให้
สังฆราชบอกช่วยเสียอย่าได้ ไปเป็นอันขาด พอได้รับข่าวนี้สักครู่ ๓
เจ้าพระยาพระคลังก็ใช้เจ้าพนักงานมาหาท่านสังฆราช ครั้นบอกไปว่า
ท่านสังฆราชช่วยเจ้าพนักงานเหล่านั้นก็กลับไป และยังมีเจ้าพนักงาน
อื่น ๆ กลับมาอีกเพื่อมาทูลว่าสังฆราชช่วยจริงหรืออย่างไร เจ้าพนักงาน
เหล่านั้นก็เห็นว่าสังฆราชช่วยจริง เพราะสังฆราชร้อนใจและเสียใจใน
การที่เป็นไปดังนี้จึงได้ทำให้อ่อนเพลียไม่มีแรง เจ้าพนักงานเหล่านั้นก็
กลับไปแล้วไม่ได้มาอีกเลย ซึ่งทำให้พระเจ้ากรุงสยามได้มีเวลาใคร่
ครวญในเรื่องนี้ได้ และเพราะเหตุว่าพระเจ้ากรุงสยามมีพระอริยาบดีย
โอบอ้อมอารี จึงทำரசั่งให้ข้าราชการมาประชุมปรึกษาว่าในเรื่องนี้
จะควรทำอย่างไรต่อไป

ข้าราชการได้มาประชุมพร้อมกันตามราชสั่ง ผู้ที่มาประชุมนั้น มี
พระเจ้ากรุงสยามเสด็จมาประชุมด้วยพระองค์เอง มีพระมหาอุปราช
ท่านจกัร และเจ้าพระยาพระคลัง

เจ้าซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์เก่าเป็นผู้ที่ชอยกับพวกเรา ได้ทรงทราบ
ว่าจะได้มีการประชุมกันเช่นนั้น จึงได้รับสั่งแก่พวกเขารัตที่ทรงรู้จักว่า
เห็นจะไม่เป็นการแล้ว เพราะทรงพระวิตกว่าที่ประชุมคงจะตกลงอย่าง
ใดอย่างหนึ่งซึ่งจะให้ผลร้ายแก่เรา แต่เมื่อตกลงเวลากลางคืนแล้วจึง
จะบอกข่าวมาให้ทราบ

ฝ่ายพระเป็นเจ้าซึ่งรู้ในความคิดของมนุษย์ และทำให้ร้ายกลายเป็นดีได้นั้น ไก่ขันคาลให้ที่ประชุมนี้ซึ่งมาประชุมสำหรับหาทางทำลายศาสนาของเรานั้น ไก่กลับกลายเป็นทำให้ศาสนากลับมั่นคงในเมืองนี้ยิ่งกว่าเก่าไปอีก โดยที่ประชุมจำเป็นต้องยกย่องสรรเสริญผู้ที่มาเทศนาสั่งสอนศาสนานี้

พระเจ้าแผ่นดินได้รับสั่งยกเหตุผลข้อที่เรียกประชุมคราวนี้ แล้วจึงรับสั่งให้เจ้าพระยาพระคลังซึ่งเป็นข้าราชการหนุ่มที่สุกในในที่ประชุมนี้ ออกความเห็นว่าจะควรทำอย่างไรแก่สังฆราชและบาทหลวงที่ยังอยู่ในพระราชอาณาเขต เจ้าพระยาพระคลังกราบทูลว่า ในเรื่องนี้ไม่ควรจะรื้อรังเลย ควรจะไล่สังฆราชและบาทหลวงให้ออกไปพ้นพระราชอาณาเขตให้หมด แล้วกราบทูลต่อไปว่า “สังฆราชและพวกบาทหลวงได้พยายามเอาคำสั่งสอนอันเป็นมิชลาตูลูไปเที่ยวสั่งสอนให้แพร่หลายไม่หยุดไม่หย่อนเลย ทั้งพวกนักคิดเคียนถูกศาสนาของเรา และคอยรบกวนอาณาประชาราษฎรอยู่เสมอ จนพวกเขารัดเพิ่มมากขึ้นทุก ๆ วัน ซึ่งเป็นการที่จะปล่อยให้เป็นอย่างนี้ไม่ได้เป็นอันขาด”

แล้วพระเจ้ากรุงสยามทรงหันพระองค์ไปทางท่านจักรี รับสั่งถามว่าท่านจักรีคิดเห็นเป็นอย่างไร

ท่านจักรีได้กราบทูลถามว่าจะโปรดพระราชทานพระราชนุญาตให้กราบทูลความเห็นที่จริงใจหรือไม่ พระเจ้ากรุงสยามจึงพระราชทานพระราชนุญาต ให้พูดได้ตามความพอใจ และให้พูดแต่เฉพาะที่จริงใจได้ ท่านจักรีจึงได้กราบทูลว่าดังนี้

“พวกสังฆราชฝรั่งเศส และพวกมิชชันนารี ได้เข้ามายังพระราช
อาณาจักร ก็โดยที่พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ก่อน ๆ ได้รับสั่งให้หาเข้ามา
พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ก่อน ๆ ก็ได้เคยโปรดปรานพวกสังฆราชและมิชชัน
นารีฝรั่งเศสอยู่เสมอ การที่พวกสังฆราชและมิชชันนารีเที่ยวเทศนาสั่ง
สอนกัวยาสานานี้ ก็ด้วยพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ก่อน ๆ ได้พระราช
ทานพระราชานุญาตไว้ มาจนบัดนี้ก็ได้โปรดพระราชทานพระราชานุญาต
อยู่อย่างเดิม การที่หาว่าพวกสังฆราชและมิชชันนารีทำความผิดนั้นก็
ไม่ได้ยินใครพูดเลย เพราะคนจำพวกนี้เป็นคนที่เรียบร้อยไม่ทำการ
อะระอย่างใด และทำความดีโดยแจกยาจนคนไทยเราทั้งเจ้าพนักงาน
และพระสงฆ์ ก็ได้รักษาโรคหายเพราะยาของพวกมิชชันนารีก็มาก จำ
นวนคนที่เข้ารับมัจฉานเล็กน้อยที่สุด เพราะฉะนั้นไม่ควรจะสงสัย หรือ
หาความใส่พวกมิชชันนารีเลย”

เมื่อท่านจักรได้กราบทูลตามความเห็นแล้ว พระเจ้ากรุงสยามได้รับ
สั่งถามพระมหาอุปราชว่า ในเรื่องนี้ทรงเห็นว่าอย่างไร พระมหาอุปราช
กราบทูลว่า ท่านจักรได้กราบทูลโดยสัจจะโดยสุจริตใจแล้ว และ
ทรงเห็นพ้องกับท่านจักรด้วย พระเจ้ากรุงสยามจึงรับสั่งว่า “ถ้าฉัน
ต้องเอาเรื่องของคนทั้งหลายมาทวงทำไม เมื่อการเป็นอยู่ดังนี้แล้ว
ก็ปล่อยให้พวกเขาไว้ก็มีความสุขเสียยิ่งนัก และใครอย่าเอาเรื่องนี้
มาพูดอีกต่อไป” ถึงแม้ว่าพระเจ้ากรุงสยามจะได้รับสั่งดังนี้ก็จริงอยู่
แต่เรื่องนี้ก็หาได้ยุติเพียงเท่านั้นไม่ เพราะเจ้าพระยาพระคลังไม่ยอมอด

ตรวนให้พวกเขารัต ถ้าจะถอกตรวนแล้วเจ้าพระยาพระคลังจะคิดเอาเงิน
 แก่คนเขารัตคนละ ๖๐๐ เหรียญ พวกเขารัตต้องทนทุกข์ทรมานและ
 คิดตรวนอยู่นั่นตลอดรัชกาล เพราะท่านสังฆราชไม่มีเงินพอที่จะเสีย
 ให้เจ้าพระยาพระคลังได้

ศิลาจารึกสำหรับประจาน

การยกศิลาจารึกสำหรับประจาน

เมื่อพระเจ้ากรุงสยามได้มีรับสั่งในที่ประชุมซึ่งที่ใดกล่าวมาแล้วนั้น
 เจ้าพระยาพระคลังก็ไม่มีหนทางอะไรนอกจากปล่อยให้ท่านสังฆราชได้อยู่
 เป็นสุขบ้าง แต่เจ้าพระยาพระคลังก็พยายามหาหนทางที่จะรังแกท่าน
 สังฆราชให้มีได้ขาด จึงได้เอาเรื่องเงิน ๓๐๐ เหรียญที่ขาดหลวงเป็นหนี้
 อยู่เป็นเรื่องสำหรับรังแกท่านสังฆราชต่อไป เงิน ๓๐๐ เหรียญเป็น
 หนี้เก่าแก่ซึ่งมองเซนเยอร์เคอซาบูลได้ ยืมจากพระราชบิดาของพระเจ้า
 แผ่นดินองค์ปัจจุบัน และการที่ยมยืมนั้นก็เพื่อสำหรับเป็นปอลิติก หาใช่
 เพราะต้องการเงินจริงไม่ มองเซนเยอร์เคอซาบูลได้เล่าให้ข้าพเจ้า
 ฟังเองว่า พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น คือพระราชบิดาของพระเจ้าแผ่นดิน
 องค์ปัจจุบัน เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ชั่วร้ายอย่างแสนสาหัส บรรดาคน
 ที่อยู่ในเมืองไทยไม่ว่าไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินหรือชนชาวต่างภาษา มีความ
 กลัวเกรงสทกสท้านอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้นมองเซนเยอร์เคอซาบูลจึง
 คิดขอขายขอพระราชทานยืมเงินเพื่อทดลองกว่า ๑ พระเจ้ากรุงสยาม
 องค์นั้นจะมีความโปรดปรานคณะบาทหลวงและจะทรงช่วยในเวลาทุกข์

ยากหรือไม่ ๒ เพื่อยืนยันตัว เพราะท่านสังฆราชเชื่อใจว่าพระเจ้า
 แผ่นดินคงจะไม่ทรงทำอันตรายต่อสังฆราช ด้วยทรงกลัวว่าเงินจะสูญ
 เพราะฉะนั้นเงินรายนี้^๕ได้เป็นหนี้กันมาหลายปีแล้ว ฝ่ายเจ้าพระยาพระคลัง
 ทราบดีว่าท่านสังฆราชเคอไรชาลิตเงิน จึงได้ให้คนไปยอกว่าเงิน
 รายที่เป็นหนี้อยู่^๖นั้นจะต้องใช้ให้ภายใน ๒๔ ชั่วโมง มิฉะนั้นจะต้องรีบ
 โรงเรียน ท่านสังฆราชเป็นคนขี้สั่นไม่มีเงินเลย จึงได้ไปยืมเงิน
 จากพวกฮอลันดา ๆ ก็ได้ให้ยืมโดยเต็มใจ ครั้นท่านสังฆราชได้นำเงิน
 ไปใช้ให้ภายใน ๒๔ ชั่วโมงตามกำหนด เจ้าพระยาพระคลังก็หมดพุด
 และถ้าเจ้าพระยาพระคลังมีอำนาจที่จะเรียกดอกเบี้ยในเงินรายนั้นแล้ว ก็
 คงจะเรียกเอาเป็นแน่ เพราะตามธรรมเนียมของเมืองนี้เงินที่พระเจ้า
 แผ่นดินให้ ยืมด้วยพระองค์เองห้ามมีดอกเบี้ยไม่ แต่ถ้ายืมเงินหลวงจาก
 เจ้าพนักงานคลังแล้ว ต้องมีดอกเบี้ยแพงมาก การที่เจ้าพระยาพระคลัง
 ได้คิดรวบรวมนั้นแก่ท่านสังฆราชนั้น ได้ส่งเงี้ยบไปจนถึงข้างต้นเดือน
 ตุลาคม ปี ค.ศ. ๑๗๓๑ (พ.ศ. ๒๒๗๔) ในขณะนั้นเจ้าพระยาพระคลัง
 ได้ให้เจ้าพนักงานไปหาสังฆราช ๓ คน เพื่อไปเลือกหาที่ในวัด สำหรับ
 ตั้งศาลาทารก^๗ห้าม ๔ ขอบ^๘เขาได้กล่าวมาข้างต้นแล้ว เจ้าพนักงาน
 ทั้ง ๓ คนได้พยายามจะให้ท่านสังฆราชชี้ที่ให้กับศาลาทารกนั้น เพื่อจะได้
 พุดได้ ว่าท่านสังฆราชได้ยอมแลเห็นชอบในข้อความที่จารึกในแผ่นศิลา
 นั้นแล้ว แต่ท่านสังฆราชไม่ยอมชี้ให้เป็นอันขาด เพราะฉะนั้น
 เจ้าพนักงานจึงจำเป็นเข้าไปยังวัดตามลำพังตัวเอง แล้วกลับไปรายงาน
 ให้เจ้าพระยาพระคลังทราบต่อไป

เมื่อวันที่ ๘ เดือนนั้นเอง (ตุลาคม) เจ้าพนักงานไต่กลับมาก
และนำศีลจาริกทั้งข้างปูนมีอิฐแลปูนมาด้วย เพื่อจะมาก่อฐาน
สำหรับทั้งหินนั้น ฝ่ายท่านสังฆราชไม่ทราบว่าเจ้าพนักงานจะเอาศิลา
ทั้งที่ตรงไหน จึงไต่ถามเอาศีลมหาสนิท^(๑) (Consecrated Host)
ออกเสีย ฝ่ายเจ้าพนักงานก็เที่ยวเคาะในโบสถ์ บางคนก็ต้องกำรหา
ศีลาตั้งตรงนั้น บางคนก็ต้องการให้ตั้งตรงนั้น แลมีคน ๑ ต้องการ
เอาศีลาขึ้นตั้งบนบูชาพระ (altar) เพราะเป็นที่เด่นดี แต่ยังมี
ข้าราชการคน ๑ ซึ่งไม่ได้ ซึ่งพวกเขารัดเหมือนเจ้าพนักงานอื่น ๆ ได้
พูดกันว่า “ถ้าขึ้นเอาศีลาขึ้นตั้งตรงนั้นแล้ว พวกขาดหลวงก็คงจะทั้ง
รักแลคงจะไม่ใช้รักนี้อีกต่อไป” เจ้าพนักงานเหล่านั้นจึงตกลงเอาศีลา
ตั้งตรงทางเข้าตรงกับประตูหน้าโบสถ์ซึ่งเป็นทางจะไปโรงเรียน ข้างปูน
ไต่ก่อก่อฐานอย่างผมน้อยยาย แลเอาศีลาตั้งบนฐาน ตัวอักษรจาริก
นั้นอยู่บนฐาน

คำแปลข้อความในศีลจาริกสำหรับประจาน

มองเซนเซอร์เลอบองเป็นผู้แปล

ไทยได้ ให้เอาศีลาแผ่นใหญ่แบนมาจาริก ประกาศของพระเจ้า
กรุงสยาม ในประกาศที่จาริกแผ่นศิลานั้นมีความว่าดังนี้

(๑) แปลตามทิกชันนารีของขาดหลวงปาเลอกัว เป็นวัตถุ
ชิ้นหนึ่งซึ่งคณะขาดหลวงได้สร้างแลสวดสมมติว่าเป็นองค์พระเยซู

กล้วยแต่ก่อนช้านานมาแล้ว ได้มีพระราชไมตรีอันสนิทในระหว่าง
 พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสแลพระเจ้ากรุงสยาม พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจึงได้
 แต่งราชทูต เชิญพระราชสาสนและเครื่องราชบรรณาการมาถวายพระเจ้า
 กรุงสยาม ในพระราชสาสนนั้นมีความว่า พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสขอพระ
 ราชานุญาตให้พวกมิชชันนารีฝรั่งเศสมาอยู่ในพระราชอาณาเขตสยาม
 แลขอให้พระเจ้ากรุงสยามได้ทรงโปรดสร้างบ้านให้พวกมิชชันนารีอยู่ เพื่อ
 มิชชันนารีจะได้ช่วยให้พระราชไมตรีในระหว่างพระเจ้าแผ่นดินทั้งสองได้ติด
 ต่อชั่วนาน เพราะเหตุฉะนั้นพระเจ้ากรุงสยามมีพระราชประสงค์จะ
 ให้พระราชไมตรีในระหว่างประเทศทั้งสองได้คงอยู่ จึงได้พระราชทาน
 ที่ให้แก่มิชชันนารีฝรั่งเศสในตำบลซึ่งเรียกว่า บางปลาเหต (Banplahet)
 แลได้โปรดให้จ่ายพระราชทรัพย์จากท้องพระคลัง เพื่อไปซื้ออิฐปูน
 แลเครื่องก่อตึก ก็โดยพระราชทานคนงานสำหรับไปก่อตึกทำด้วย
 ศิลาพระราชทานให้แก่พวกมิชชันนารี ตามพระราชประสงค์ของพระเจ้า
 กรุงฝรั่งเศสทุกประการ ด้วยเหตุที่พระเจ้ากรุงสยามได้ทรงพระเมตตา
 กรุณาแก่มิชชันนารีทั้งหลายจึงได้อยู่ในที่ตำบลนั้นช้านาน แต่ครั้นมา
 เมื่อปีจอโทศก (ค.ศ. ๑๗๓๐) พ.ศ. ๒๒๗๓ นายเต็ง บุตรหลวงไกรโกษา
 ได้ให้กราบทูลต่อพระมหาอุปราช (เวลานั้นยังเป็นสมเด็จพระอนุชาของ
 พระเจ้าแผ่นดิน มาในเวลานี้เป็นองค์พระเจ้าแผ่นดินแล้ว) ว่าพวกหัวหน้า
 ขากหลวงซึ่งได้มาอยู่ที่บ้านขากหลวงที่บางปลาเหตก่อนตั้งมราช คอม
 ยากซ์ (คือมองเซนเยอริงยากซ์ ตั้งมราชเคอโรชาลี) แลตัว

สังฆราชคอมยากซ์เองได้กระทำความผิดหลายข้อ คือ ๑ ได้ใช้
 ตัวหนังสือเขมรและหนังสือไทย สำหรับแต่งหนังสืออธิบายถึงศาสนา
 คริสต์เตียน และหนังสือที่แต่งเหล่านั้นมีอยู่ในบ้านบาทหลวงเป็นอันมาก
 ๒ เมื่อพวกบาทหลวงได้เทศนาสั่งสอนเป็นภาษาฝรั่งเศสแล้ว ก็ได้
 สั่งสอนอธิบายการศาสนาเป็นภาษาไทย ๓ พวกบาทหลวงได้หลอกลวง
 คนไทยมอญและลาวซึ่งเป็นผู้นับถือศาสนาอันประเสริฐของไทยอยู่แล้วและ
 พวกบาทหลวงได้ยื้อพวกไทยและมอญลาว และเกลี้ยกล่อมให้พวกนี้เข้า
 วิตเป็นอันมาก ๔ พวกบาทหลวงได้แต่งหนังสือตีเตียนและเยาะเย้ย
 ศาสนาอันประเสริฐของไทย

พระมหาอุปราชจึงได้นำคำให้การของนายเต็งขึ้นกราบทูลพระเจ้า
 กรุงสยาม ครั้นทรงทราบข้อความตามคำให้การนั้นแล้ว จึงมีรับสั่ง
 ให้หาสังฆราชคอมยากซ์ หัวหน้าบาทหลวงและมีชันนารีทั้งปวงให้ ไป
 ยิงศาลของเสนาบดีตามแบบประเพณี เพื่อจะได้พิจารณาในความผิด
 ของคอมยากซ์และมีชันนารีทั้งปวง สังฆราชคอมยากซ์และมีชันนารี
 ทุกคนได้สารภาพว่าได้ทำความผิดตามข้อหาเหล่านั้นจริง ภายหลัง
 สังฆราชกับบาทหลวงได้นำของรับประทาน ดอกไม้ น้ำหอม และเทียน
 ขผึ้งมาถวาย เพื่อมาขอโทษในการที่ตัวได้กระทำความผิด ฝ่ายพระเจ้า
 กรุงสยามได้ทรงฟังคดีนี้และได้ทรงพิจารณาโดยถี่ถ้วนแล้ว จึงได้ โปรด
 ให้ประกาศพระราชโองการดังต่อไปนี้ ด้วยพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสและ
 พระเจ้ากรุงสยาม ได้เป็นพระราชไมตรีอย่างสนิทซึ่งกันและกันมาช้านาน

นานแล้ว ส่วนความผิดของพวกมิชันนารีนั้น พวกมิชันนารีได้รู้
 สักตัวรับผิดชอบแล้ว และได้นำของรับประทาน ดอกไม้ น้ำหอมและ
 เทียนขผึ้งมาถวายเพื่อขอพระราชทานโทษ เพราะฉะนั้นในครั้งนี้ให้ยกเลิก
 ในการที่บาทหลวงทำผิดไว้นั้นคราวหนึ่ง แต่ต่อไปภายภาคหน้า ถ้า
 สังฆราชคอมยากซ์กักหรือมิชันนารี คนใดก็ตามจะเข้ามาใน กรุงศรีอยุธยา
 เพื่อเป็นการ สำนาน พระราชไมตรีใน ระหว่าง ประเทศทั้งสอง และเพื่อให้
 พระราชไมตรีนั้นได้แน่นหนาเพิ่มขึ้นยิ่งกว่าเก่าแล้ว ห้ามมิให้สังฆราช
 และมิชันนารีนั้น ๆ ได้ทำผิดต่อข้อห้าม ๔ ข้อ ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปนี้เป็น
 อันขาด ถ้าพวกมิชันนารีได้ปฏิบัติถูกต้องไม่ผิดด้วยข้อห้าม ๔ ข้อแล้ว
 จึงจะเข้ามาในกรุงศรีอยุธยา เพื่อให้พระราชไมตรีกับพระเจ้ากรุง
 ฝรั่งเศสได้สนิทแน่นขึ้นอีกได้ แต่ถ้าพวกบาทหลวงยังอาจขัดขึ้นต่อ
 ประกาศพระราชโองการ ๔ ข้อนี้ หรือยังอาจขัดขึ้นแม้แต่ข้อใดข้อหนึ่งแล้ว
 ถ้าเช่นนั้นก็จะเป็นการขาดพระราชไมตรี เพราะด้วยความเจตนาของพวก
 มิชันนารีที่ได้ทำการฝ่าฝืนข้อห้าม ๔ ข้อ ดังจะกล่าวต่อไปนี้ คือ ๑ ห้าม
 มิให้ใช้ตัวหนังสือเขมรและหนังสือไทย สำหรับไปเขียนหนังสือซองสอน
 ศาสนาคริสต์เถียน ๒ ห้ามมิให้พวกมิชันนารีเทศนาสั่งสอนเป็นภาษาไทย
 ๓ ห้ามมิให้ไทย มอญ ลาว ซึ่งถือศาสนาอันประเสริฐของไทยแม้จะ
 ยากจนอย่างไร ไปยืมเข้าของเงินทองจากพวกมิชันนารี และห้าม
 มิให้ไปขอเช่าวัด ห้ามมิให้ไทยมอญลาวเช่าแผ่นดินถือศาสนาคริสต์เถียน

และห้ามมิให้ไทยมอญลาวไปคบค้าสมาคมกับพวกเขารัต และห้าม
 มิให้พวกมิชชันนารีรับคนไทยมอญและลาวเขารัตเป็นอันขาด & ห้ามมิ
 ให้พวกมิชชันนารีแต่งตั้งสิ่งซึ่งมิได้เคยมีและค้ำถัดศาสนาไทย ให้บรรดา
 มิชชันนารีทั้งหลายที่จะเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา ระวังอย่าได้กระทำการ
 ผิดต่อข้อห้าม & ข้อนี้แม้แต่ข้อใดข้อหนึ่งเป็นอันขาด ถ้าหากว่าพวก
 มิชชันนารีที่จะเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา ได้เห็นและทราบข้อความตาม
 ประกาศพระราชโองการซึ่งจารึกไว้ ในแผ่นศิลานี้ ไม่ปฏิบัติตามแต่ขึ้น
 ทำการผิดต่อข้อห้าม & ข้อนี้แม้แต่ข้อหนึ่งข้อใด เมื่อได้ไต่สวน
 พิจารณาได้ความจริงแล้ว ก็จะต้องลงโทษหัวหน้าของพวกมิชชันนารีถึง
 ประหารชีวิต และพวกมิชชันนารีอื่น ๆ นั้น เมื่อได้รับพระราชอาญา
 เฉียนแล้ว จะต้องถูกไล่ออกไปให้พ้นพระราชอาณาเขตสยามทั้งหมด
 อีกประการ ๑ พวกไทย มอญ และลาว ซึ่งได้ไปเขารัตในครั้งสมัย
 สัมมนาชคคมยากซ์ จะต้องลงพระราชอาญาเฉียนอย่างหนักและจะ
 ต้องประหารชีวิตเสียด้วย ถ้าแม้ต่อไป ไทยก็ดี มอญก็ดี ลาวก็ดี
 ซึ่งเป็นผู้ถือศาสนาไทย เมื่อได้ทราบประกาศพระราชโองการซึ่งได้
 จารึกไว้ ในแผ่นศิลานี้ กระทำการขัดขึ้นประกาศพระราชโองการนี้โดย
 ละศาสนาอันประเสริฐของตัวกลับไปเข้าด้วยศาสนาคริสต์เตียนแล้ว ก็
 จะต้องรับพระราชอาญาอย่างหนัก คือจะต้องถูกตัดศีรษะแล้วจะได้เอาศพ
 ไปเสียบไว้หน้าบ้านปากหลวงที่บางปลาเหต ส่วนบิดามารดาบุตรภรรยา
 และพี่น้องจะได้รับพระราชอาญาอย่างหนักและจะต้องถูกริบทรัพย์สมบัติ
 ให้สิ้นเชิงด้วย

ประกาศพระราชโองการนี้ไว้จารึกลงในแผ่นศิลา เมื่อวันพุธ
ขึ้น ๙ ค่ำ ปุศฺสโทศก (ตามครีศศักราชตรงกับวันเดือนมกราคม ๑๗๓๐)

พ.ศ. ๒๒๗๓

นี้และแปลคำแปลคำต่อคำตามแต่จะแปลให้ตรงไต่ ของประกาศ
พระราชโองการพระเจ้ากรุงสยาม ซึ่งไว้จารึกไว้ในแผ่นศิลาเป็นภาษา
ไทย และซึ่งได้มาตั้งไว้ตรงกับประตูโบสถ์ของคณะบาทหลวงในกรุง
ศรีอยุธยา

ความเห็นมองเซนเยอร์เลอบอง ในเรื่องศิลาจารึกนี้

ข้อความที่ไว้จารึกไว้ในแผ่นศิลานี้ ไม่มีความตรงกับความจริง
เลยจนข้อเดียว และประกาศอันนี้ก็หาใช่พระราชโองการของพระเจ้า
แผ่นดินไม่ แต่เป็นประกาศของสมเด็จพระอนุชาซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดิน
อยู่ในเวลานั้น ไต่ทรงคบคิดกับผู้ที่ไต่รับตำแหน่งเป็นเสนาบดีอยู่
ในเวลานั้น จึงทำขึ้นในเวลาที่พระเจ้าแผ่นดินทรงประสูติหนักจนที่สุกก
สวรรคตด้วยพระโรคที่ทรงพระประชวรนั่นเอง

ตามข้อความที่กล่าวถึงพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสก็ไม่ตรงกับความจริง
เหมือนกัน จริงอยู่พระเจ้ากรุงสยามพระองค์เก่าได้พระราชทานที่ทบ
ปลาเหตให้แก่พวกสังฆราชและพวกมิชชันนารีฝรั่งเศสทั้งได้พระราชทาน
อิฐปูนสำหรับก่อโบสถ์ด้วย กับได้ โปรดส่งไทยหนุ่ม ๆ ให้ไปรับความ
เล่าเรียนจากมิชชันนารีเหล่านั้น และได้ โปรดให้พวกมิชชันนารีกราบทูล

อธิบายเรื่องราวของศาสนาคริสต์เถียน จนได้โปรดปรานนับถือศาสนาของ
 เราถึงกับพระราชทานธรรมเนียมนี้คตองมาให้เราใช้ โดยพระราชทาน
 พระราชานุญาตให้เทศนาสั่งสอนศาสนาคริสต์เถียนแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน
 ของพระองค์ได้ เพราะรับสั่งว่าศาสนาที่ทำให้มนุษย์เที่ยวไปถึงทุกโลก
 โดยไม่หาประโยชน์ส่วนตัวแต่จะให้ความดีแก่มนุษย์ทั่วไปนั้น คงจะเป็น
 ศาสนาที่แท้จริงเป็นแน่ และสมเด็จพระอนุชาของพระเจ้าแผ่นดินก็พระ
 องค์นี้ ได้ทรงรับคำสั่งสอนในศาสนาแล้วก็ได้ทรงรับรองว่าต่อไปจะไม่
 ทรงนับถือพระเจ้าองค์อื่นนอกจากพระเป็นเจ้าซึ่งพวกคริสต์เถียนนับถือองค์
 เดียวเท่านั้น การเหล่านี้ได้เป็นไปก่อนพระเจ้าแผ่นดินของเราคือพระเจ้า
 หลุยที่ ๑๔ ได้เป็นพระราชไมตรีกับพระเจ้ากรุงสยาม ภายหลังเมื่อ
 พระเจ้าหลุยที่ ๑๔ ได้ทรงทราบในเรื่องเหล่านี้ ได้ทรงหวังประโยชน์
 ของการศาสนา จึงได้ทรงแต่งตั้งราชทูตให้เชิญพระราชสาสนและเครื่อง
 ราชบรรณาการอย่างที่มีราคามาถวายพระเจ้ากรุงสยาม และเมื่อพระเจ้า
 กรุงสยามได้ทรงแต่งตั้งราชทูตไปยังประเทศฝรั่งเศสนั้น พระเจ้าหลุยที่ ๑๔
 ก็ได้จัดรับราชทูตสยามอย่างมีหน้ามีตา เพราะพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทรง
 หวังพระทัยว่าพระเจ้ากรุงสยามคงจะทรงนับถือศาสนาคริสต์เถียนต่อไป
 การที่พระเจ้าหลุยที่ ๑๔ ได้มีพระราชสาสนมาขออนุญาตให้พวกมิชชันนารี
 ฝรั่งเศสได้อยู่ในเมืองไทย และขอให้สร้างบ้านให้พวกมิชชันนารีอยู่นั้น
 ไม่เป็นการจำเป็นอะไรเลย เพราะการทั้งนี้ได้เป็นไปตามที่ขอมานั้นอยู่แล้ว
 สิ่งที่พระเจ้าหลุยที่ ๑๔ ควรจะขอมานั้น ก็คือควรขอให้พระเจ้ากรุงสยาม
 ได้ทรงพระเมตตากรุณาแก่พวกมิชชันนารีฝรั่งเศสต่อไป

แต่ข้อที่จารึกไว้ในศิลาที่เกี่ยวด้วยนายเต็งนั้น นายเต็งคนนี้เป็น
บุตรของหลวงไกรโกษาฯ เป็นพระคลังของพระมหาอุปราช มารดานายเต็ง
นั้นเป็นญวนเขารัตชอนาน (Nan) ซึ่งหลวงเง (Nghe) ได้ลักพาไป
เมื่อท่านพระคลังของพระมหาอุปราชได้ถึงแก่กรรมแล้ว นางนาก็ได้
ย้ายไปอยู่กับพวกเขารัต และได้พยายามจะรับบุตรซึ่งอายุได้ ๕-๖ ขวบ
จากญาติฝ่ายบิดา โดยอ้างเหตุว่าจะเอาไปรักษาที่บ้านขาดหลวงเพราะเด็ก
นั้นป่วยอยู่ พอนางนาก็รับบุตรมาแล้วก็รีบเอาไปฝากไว้ที่โรงเรียน
และเวลานั้นข้าพเจ้าก็อยู่ที่โรงเรียนด้วย พวกเราได้เลี้ยงดูนายเต็งอยู่
ช้านาน แต่ไม่กล้าให้รวมเล่นกับนักเรียนและไม่กล้าให้นามนักรับเป็นคน
เขารัต เพราะเกรงว่าญาติฝ่ายบิดาซึ่งไม่ใช่คนเขารัตจะมาเอาตัวไปเสีย
และจะเอาไปสั่งสอนในทางมิชชาติวิธี ภายหลังมาคำคอนชัตตันซ์ได้ช่วย
จัดการจึงได้รับพระราชานุญาตจากพระเจ้าแผ่นดินให้รับนายเต็งเข้าโรงเรียน
ได้ พวกขาดหลวงจึงได้ให้นามนักรับเป็นคนเขารัตและได้ให้ชื่อว่า ลอวัง
และเมื่อนายเต็งอายุได้ ๑๕ ปี มองเซนเยอร์เคอโรซาลได้อนุญาตให้
โกนศีรษะรับเข้าเป็นคณะขาดหลวงซึ่งเป็นฝึกการธรรมเนียม แต่ที่ทำ
ดังนั้นก็เพราะมองเซนเยอร์เคอโรซาลหวังว่านายเต็งจะได้ยึดถือศาสนาแน่น
กว่าเดิม และเพื่อป้องกันมิให้ญาติซึ่งไม่ใช่คนเขารัตรับเอาตัวนายเต็ง
ไปจากโรงเรียน ฝ่ายญาตินายเต็งก็ได้มาขอเอาตัวไปหลายครั้ง แต่
พวกขาดหลวงก็ได้ขอยุ่เสมอ ครั้นพระเจ้ากรุงสยามทรงพระประชวร
จนว่าราชการการเมืองไม่ได้แล้ว พระมหาอุปราชจึงได้ให้คนไปตาม

ตัวนายเต็ง แต่พวกบาทหลวงไม่ยอมส่งตัวให้ พระมหาอุปราชจึงให้คน
ไปบอกมองเซนต์เยอร์เคอโรซาลัว ถ้าฉันไม่ส่งตัวให้แล้วก็จะให้ทำลาย
บ้านบาทหลวงลงให้เหลือแต่พินคิน มองเซนต์เยอร์เคอโรซาลัวเกรงว่า
พระมหาอุปราชจะทำจริงอย่างรับสั่ง และเกรงว่าพระมหาอุปราชจะทรง
คิดทำลายพวกเขารัตและทำลายศาสนา จึงได้ส่งตัวนายเต็งไปทั้งเสื้อ
ยาวที่สวมอยู่ ภายหลังนายเต็งได้หนีไปไกล และเพื่อจะถือศาสนา
คริสต์เถียนให้สะดวก จึงได้ไปอยู่ที่เมืองญวน กับพวกมิชชันนารีจน
ทุกวันนี้

ข้อที่จารึกไว้ในแผ่นศิลาว่านายเต็งได้ให้การว่า ที่บ้านบาทหลวง
มีหนังสือที่อธิบายด้วยศาสนาคริสต์เถียนโดยยักยาวและมีหนังสือที่เถียน
เอะเย่ยศาสนาไทยนั้น นายเต็งหาได้ให้การเช่นนั้นไม่ แต่ความจริงใน
เรื่องนี้ ก็คือพระมหาอุปราชซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินองค์ปัจจุบันนี้ ได้ทรง
ยกหนังสือซึ่งมองเซนต์เยอร์เคอเมเตโลไปलिศผู้ถึงแก่กรรมได้แต่งไว้ช้านาน
แล้ว หนังสือไม่ได้เขียนเป็นภาษาไทยอย่างเดียวแต่ได้เขียนเป็นภาษา
บาฬีและใช้ตัวหนังสือเขมรด้วย และการที่มองเซนต์เยอร์เคอเมเตโล
ไปलिศได้แต่งหนังสือเหล่านี้ ก็โดยนักปราชญ์ผู้ชำนาญภาษาเหล่านี้
ได้มาช่วยด้วย หนังสือเหล่านี้เจ้าซึ่งเป็นเชื้อพระราชวงศ์องค์ ๑ ได้ยืม
ไปจากมองเซนต์เยอร์เคอโรซาลัว เพราะเจ้าองค์นี้ได้มาที่บ้านบาทหลวง
บ่อย ๆ มีความรักใคร่กับพวกบาทหลวงและชมเชยศาสนาของเรามาก
เจ้าองค์นี้ได้ทรงอ่านหนังสือเหล่านี้ก็ทรงศรัทธาใจ จึงได้นำหนังสือเหล่านี้ไป

ถวายพระมหาอุปราช พระมหาอุปราชทรงอ่านหนังสือเหล่านั้นก็เกลียดทำ
 เป็นพอพระทัย และรับสั่งว่าพอพระทัยในพวกชาวต่างประเทศซึ่งได้
 แต่งหนังสือเหล่านั้นเพราะแต่งดีมาก พระมหาอุปราชจึงรับสั่งให้เจ้าองค์
 ที่เป้นเพื่อนของบาทหลวงให้มายืมหนังสือไปอ่านอีก เจ้าองค์นั้นก็ไ้มายืม
 ตามรับสั่งแต่ก็หาได้บอกไม่ว่าหนังสือที่ยืมไปนั้นจะเอาไปทำอะไร ฝ่าย
 มองเซนเยอร์เคอโรซาลีหวังใจว่าเจ้าองค์นั้นคงจะศรัทธาในศาสนาคริสต์เถียน
 และเพื่อจะให้ทรงเชื่อหนักขึ้นจึงได้ถวายหนังสือซึ่งคัดค้านและติเตียน
 ศาสนาของไทย หนังสือเหล่านั้นก็ได้ไปตกถึงพระหัตถ์พระมหาอุปราชด้วย
 ท่านพระมหาอุปราชก็ทำเฉยหาให้ใครรู้สึกในพระทัยไม่ แล้วจึงได้รับสั่ง
 ให้นิมนต์พระสงฆ์ที่ธรรมมาประชุมเป็นการลับ และได้ให้พระสงฆ์
 เหล่านั้นตรวจและอ่านหนังสือที่ยืมไปจากสังฆราช ครั้นพระสงฆ์ได้
 อ่านหนังสือเหล่านั้นจบแล้ว พระมหาอุปราชจึงรับสั่งถามว่าพระสงฆ์จะ
 แก้ออกติเตียนซึ่งพวกชาวต่างประเทศติเตียนศาสนาไทยได้หรือไม่ พระ
 สงฆ์ทุกคนก็ทูลตอบว่าแก้ไม่ได้ เพราะเหตุว่าพวกชาวต่างประเทศ
 เหล่านั้นศึกษาการเช่นนั้นทั้งกลางวันกลางคืน พระมหาอุปราชก็ร่ำมากจึง
 รับสั่งว่า “เราเลี้ยงแต่คนขี้เกียจและคนโง่คอกหรือ” ตั้งแต่นั้นมาได้
 ทรงจัดให้มีการสอบความรู้พระสงฆ์เป็นครั้งเป็นคราว การทั้งปวงจึงที่
 เป้นมานี้พระมหาอุปราชก็ยังมีให้ ใครรู้ ในน้ำพระทัยเลย เพราะฉะนั้น
 การที่ทรงเกลียดพวกมิชชันนารีจึงทวีมากขึ้นทุกที และเมื่อครั้งบาทหลวง
 ไม่ยอมส่งตัวนายเต็งให้ นั้น ก็คงจะทรงกริ้วตั้งแต่นั้นมาแล้ว ครั้น

พระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นพระเชษฐาไ้ทรงพระประจวบ พระมหาอุปราชก็
 ไ้ทรงเห็นโอกาสที่จะทำการต่าง ๆ ไ้ตามพระทัยโดยไม่ต้องกลัวเกรง
 ใคร ความกลัวที่ไ้ทรงกลืนไว้นั้นจึงระเบิดออกมา จึงไ้มีรับสั่ง
 ให้ารึกแผ่นศิลาตามข้อความที่พอพระทัย แต่ซึ่งหาความจริงมิไ้
 เพราะเหตุว่ามองเซนเยอร์เคอโรซาลี มิไ้ขอโทษในการที่หาว่าตัวทำผิด
 และมีไ้ยอมปฏิบัติตามข้อห้ามนั้น ๆ เลย

โรงเรียนโสตถิบาล
ถนนราชินี